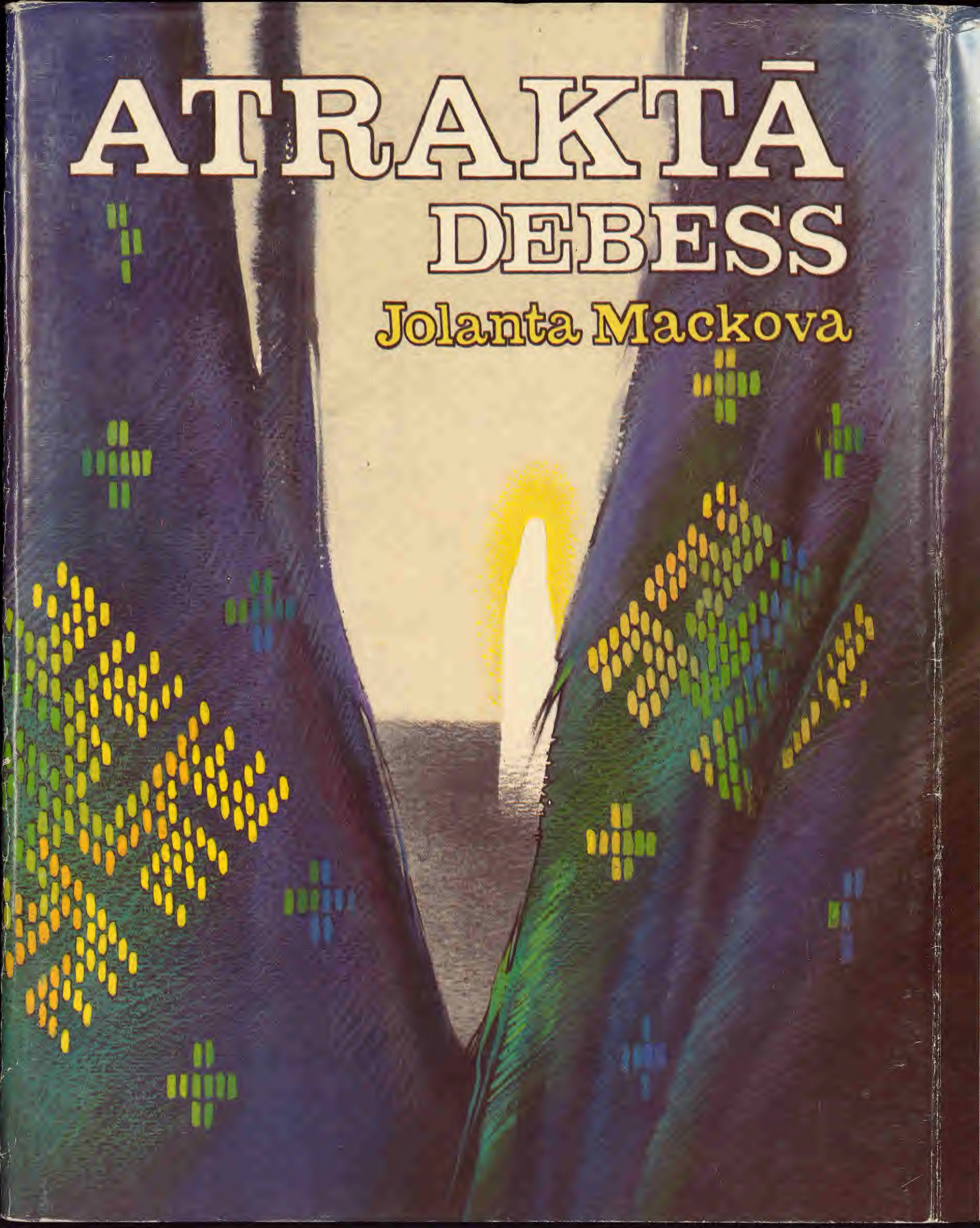

ATRAKTĀ DEBESS

Jolanta Mackova

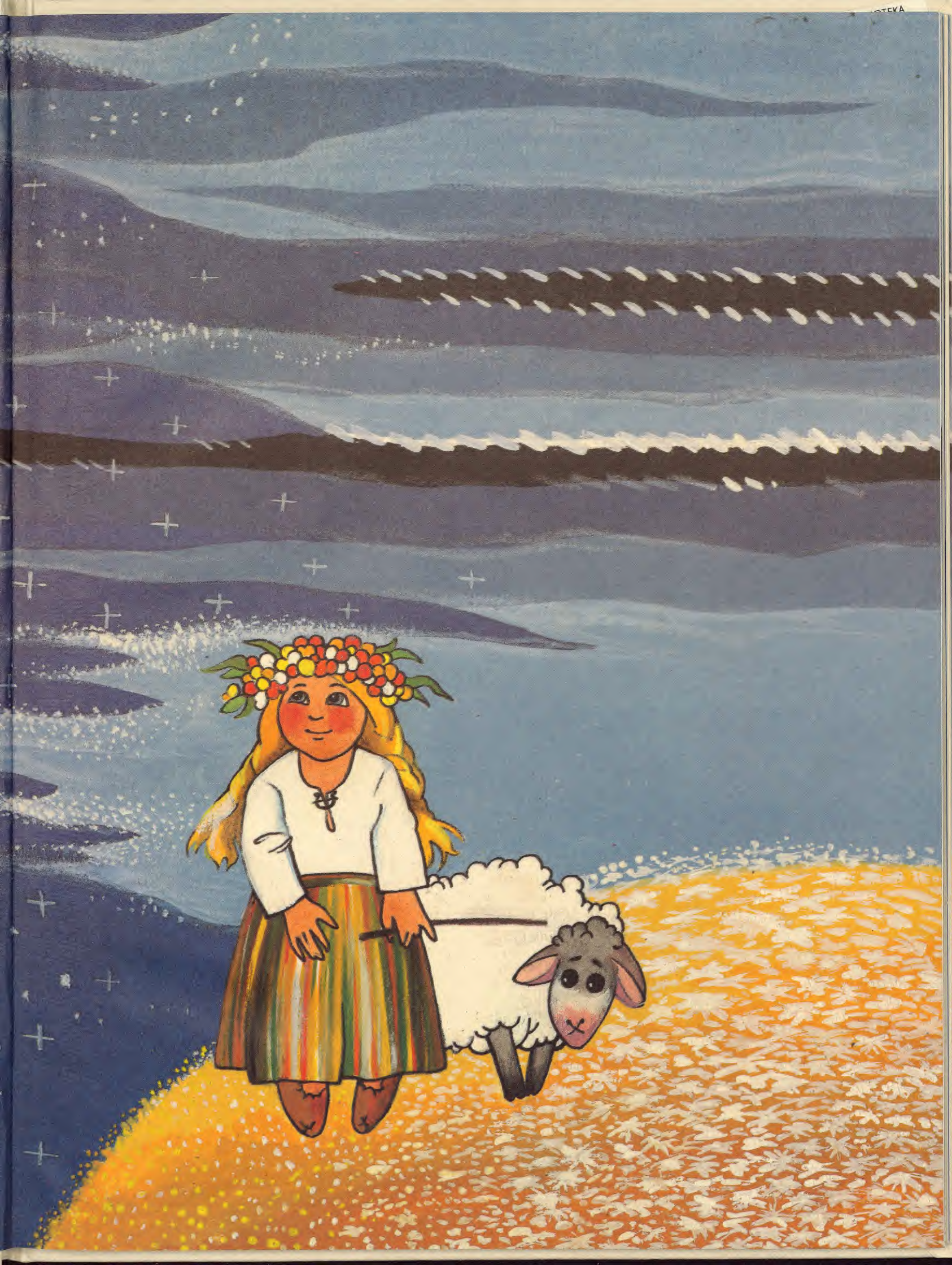

ATRAKTĀ DEBESS

JOLANTA MACKOVA

**ATRAKTĀ
DEBESS**

~~L-7~~
L
810

JOLANTA MACKOVA

ATRAKTĀ DEBESS

**Māksliniece
ASTRA REINE**

latviešu mitoloģija bērniem

Mākslinieciskais redaktors *Arvids Vītols*
Redaktore *Ieva Janaite*
Kartes sastādījusi *Ruta Avotiņa*
Tehniskā redaktore *Ausma Rudziša*
Apgāda «Preses nams» vadītāja *Māra Caune*
Tipogrāfijas direktors *Teodors Prūsis*

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

95-11090
0300034823

J. Mackova
At 338 Atraktā debess. — R.: a/s «Preses nams», 1995. — 96. lpp., il.

Grāmata sniedz bērnam ieskatu latviešu mitoloģijas tēlu pasaulē, iepazīstina ar labajiem un ļaunajiem spēkiem un raksturīgākajām ornamenta zīmēm. Autores stāstījumu papildina folkloras teksti. Krājuma ilustrēšanai izmantoti «Latvju rakstu» materiāli un pazīstamu latviešu mākslinieku darbi.

11

Ievads

13

Saule

17

Mēness

21

Pērkons

25

Māra

29

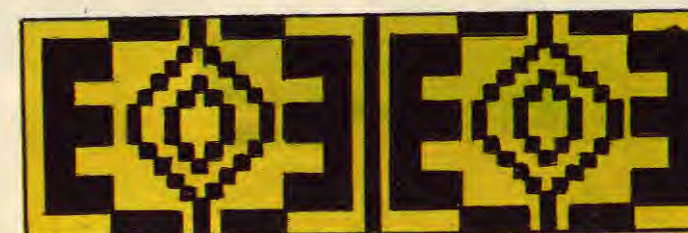
Dievs

33

Laima

37

Ūsiņš

41

Jumis

45

Putns

49

Dzīvnieki

53

Zemes ložņātāji
un lēkātāji

57

Koks

61

Veļi

70

Jods

72

Velns

74

Pūķis

76

Vilkacis

78

Lietuvēns

80

Ragana

82

Burvis

84

Vadātājs

86

Apraktā nauda

88

Mēris un drudzis

90

Spoks

92

Nāve

IEVADS

Vai tev patīk minēt mīklas? Tad atmini šo: "Zila villaine, pilna uguns dzirkstelēm!" Naktī laukā izgājis un acis augšup pacēlis, tu to ieraudzīsi – villaini, mēļo sagšu, zvaigžņu segu, kas saudzīgi pārsegta pasaulei pāri. Bet nu labi uzmanīgi aplūko senlatvieti goda drānās! Jā, ap pleciem viņai ir tā pati mīklā minētā villaine ar bronzas ugunsrakstiem jeb – citiem vārdiem – zvaigžņotā debess. Tādas sagšas sievietes sedza pirms astoņsimt deviņsimt gadiem. Villaines vēl tagad trūdētu senkapos un mēs nemaz nezinātu, ka zemē aprakta debess, ja senvēstures pētnieki – arheologi tās nebūtu atrakuši. Un ne tikai atrakuši: tas, kas saglabājies zemē, ir tikai sabrūnējušas vilnas skrandiņas un apsūbējuši, zaļpelēki bronzas riņķīši. Lai villaine atgūtu senējo krāšnumu, tā bija jārestaurē – jāatjauno kādreizējā izskatā audums, krāsa, bronzas ugunskrustu spožums... Visgreznākā no atjaunotajām villainēm atrasta Stāmerienas pagastā – tās rakstu veido veseli 37 divdesmit dažādu veidu ugunskrusti. Īsta debesu kartel! Bet vai protam vairs to izlasīt?

Dabas pasauli, kurā dzīvoja senais latvietis, un lietu pasauli, ko viņš pats darināja, vienoja kopīga pasaules izpratne, kopīga jēga, kuru glabāja dziesmas un mīklas, pasakas un teikas, ticējumi un tautas tradīcijas. Mēs varam justies lepni – tautas garamantu vācēji sakrājuši apmēram trīs miljonus dažādu žanru pierakstu, – tik bagāts pūrs ir reti kādai tautai! Tikai nelaime tā, ka dziesmas un pasakas gan saglabātas, taču tās savā ziņā līdzinās no zemes izceltajām villaines skrandiņām – kopīgais audums – pasaules izpratnes veselums, kas satur kopā mazos gabaliņus un piešķir tiem vienotu jēgu, ir zudis. Tas aizgājis zemzemē līdz ar cilvēkiem, kas, šajā saulē dzīvojot, sedzās ar debesu villaini un lika galvā saules vainagu. Atdzīvināt seno ļaužu pasaules izpratni ir daudz grūtāk nekā atjaunot senlatviešu apģērbu vai rotas, jo laiks ne tikai izdeldējis agrākos priekšstatus, bet aizvien tos nomainījis ar jaunākiem, mūsdienīgākiem. Savu tiesu "ielāpu" likusi kristīgā ticība, savu tiesu – skolas zinības un zinātnes atziņas. Tas, kas senajam cilvēkam bijusi svēta patiesība, šodienas acīm raugoties, var šķist kā māņi vai bērnišķīgas pasakas. Taču nesteigsimies ar viszinīgi vīzdegunīgiem vērtējumiem! Dziļāk ielūkojoties senākajos priekšstatus par pasauli, kurus mūsu dienās sauc par mītiem, atklājas gadsimtiem krāta tautas gudrība, cilvēcības mācība. Senču pasaule bijusi skaisti sakārtota. Tajā valdījusi saskaņa, atbilstība starp dabu un cilvēku. Ne velti tautu meita svētku tērpā ir kā mazs lielā Visuma spogulītis. Mīti senajiem cilvēkiem ne tikai izskaidroja pasauli, bet arī derēja par praktisku mācību, padomu, kā dzīvot, kā sadzīvot ar katru šajā pasaulē, kur visam ir sava vieta – i gaismai, i tumsai. Pašu dzīvē senči iepazīna gan spēkus, kas sekmē, veicina lietu kārtību, palīdz cilvēkam viņa gaitās – Dievu, Māru, Laimu... gan arī būtnes, kas pasaules kārtību un saskaņu jauc, kaitē cilvēkam un nes nelaimi, – tādas kā Jods, Velns, Lietuvēns...

Šī grāmatiņa ir mēģinājums minēt senču atstātās mīklas, sasiet satrūkušos jēgas pavedienus un iepazīstināt tevi ar nozīmīgākajām seno latviešu pasaulē mitušajām mītiskajām būtnēm.

Ar aizvērtām acīm jūti – kaut kas silts pieskaras sejai, patīkami kņudina, modinot tiecas ielīst aiz plakstiņiem... Tu vēl neesi atvēris acis, bet jau zini, ka tā ir –

SAULE

Nu gluži kā māmuliņa. Tāpēc arī tautasdziesma saka: abas vienu mīlumiņu, abas vienu labumiņu. Bet kas ir Saule latviešiem? Ko viņa debesīs dara?

Saule ir liela saimniece. Tur, augšā, viņai diža sēta trejiem vārtiem. Arī sava ģimene... Tiesa gan – kas ir Saulītes vīrs, to vairs neviens īsti nemāk pasacīt, – cits min Mēnesi, cits – Ausekli... Saules kāzas bijušas sen, sen ("kad zemīte radījās"), un stāsta, ka tajās notikušas trakas lietas: Pērkons esot dusmās saspēris ozoliņu, kas audzis pie Saules sētas vārtiem...

Galu galā, kā daudzās mūsdienu ģimenēs, Saulīte palikusi viena un viena audzina savas meitas. Viņa ir stingra māmiņa – raugās, lai debesu sētā viss būtu kārtībā, jo no šīs kārtības ir atkarīga arī mūsu dzīve te – uz zemes. Tālab Saule kļūst barga, ja meitas daždien palaižas slinkumā. Bet viņa pati strādā vairāk par visiem pasaulē – nerimst ne dienu, ne nakti, ne ziemu, ne vasaru ritēt pa debesu kalnu, jo bez Saules gaitas nebūtu arī dzīvības. Mūsu senči kā prazdami centušies Saulītei palīdzēt viņas darbā – uzturēt gaismu un siltumu pasaulē. Ziemas saulgriežos vēla un dedzināja blūķi, lai Saulei vieglāk pret vasaru ritēt. Vasaras saulgriežos cēla augstu jāņugunis, lai gaisma, auglību un svētību nesdama, apspīdētu tālus novadus un šajā gada visīsākajā naktī ne mīrkli neizzustu gaisma, lai tās pietiktu, dienai pret rudeni dilstot.

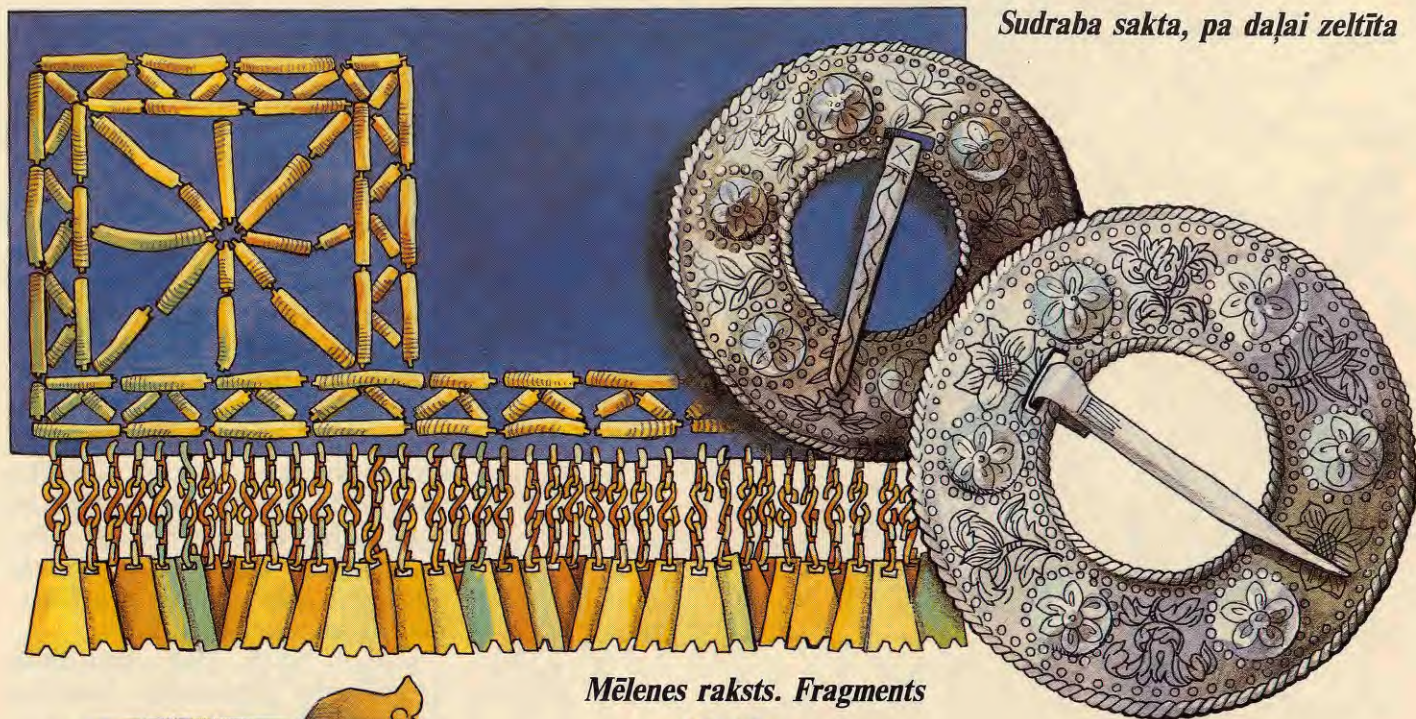

Saulīte mums vajadzīga arī tad, kad pie debesīm to neredz. Lai Saule vienmēr būtu klāt, cilvēks izrotāja ar saules zīmēm savu māju, apģērbu, dažādus iedzīves priekšmetus un darbarīkus. Saules zīmi var sastapt visu tautu rakstos. Visbiežāk to attēlo kā apli vai riteni –

ratu, jo Saulīte taču allaž rit, arī kā ugunskrustu vai puķi līdzīgu rozeti.

Visvairāk Saules zīmju atrodamas uz tiem darbarīkiem, kas meitām vajadzīgi pūra darināšanai. (Saulē ir viena no lielākajām palīdzēm pūra locīšanā.) Īpaši skaistas ir vērpjamo ratiņu

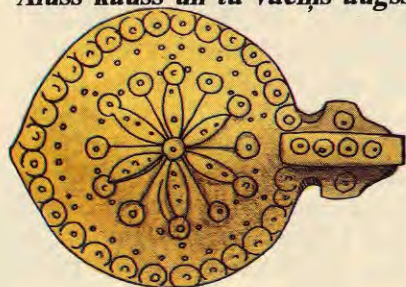
sprēslīcas, kurās ierakstīta gan dienas, gan nakts saule. Varbūt tas ir atgādinājums par Saules meitām, kas debesīs vērpj un auž gaismu? Katra latviete centusies ielocīt savos pūra gabaliņos visskaistākos rakstus, lai kāzu dienā varētu iet, "kā saulīte vizēdama".

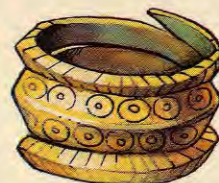
Sudraba sakta, pa daļai zeltīta

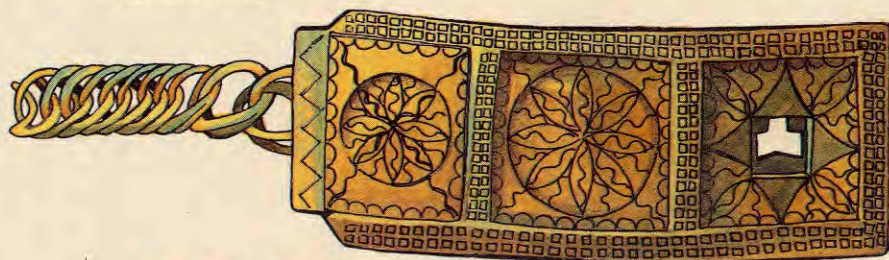
Aluss kauss un tā vāciņš augšskatā

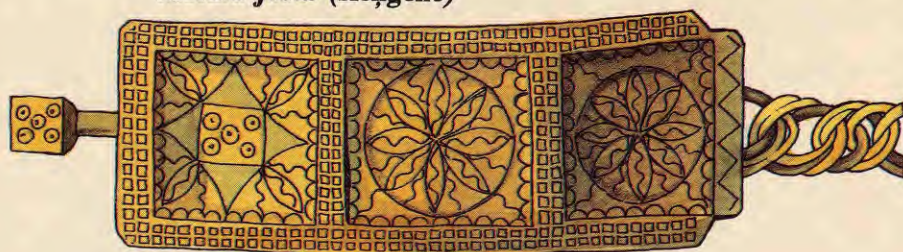
Dzintara rota

Bronzas gredzens

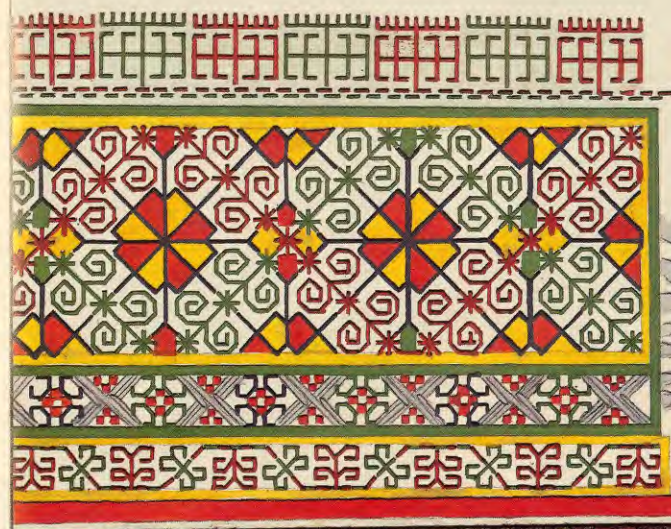

Metāla josta (sleņģene)

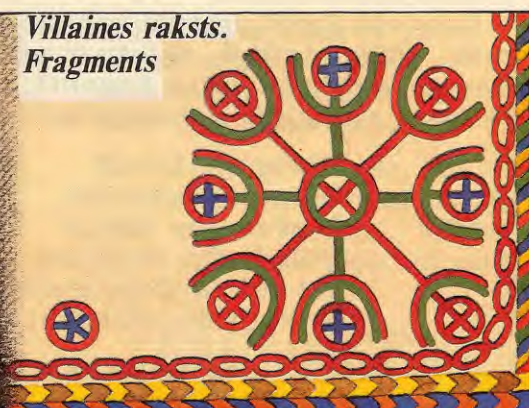

Sievas cepures raksts. Fragments

Villaines raksts. Fragments

Lāpstīņa

Cērve

Lāpstīņa

Cērves

Latvieši Sauli pratuši saglabāt arī dziesmās. Mūsu tautai, šķiet, ir visbagātākais Saules dziesmu pūrs pasaulē. Kad melni mākoņi aizklājuši debesis, tad jāsauc:

"Spīguļo, Saulīt,
Spīguļo, spīguļo!
Met melnu jūrā,
Velc baltu mugurā!
Lai velēja jūras meitas
Ar sudraba vālitēm!"

Ir vēl kāds Saules mājoklis – tā ir saulīte cilvēkā. Saule māca taisnīgumu un žēlsirdību. Tā spīd visiem vienādi – neraugot, vai esi bagāts vai nabags. Bet īpaši pie Saules tveras tie, kam nav cita žēlotāja: visbiežāk tieši Saule ir tā, kas bāra bērnam noglauž galvu, sasilda basās kājas un nosalušos pirkstus.

Saule cilvēkos atspīd smaidā, gaišās acīs un jaukā valodā. Kad sastopies ar gaišu un saulainu cilvēku, notver mazu stariņu un iedēsti dziļi krūtīs! Ja labi kopsi un audzēsi, arī tevī izaugs mazs Saules kociņš. Tas iestarasies tavā sejā, kad tu citus labvēlīgi uzlūkosi, vairodams pasaulē sirds siltumu un gaismu. Ja tā darīsim, mums Saules nepietrūks.

Saules atgriešanās. H. Vīkas glezna

Saulīt' brauca gar debesi,
Div' dzeltenī kumeliņi.
Ai, Saulīte, mīļā, baltā,
Vai tie tevīm nepiekusa?
– Vai tie kusa vai nekusa,
Es nevaru dusināt.

Kālabad ik vakaru
Gaisa gali atsarkuši?
Saule savus zīda svārkus
Ik vakaru vēdināja.

Pār jūriņu, pār Daugavu
Saulītei roku devu,
Man piebira pilni pirksti
Dimantiņa gredzentiņu.

Saule brida rudzu lauku,
Sidrabiņu sijādama,
Es pacēlu priekšautiņu,
Man piebira sudrabiņš.

Vidū jūras uz akmeņa –
Tur sarkanās ogas aug;
Tur Saulīte raudājusi,
Tur birušas asariņas.

Nava tiesa, nava tiesa,
Ka Saulīte nakti guļ.
Vai rītā tur uzlēca,
Kur rietēja vakarā?

Raksta kungi, raksta Saule
Manus baltus bāleliņus:
Kungi raksta grāmatā,
Saule kļava lapiņā.

Noiet Saule vakarā,
Iekrīt zelta laiviņā;
Zelta airi noskanēja,
Laiviņā iemetot.

Lai to dara, kas to vari,
Es nevaru to darīti.
Es nevaru tumšu nakti
Sīku zvaigžņu izskaitīti.

Bet viens ir, kas var. Vaka-
ros viņš visas pārskaita un
tūlī pamana, ja kādas
trūkst. Vai zini viņa vārdu?
Jā, tas ir

MĒNESS

Viņa darbs – rūpēties par
zvaigznēm, kā tēvs rūpējas
par bērniem, gans par savu
ganāmpulku, karavadonis
par saviem karavīriem.

Tik mīļš kā Saulīte, mā-
miņa, Mēness gan nav bijis,
taču cieņā tāpat turēts. Tau-
tā Mēness godāts gan par
Veco tēvu, gan karavīru,
gan, atceries, viņš bijis arī
Saules vīrs, tikai abi par
daudz ķīvējušies, nevarējuši
sadzīvot, tāpēc šķīrušies: nu
vienam diena, otram –
nakts. Un labi gan, ja tumšā
naktī ceļā līdzī nāk tāds
biedrs kā Mēnestiņš. Dažam
nakts braucējam viņš, kā
stāsta tautasdziesma, dāvi-
nājis savu zvaigžņu segu vai
mēteli. Kas tādu dabūjis, tas
varējis "naktī braukt kā pie
dienas saulītē". Mēness gan
vairāk gājis puišiem palīgā,
bet arī meitas nav bez viņa
varējušas iztikt. Pēc liela-
jiem dienas darbiem vakarā,
pat naktī bija jāatlicina laiks
pūra darināšanai, un tad
Mēness gaišumiņš lieti no-
derējis. Tiesa gan, rakstos
meitas Mēness zīmes maz
lietojušas, rokdarbos valda
Saulē kā lielākais gaismas
avots.

Toties Mēnesim senāk bi-
jusi cita ļoti svarīga loma
tautas dzīvē. Kā senās grā-
matās rakstīts: "Neviena
tauta gan laikam neierīko
savu darbu rūpīgāk pēc mē-
ness kā latvieši." Būsi ievē-
rojis, ka mēness nav vienmēr
vienāds – dažkārt viņš ir
apaļš kā maizes kukulis, citu
reizi kā puskukulis, bet vēl
pēc kādām dienām no Mē-
ness kukuļa pāri palicis tikai

mazs gabaliņš. Mēness mainās: tas aug un dilst. Zvaigznes skaitīdams, Mēnestiņš ir labi apguvis matemātiku un kļuvis cilvēkiem par pirmo skolotāju rēķinos. Senči ievēroja, ka no jauna mēness sirpja parādīšanās līdz vecā sirpja izzīdīšanai paiet trejdeviņas dienas, un saskaņā ar mēness maiņām izveidoja savu kalendāru. Tiesa gan, Mēness kalendārs lielākiem laika aprēķiniem nav īsti piemērots, jo nav precīzs, tālab vēlāk pārgāja uz Saules kalendāru.

Bronzas kaklarota. Fragments

Gultas segas raksts.
Fragments

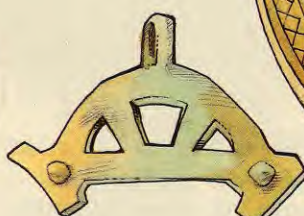
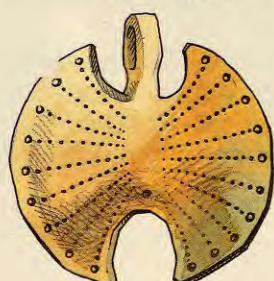
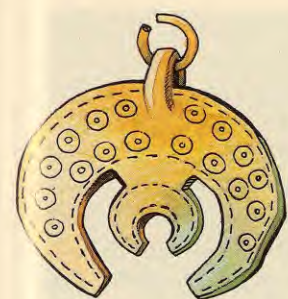
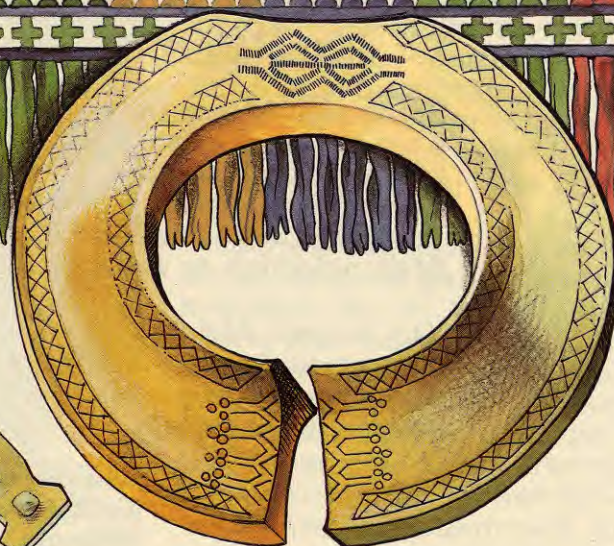
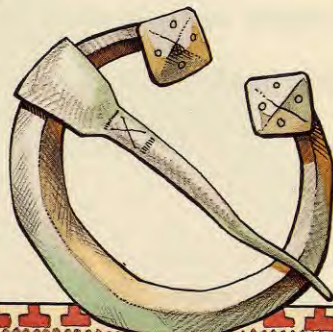
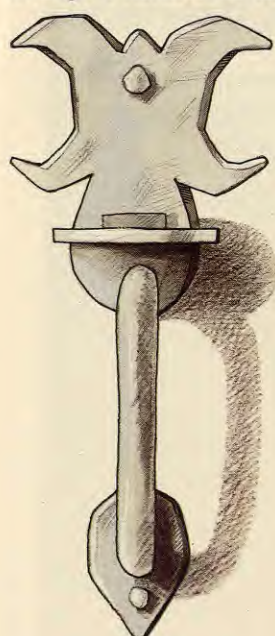
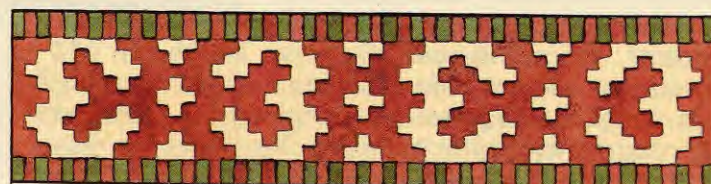

Koka vācele ar salmu izgreznojumiem rotu glabāšanai

Cimda raksts

*Villaines raksts. Fragments**Bronzas piekariņi**Bronzas aproce — karavīra rokas aizsargs**Durvjū rokturis ar mēlīti**Bronzas pakavsakta**Prievīte. Fragments**Dvielā gals. Fragments*

Latvieši agrāk centās visus darbus darīt atbilstoši mēness fāzēm. Jaunā jeb augošā mēnesī darīja tādus darbus, kas vajadzīgi augšanai, bet vecā – dilstošā mēnesī tādus, kam jāveicina iznīkšana. Jaunā mēnesī jājuši precībās, cēlušī mājas, lai tās būtu siltas, sausas un izturīgas, likuši kātus cirvjiem, āmuriem, lāpstām, lai nemūk ārā. Tāpat arī liekuši zirga lokus un ragavu slieces. Vecā mēnesī turpretī sākuši mūrēt krāsnis, lai circeņi un prūši nemetas, arī veļu mazgājuši, lai netīrumi labāk ietu ārā. Tāpat arī linu audekli balināmi vecā mēnesī. Ja tev kādreiz

gadās kārpa, tad, lai tā diltu, jāsaka: "Izzūdi kā migla, kā vecs mēness, kā rīta rasa!" Arī zvejojot vajagot jaunā mēnesī, tad zivis skraidot un rijot, bet vecā mēnesī tikai guļot. No mēness griežiem atkarīgs dažādu dārzeņu un labības sējas laiks, tāpat arī koku ciršana.

Tāču ar Mēnesi nevar jokus dzīt. Teikas stāsta, kā gājis tiem, kas Mēnesi mēdījuši vai arī uz to ar pirkstu rādījuši, – pirksts tūliņ kļuvis liks vai pat nopuvis. Dažu jokotāju Mēness esot uzvilcis augšā pie sevis. Ja labi ieskatās, tad Mēness ripā kādreiz palaidņa puiku var ieraudzīt.

Ei, Saulīte, Mēnestiņ,
Kur jūs skaisti mījaties:
Kur Saulīte dienu tek,
Tur vakaru Mēnestiņš.

Saule rāja Mēnestiņu,
Kam tas gaiši nespīdēja;
Mēnestiņš atbildēja:
Tev dienīņa, man naksniņa;
Tev dienīņa ar ļaudīm,
Man naksniņa ar zvaigznēm.

Kur tu teci, Mēnestiņi,
Ar to zvaigžņu pudurīti?
– Karā eimu, karā teku
Jaunu puīšu palīgā.

Kas to teica, kas redzēja,
Kad Saulīte meita bija?
Mēnestiņš, tas redzēja,
Tas nojēma vainadziņu.

Mēnestiņš zvaigznes skaita,
Vai ir visas vakarā;
Visas bija vakarā,
Auseklīša vien nebija:
Auseklītis aiztecēja
Saules meitas lūkoties.

Dieva dēli, Saules meitas
Vidū gaisa kāzas dzēra;
Mēnestiņš tecēdams –
Tas pārmija gredzentiņus.

Mēnestiņš nakti brauca,
Es Mēneša ormanīt's;
Mēnestiņš man iedeva
Savu zvaigžņu mētelīti.

Reiz kāds puika nesis uz pirti ar nēšiem ūdeni. Bijis Mēness. Puikam licies, ka Mēness par viņu smejas. Tāpēc no dusmām viņš parādījis Mēnesim mēli. Par to tas uzņemts ar visiem nēšiem Mēnesī. Tur viņš atrodas vēl arvien, ja nav nokritis.

Brīžam vecs, brīžam jauns. (Mēness.)

Zils deķis, pilns baltu zirņu, vidū mai-
zes gabaliņš. (Debesis, zvaigznes, Mē-
ness.)

A.Kronenberga ilustrācija latviešu tautas pasakai

"Kalējs kala debesis, ogles bira Daugavā" – vai pazīsti šo debesu kalēju? Kad sāk dunēt viņa kalve, daudzi meklē patvērumu, bet veci ļaudis saka: "Pērkons kājās!" Dažs viņu šo bargo grandēju, uzrunā pavisam mīlīgi: "Pērkonīš baras!"

PĒRKONS

ir viens no vecākajiem senču dieviem, tālab tiek dēvēts arī par Veco tēvu, tāpat kā Mēness. Pērkons kā dievs bijis pazīstams visiem indoeiropiešiem, ar viņa vārdu saistīts vissenākais mīts, kurā Pērkons darbojas kā ļauno spēku vajātājs. Tas ir viņa uzdevums, un tālab arī viņš ir tik bargs, ne jau savas prieka pēc ļauj vaļu dusmām.

Latvieši negaisa laikā sacīja, ka Pērkons gānīt Jodu, meklējot šo ar zibeni nospert. Kur nu nabags Jods bēgdams ieskrienot – vai kādā mājā, vai kokā, – tur arī Pērkons zibeni metot pakā. Tāpēc cilvēkam pērkonlaikā jāuzmanās, lai netrāpītos vajātajam Jodam ceļā, jo tad līdz ar Jodu zibens var ķert arī viņu. Ticējumi liedz slēpties zem kokiem vai sienā kaudzēs. Nedrīkst teikt: "Vēlns" – un svilpot, lai Jodu nepiesauktu. Arī smieties, ēst un strādāt pērkonlaikā nevajagot. Meitas un sievas nedrīkst svārkus uzrotīt, jo dažu labu reizi Vēlns izbīlī var mesties sievām zem brunčiem kā bērns pie mātes, glābiņu meklēdams. Visi katli un toveri, ja tādi kur pagalmā stāv, jāapgāž uz mutes, lai Jods tajos nevarētu paslēpties un nepiesauktu mājai uguns nelaimi.

Bet labam cilvēkam no Pērkonlaika nav ko bīties, jo, tāpat kā citi latviešu dievi, arī šis ir cilvēkam labvēlīgs. Kad Pērkons pavasarī pirmo reizi rūc, tad, lai nesāpētu galva, tā jārivē ar akmeni un jāsaka: "Stipra, stipra

galviņa kā akmentiņš." Tādā reizē arī nauda kabatā jāzva dzina, tad tās visu gadu netrūkstot. Bet, ja nu klāt nav ne naudas, ne akmens, tad var trīs reizes kūleni mest, lai Pērkons nenosper un būtu veselība.

Vissenāko cilvēku darinātos akmens cirvjus, ko dažkārt gadījās atrast, senči no-

turēja par Pērkona lodēm un domāja, ka ar tām var labi slimības dziedēt.

Par Pērkona zīmi tiek dēvēts Pērkona krusts, saukts arī par ugunskrustu un zarukrustu; tā vienkāršākā forma ir . Šis krusts ir aizsargzīme pret ļaunumu, tāpēc tas plaši izplatīts latvju rakstos. Ar to rotāja jos-

tas, sagšas, cimdus, zeķes, kreklus. Mazu bērniņu tina ar jostu, kurā bagātīgi bija ieausti ugunskrusti, lai tie atvairītu visus ļaunos garus. Stāsta, ka agrāk Augškurzemē, bērnam piedzimstot, spāru galā pakāruši koka ugunskrustu, kuru noņēmuši tikai tad, kad cilvēks nomiris.

Cimdu raksti. Fragmenti

Jostas. Fragmenti

*Ainavas villaine**Bronzas aproce**Bronzas pakavsakta**Ripassakta**Lielvārdes jostas fragments*

G. Vilka ilustrācija A. Pumpura eposam "Lāčplēsis"

Ugunskrusta zīme, tāpat kā citas universālās rakstu zīmes, nav tikai mūsu tautas īpašums. Tā sastopama daudzu (it īpaši indoeiropiešu) tautu ornamentikā, un tai ir daudzas nozīmes, kuru starpā viena no galvenajām – laimes, visa laba vēlējums. Tāpēc daži latviešu mitoloģijas pētnieki šo zīmi piedēvē nevis Pērkonam, bet Laimai. Starptautiskā saziņā šo zīmi sauc par svastiku (no sanskrita valodas). Kaut arī tas ir tūkstošiem gadu vecs raksts, mūsu gadsimts svastikas zīmei uzlicis ļaunu lāstu, jo par savu simbolu to izvēlējās vācu fašisms. Fašisti uzsvēra, ka ugunskrusts, ko viņi sauca par kāškrustu, ir vienīgi ģermāņiem piederīga zīme. Aizlauztos krusta zarus viņi iztēloja kā asas izkaptis, ar kurām vācu karavīri, pie "augstākās rases" piederīgi, laudis, drīkst plaut "zemākās rases" pārstāvju dzīvības. Tā zem zīmes, kas gadu tūkstošiem aizsargājusi no ļauna, šķiet, pats Velns Otrajā pasaules karā iznīcināja miljoniem nevainīgu cilvēku. Karu pārdzīvojušie tālab nespēj bez sāpēm uzlūkot svastiku. Bet vai tāpēc pēckara gados senie raksti, kuros sastopama šī zīme, bija jāizplēš no bibliotēku grāmatām, jākasa ārā no attēliem? Zīme taču nav vainīga, ka to izmantojuši ļauni cilvēki!

Mēness ņēma Saules meitu,
Pērkons jāja panāksnos;
Izjādams, pārjādams
Sasper zelta ozoliņu.
Trīs gadiņus Saule raud,
Zelta zarus meklēdama,
Ceturta gadiņā
Uzņem pašu galotniti.

Pērkonam melni zirgi,
Ar akmeni nobaroti,
Dzer sudraba ūdentiņu
Tēraudiņa silītē.

Pērkonam seši dēli,
Visi seši amatnieki:
Divi rūca, divi spēra,
Divi zibšņus zibināja.

Man aizgāja šī vasara,
Ar Pērkonu baroties:
Viņš man' sauca: zemes kurmi,
Es: debešu graudējiņš.

Tautasdziesma vaicā: "Pu-
piņai raibi ziedi, kas tos rai-
bus izrakstīja?" Un vaicā arī:
"Gosniņ, mana raibaliņa, kas
tev' raibu norakstīja?" No
kurienes nāk pasaules rai-
bums un daudzveidība? Vai
zini, kas ir tā lielā pasaules
rakstītāja, kas rada brīnu-
maino un skaisto visapkārt?
Senči sacīja, ka tā ir

MĀRA

Tā ir mīļā Māra, visu māšu
māte te, uz zemes, visas re-
dzamās pasaules radītāja.
No Māras – Zemes mātes
klēpja viss izaug, un viss tajā
atgriežas. Arī cilvēks. Arī tu
un es:

No debesu nolaidos
Ar sudraba virvītēm
Mīļās Māras šūpulī,
Māmuliņas klēpītī.

Un Māra paņem mūs visus
atkal atpakaļ savā zemes
klēpī, kad dzīvības pave-
diens izritējis. Jo Māra ir
reizē dzīvības devēja un ņē-
mēja – Dzīvības un Nāves
māte. Māra neapstājas, viņa
tek pa zemi tāpat kā Saule pa
debesīm, savu mātes darbu
darīdama. Arī miršana, kas ir
viņas ziņā, nav iznīcība, tā ir
tikai cits veids šajā mūžam
ritošajā pasaulē.

Māras ziņā ir viss, kas nāk
no zemes un ir ar to saistīts,
un pati viņa ir reizē redzama
un neredzama. Nevienš ne-
pateiks, kāda viņa izskatās,
jo Māra ir tūkstošveide –
viņa ir visā un visā spēj pār-
vērsties. Māra ir mārpuķītē
un bismārītē, viņa ir redzēta
melnas odzes un vabulītes
izskatā, un maltuvē dažai
meitai ir gadījies redzēt vi-
ņas atstāto zelta nazi...

Tāpat kā citas latviešu
dievības – Dievs, Laima,
Kārta un Dēkla, – Māra te-
pat mums līdzās dara savu
darbu, piepalīdzēdama vi-
siem, kas dara savējo. Viņa
uzlūko cilvēku vēligām acīm

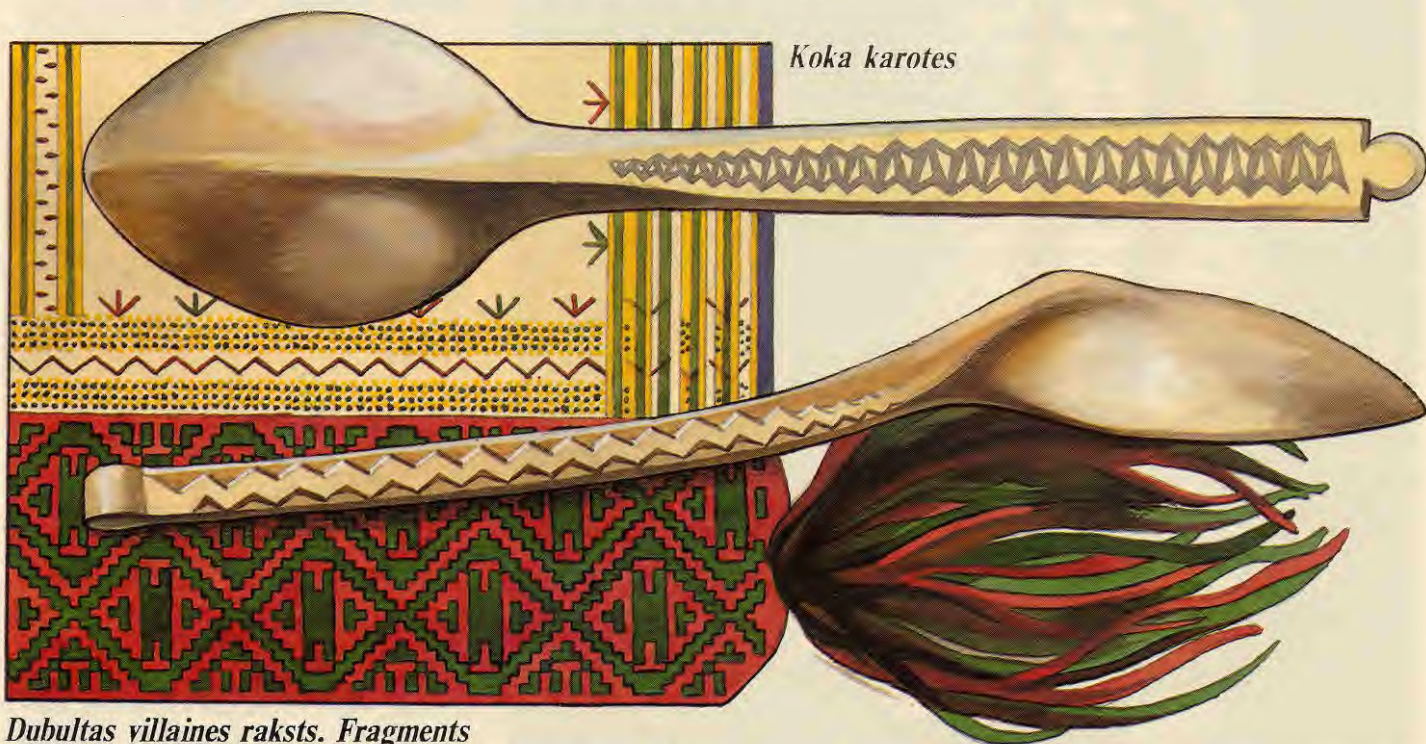

un bēdājas, ja kāds palaižas slinkumā, nevižo savu darbu veikt rūpīgi un skaisti. Nē, latviešu dievības nav bargas, tās npaceļas pret mums dievišķās dusmās, bet visbiežāk bēdīgi nošūpo galvu vai norāj. Un cilvēks cenšas būt darbīgi labs, nevis bīdamies no Dieva soda, bet

gan tālab, ka negrib apbēdināt savu māti un tēvu.

Skaista ir Māras izrakstītā pasaule, un cilvēkam nevajag to postīt un jaukt. Mīļajai Mārai kā jebkurai mātei sāp, ja kāds dara pāri tās bērniem. Lai būtu visur klāt ar savu saudzējošo roku, Māra ir sadalījusies daudzās

mātēs, viņa ir Meža un Ūdens, Piena un Lopu, arī Veļu un Kapu māte. Latviešiem māšu ir ļoti daudz – vairāk nekā sešdesmit. Un aiz visām stāv Māra – Zemes māte. Daudzie Māras veidi parādās arī daudzās zīmēs. Mārai to ir vairāk nekā citiem:

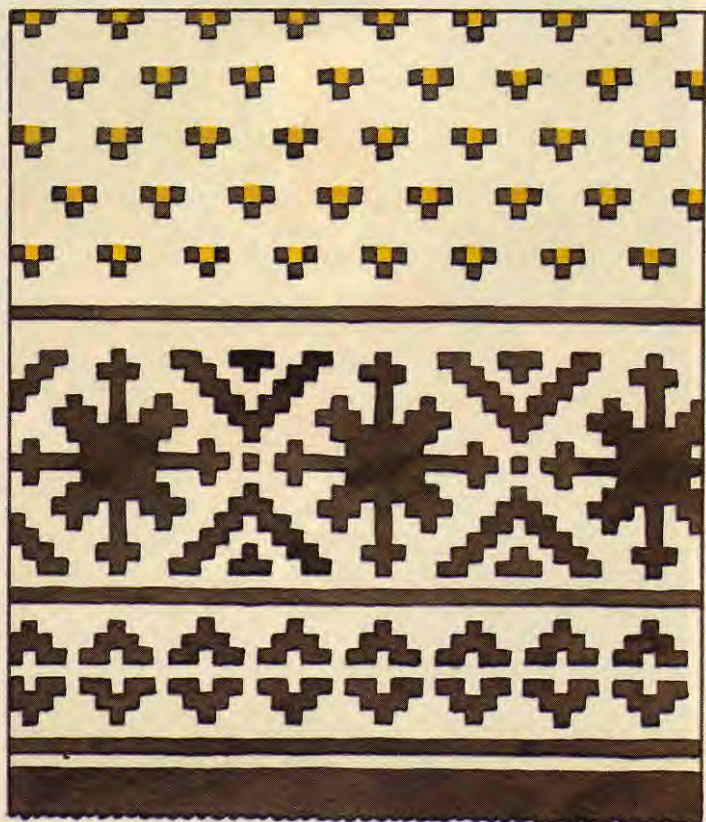

Koka karotes

Dubultas villaines raksts. Fragments

Cimda raksts. Fragments

Cimda raksts. Fragments

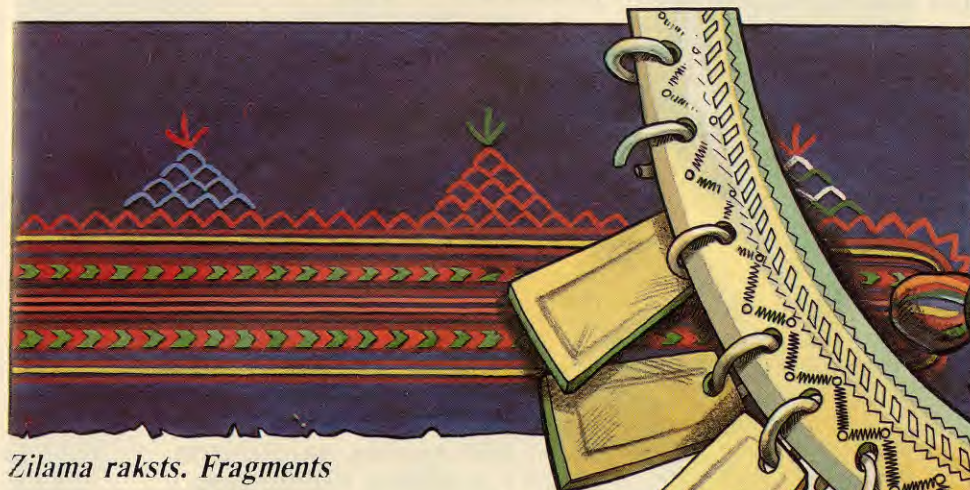

- ▽ – Māras trīsstūris,
 ~~~~~ – Māras ūdeņi,
 ——— – Māras zeme,
 + + – Māras krusts jeb
 krustkrusts.

Mārai katrā gadalaikā ir arī savas dienas. Ziemas Mārai pieder Sveču diena (2. februāris), Pavasara jeb kāpostu Mārai – 25. marts, vasaras Māra ir 15. augustā,

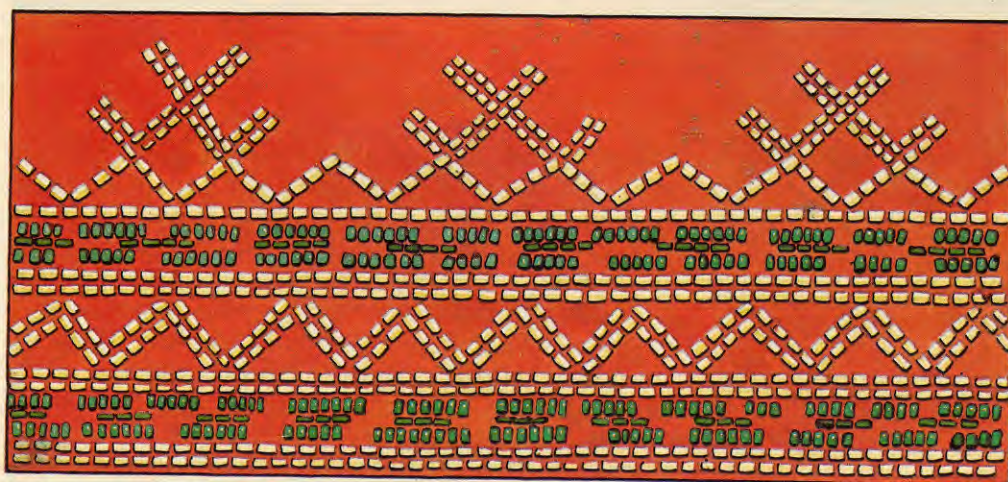
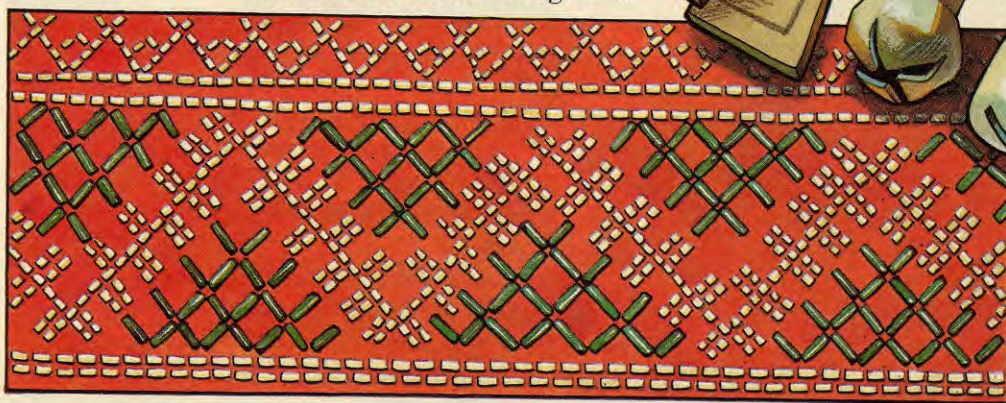
bet rudens Māra – 8. septembrī. Vislielākā un svarīgākā no tām ir pavasara Māra. Šī diena ir nozīmīga ne tikai mātei Mārai (un tām Mārām, kas svin savu vārdadienu), bet visiem cilvēkiem, tāpēc ka ar Māras sarosīšanos sākas pavasaris. Vai zini, kā to vislabāk sagaidīt?

Bronzas pakavsakta

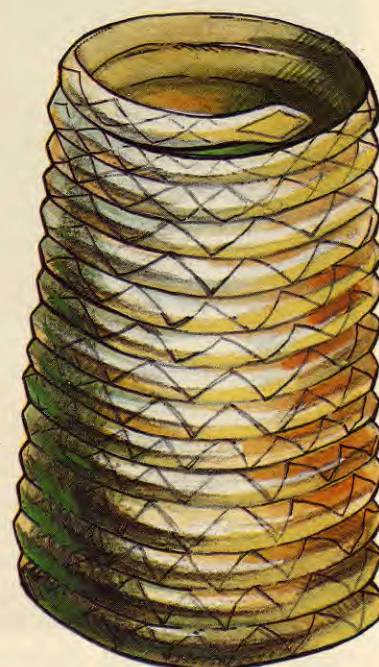

Zilama raksts. Fragments

Bronzas kaklarota. Fragments

Vainagu raksti

Bronzas aproce

Jāceļas agri, jo šajā dienā no ziemas miega mostas lācis. Un nedod Dievs, ja vēl gulēsi, kad lācis būs piecēlies! Tam, kurš vēl vārtās pa gultu, lācis atdod savu ziemas miegu, un tāds cilvēks visu vasaru snauzams staigā. Bet, ja būsi uzcēlies, gaismai austot, aizskrējis līdz tuvējam avotiņam vai strautam, kas rītiem pretī tek, un nomazgājis skaidrajā ūdenī muti, tad visu vasaru būsi modrs, sārtiem vaigiem un skaists. Puikām, ja grib vasarā atrast putnu ligzdiņas, pirms saules lēkta basām kājām jājož trīs reizes ap

māju. Bet meitenēm Māras dienā cieti jātin dzija lielos kamolos, jo tad kāpostiem augs lielas un cietas galviņas.

Vai zināt, ko iesaka darīt tiem, kam grūti iet ar lasīt mācīšanos? Tiem Māras dienas rītā, ap māju skrejot, esot jāapēd ābece lapa, tad viegli varēšot iemācīties. Gribi – tici, gribi – netici.

Bet vislabāk – pacenties nenogulēt Māras dienas rīta brīnumu un izej skaidrām acīm pavasarim pretī!

Pilna Māras istabiņa
Sīku, mazu šūpulīšu:
Kad to vienu kustināja,
Visi līdzī ligojās.

Māra. J.Bīnes glezna "Dievs, Laima, Māra", fragments

Mīļa Māra rotā
Pa nama jumtu,
Meitiņu godiņu
Lūkodama:
Vai skaidras istabas,
Vai skaidri trauki?
Gan skaidras istabas,
Gan skaidri trauki!

Visu nakti negulēju,
Māras rīta gaidīdama,
Lai lācītis celdamies
Savu miegu neatdeva.

Apskaitās mīļa Māra,
Maltuvē iegājusi,
Atradusi dzirnaviņas
Pret saulīti ritinot.

Balta gāju govju slauktu,
Balta ganu izvadītu,
Balta sēd mīļa Māra
Manā govju laidarā.

Mīļa Māra govīs skaita,
Vītolāi sēdēdama.
Dod, Māriņa, man gosniņu,
Kas no simta atlikās!

Sensenos laikos cilvēkiem bijusi labībai ļoti laba raža. Viss stiebrs bijis noaudzis no augšas līdz pat lejai ar graudiem. Cilvēki nesapratuši, kur ražu likt. Beidzot nolēmuši no labības taisīt tiltus. Dievs par to ļoti sadusmojies un negribējis vairs nemaz audzēt labību. Tomēr beidzot apdomājies un sācis nobraucīt graudus no apakšas uz augšu. Bet Māra bijusi žēlīgāka un aizķērusi pašu galu ar roku. Tas palicis nobraucīts. Tāpēc tagad vārpa ir tikai Māras sauļas garumā.

"Augsts tēvs, plata māte" – kas tas ir? Vaicā mīkla un atbild: zeme un debess. Līdzās mātei ģimenē stāv tēvs, līdzās Zemes mātei Mārai latviešu mitoloģijā – Debesu tēvs –

DIEVS

Senos, senos laikos šajā vārdā sauca pašas debesis – teica: "Nav saulīte dievā gāj'se..." – un mūsu kaimiņi igauņi un somi vēl mūsu dienās sauc debesis par "taevas" un "taivas", bet līvi – "tōvas".

Debesis kādreiz iedomājās kā lielu kalnu vai arī kā milzīgu jumtu, kas pārvāzts zemei pāri. Iespējams, tālab par Dieva zīmi ornamentā kļuvis trīsstūris ar smailo galu uz augšu (tas ļoti līdzinās kalnam) $\triangle$ vai arī jumtiņš $\wedge$. Šo zīmi it bieži var sastapt uz mēlo senlatviešu villaiņu – debesu malām. (Atceries, arī viena no Māras zīmēm ir trīsstūris, tikai pretēji vērsts – ar smaili uz leju!)

Mēs tagad jo bieži daudzina Dieva vārdu, bet ne vienmēr zinām, cik dažādus tēlus tas sevī ietver, jo tautasdziesmu Dievs ir citāds nekā pasaku un teiku Dievs, un pavisam citāds ir kristīgās ticības Dievs, ko pielūdz baznīcā. Teiku Dievs ir liels blēdis un viltnieks; viņš gatavs uz visādiem stīkiem, lai apmuļķotu neaptēsto un neapķērīgo Velnu. Šis Dievs gan nereti lieto no mūsu viedokļa neatļautus paņēmienus, taču mērķis viņam ir cēls – atdot cilvēkiem Velna noslēpto uguni un mājlopus. Teiku Dievs, Velnam pa vidu maisoties, vaiga sviedros pūlējies, pasauli iekārtodams. Šajā darbā viņam daudz palīdzējuši arī putni un zvēri. Pasaku Dievs gan neblēdās. Vēca vīriņa izskatā viņš staigā pa pasauli, raudzīdams, kā cilvēki dzīvo.

Labos, tikušos viņš atalgo, bet jaunos un netikušos soda. Taču ar pasaku un teiku Dievu ir tikpat kā ar pašu pasaku – klausies ar pavērtu muti, bet sirds dziļumos zini, ka dzīvē tā nemaz neno-tiek.

Citāda attieksme senčiem bijusi pret Dievu, ko daudzi-

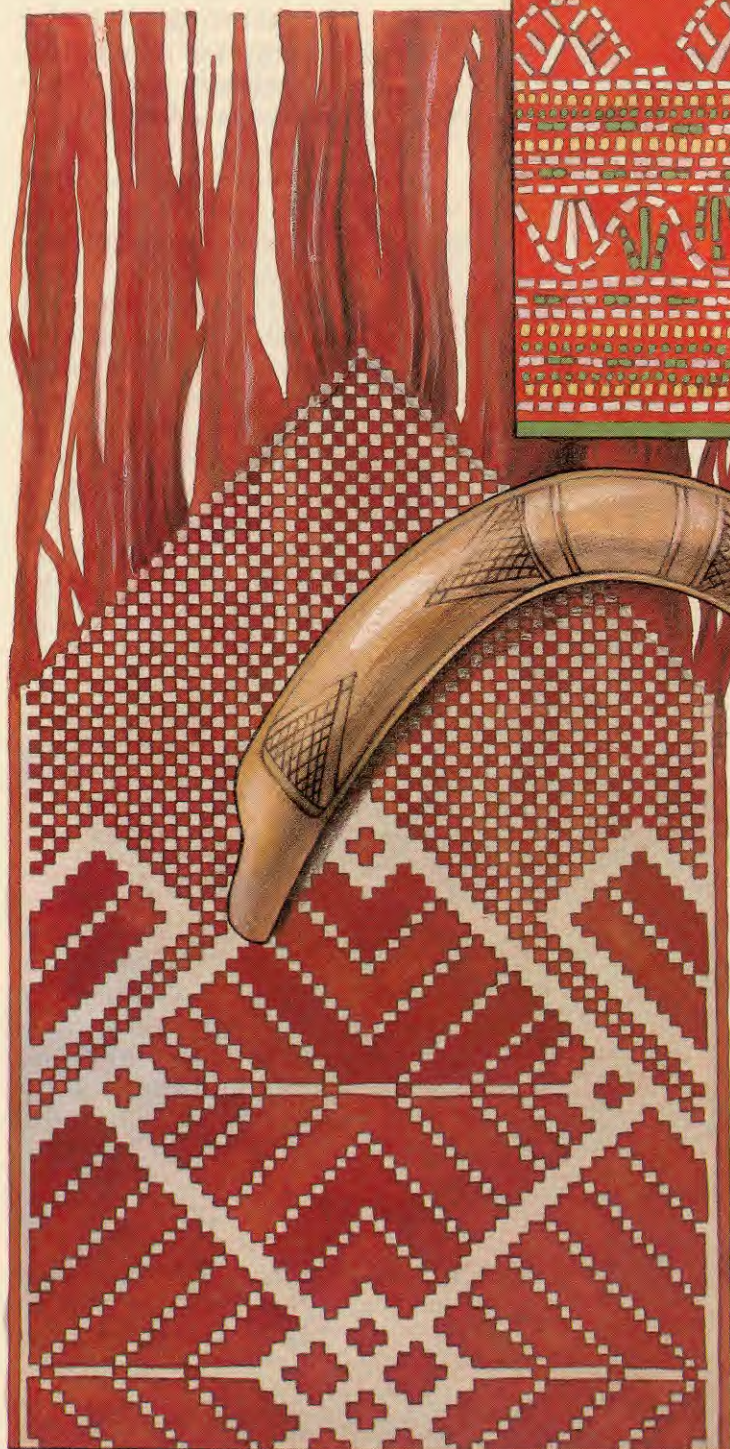
na tautasdziesmās un ar ko saistīti ticējumi un ieražas. Tautasdziesmās Dievs ir cieši jo cieši iesaistīts cilvēka dzīvē, darbojas tajā līdzī kā īstens tēvs. Viņš ir gan padomdevējs, gan palīgs, gan drošinātājs un spēka devējs grūtā brīdī. Māra bijusi galvenokārt meitu un sieviešu

aizstāve, bet Dievs vairāk līdzējis puīšiem un vīriem. Arājs pavasarī, pirmo vagu dzenot, sacīja: "Lai Dievs nāk par palīgu!" Latviešiem vispār bija pieņemts vēlēt veiksmi katrā darbā, sakot: "Dievspalīdz!" Pretī atsacīja: "Paldies!" (Tas ir saīsinājums no tā paša "palīdzī, Dievs!".) Taču tas nenozi-

Vainaga raksts

Griežumiem greznots zirga loks

Lielvārdes jostas gals

Prievīšu aužamais

mēja, ka ar šiem lūgšanas vārdiem palīdzība būtu jau nodrošināta. Latviešu Dievs palīdz vienīgi tam, kurš pats ko dara, strādā, bet ne sliņķim vai dzērājam.

Latviešu Dievs nav malā stāvētājs, viņš allaž ir cilvēku vidū, kā labs saimnieks iet visiem pa priekšu un rā-

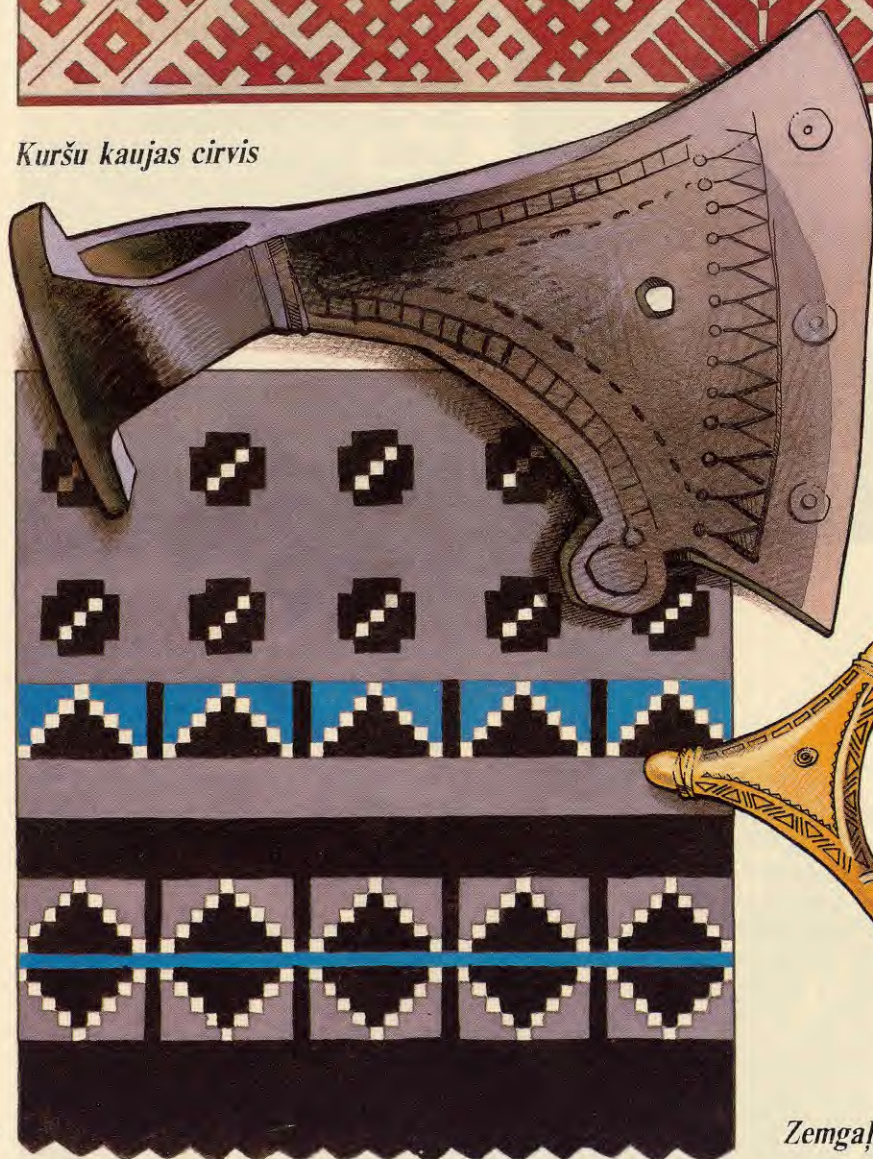
da darbos paraugu. Dievs neapmierinās ar to, ka reiz radījis pasauli. Pasaule ne tikai jārada, tā arī jāuztur kārtībā, – ja neko nedarīs, pasaule ieauks nezālēs. Taču vienam šis darbs par grūtu, tālab jāliek spēki kopā – cilvēks palīdz Dievam viņa radīto pasauli skaistāku da-

rināt, bet Dievs dod cilvēkam veiksmi, šķirmi darbā, dod savu pajumti, zem kuras drošāk justies.

Dievs man deva,
Dievs man deva,
Dievs rokā neiedeva,
Dievs rokā neiedeva,
lekams pati nedariju.

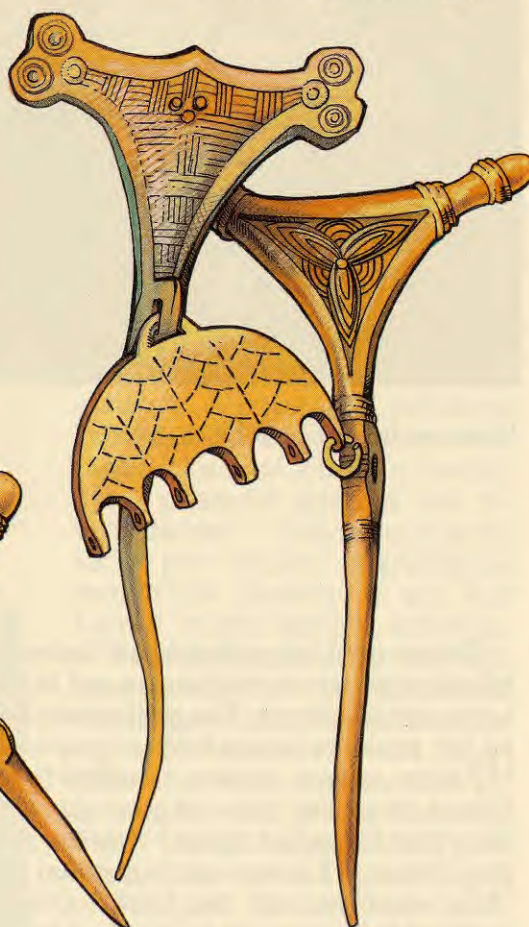

Kuršu kaujas cirvis

Cimda raksts. Fragments

Lieltādes jostas fragments

Zemgaļu bronzas adata

*Vidzemes
lībiešu
bronzas rotadatas*

Neredzams, tomēr visur klātesošs ir tautasdziesmu Dievs. Senajiem latviešiem bija savas īpašas svētās vietas – kalni, birzis, avoti, akmeņi, kurās viņi savas dievības – Dievu, Māru, Laimu un citas godāja. Daba bija tā lielā svētnīca, kurā cilvēks runāja ar Dievu, un pāri viņam bija debesis, uz kurām acis augšup pacelt.

Gandrīz pirms astoņsimt gadiem mūsu zemē atnāca sveši ļaudis, līdz atvezdami arī citādu – kristīgo Dievu. Tiesa gan, svešā Dieva mācībā bija baušļi, kurus latvieši jau bija cieņā turējuši, – nezagt, nekaut, neiekārot, taču jaunās ticības sludinātāju labie vārdi nesaskanēja ar viņu asiņainajiem darbiem. Tāpēc nav brīnums, ka latvieši ilgi

jo ilgi vēl gāja avotos nomazgāt baznīcas kristījumu un laulājumu kā svešu, klusībā piesaucot sev tuvo tautasdziesmu Dievu. Jo šis Dievs aizstāvēja viņus, bet kristīgais – tos, kuru rokās bija vara. Pamazām, palēnām kristīgajam Dievam izdevās ieņemt vietu, ja ne vienmēr latvieša sirdī, tad viņa dzīvē gan.

Mainās laiki un līdzīgi tiem arī dievi, bet cilvēks nedrīkst aizmirst savas tautas pagātni. Un, dziedot: "Palīdzi, Dievs!" – der padomāt, kam tas ir sacīts, – tam, kurš liek palauties vienīgi uz viņa žēlastību, vai tam, kurš mudina: "Palīdzi vispirms pats sev, tad arī Dievs palīdzēs!"

Dievs ienāca sētā. H. Vīkas glezna

Dievs un Velns dzīvojuši kaimiņos. Abiem bijušas skaistas mājas un arī lauki. Bet Dievam nebijis lopu. Tas gājis nakti Velna laidarā un atvedis visas Velna govīs sev. Velnam bijušas visas toles, nešķeltiem nagiem. Dievs pielicis tām ragus, pāršķēlis nagus. No rīta Velns brīnījies – laidars tukšs! Gājis pie Dieva: "Tu manus lopus esi aizvedis?" – "Nu, skaties: vai tie tavi?" Dievs teicis un vedis Velnu savā laidarā. Velns purinājis galvu: "Nē, man bija toles ar nešķeltiem nagiem. Tās nav manas," – tā viņš noteicis un gājis bēdīgs mājup.

Ko, Dieviņ, tu darīsi,
Kad mēs visi nomīrsim?
Ne tev sievas, ne tev bērnu,
Kas tev vecam maizes dos?
Tu staigāsi raudādams
Pa to plašo pasaulīti.

Dod, Dieviņ, dod, Dieviņ,
Tu negribi atdodam!
Lūdzu kungu, lūdzu ļaudis,
Tie prasīja: kad atdosi?

Lēni, lēni Dieviņš brauca
No kalniņa lejiņā,
Lai vējiņis nenopūta
Zaļa zīda mētelīti.

Labs labam krēslu cēla,
Kas pacēla nabagam?
Dievs pacēla nabagam,
I nabaga bērniņam.

Gana agri es cēlos,
Mīļš Dieviņš vēl jo agri.
– Ko, Dieviņi, tu cēlies,
Kā tev agri vajadzēja?
– Ko, meitiņa, tu darītu,
Kad es agri neceltos?
Es tev durvju vērējiņis,
Es padoma devējiņis.

Dieva darbi, pašam jādara.

Kam garākā roka? (Dievam.)

Vecos laikos nevienam nebijis kauns. Dievs jājis uz balta auna, kaunu dalīdams. Kurš bijis mājās, dabūjis kaunu, kurš nebijis mājās, palicis bez kauna. Tāpēc vēl arvien par nekaunīgiem cilvēkiem saka: "Tas nav bijis mājās, kad kaunu dalīja."

Kāpēc dzīvē tā iekārtots, ka vieni nodzīvo gaišu un laimīgu mūžu, bet citiem ķeras, neveicas, nāk nelaime nelai mes galā? Cilvēki vienmēr par to domājuši, un dažādas tautas dažādos laikos arī dažādi izdomājušas. Bet viens visiem ir kopīgs – doma, ka veiksmes vai neveiksmes pamatā ir kāds iepriekš noteikts likums – liktenis, pēc kura tad arī rit cilvēka dzīve. Kas nosaka likteni? Daži domā, ka tas ir zvaigznēs ierakstīts, tāpēc cītīgi studē horoskopus. Par seno latviešu horoskopiem dzirdēts nav, taču likteņa lēmums senčiem nav bijis svešs. Viņu domas par likteni saistītas ar īpašu dievību, kuras vārds ir

LAIMA

Jā, tā viņu sauc, jo neviens jau nevēlas nelaimīgu mūžu, katrs grib būt laimes bērns. Laimas bērns. Laimas zīme rakstos ir skujiņa vai arī tā sauktā Laimas slotiņa kas visbiežāk sastopama prievīšu un jostu rakstos. Slota Laimai ir allaž klāt, ar to viņa noper pirtī tikko dzimušu bērniņu. Sakāmvārdā teikts: "Tēva meitas ar laimes slotu pērtas." Laima ir klāt visos izšķirīgajos cilvēka dzīves brīžos – viņam dzimstot, precoties un arī no dzīves aizejot. Vislielākā teikšana Laimai ir, cilvēkam dzimstot. Līdzās Laimai cilvēka ienākšanu pasaulē aprūpē vēl divas dieves – Dēkla un Kārta, taču par viņām saglabāties maz ziņu. Svarīgi ir arī, kur Laima, mūžu lemjot, stāvējusi – vai kalnā, saulītē, vai lejā, asaru pelcītē, – no tā arī būs atkarīgs mūžs. Tā nu diemžēl ir, ka Laima nevar būt vienlīdz laba visiem (kaut arī viņai pašai to ļoti gribētos). Tas ir tāpēc, ka pasaulē ir gan labā, gan kreisā puse, gan prieki, gan bēdas, gan dzīvība, gan nāve. Viss ir līdzīgi, izlīdzināti. Ja šī kārtība izjuks, pasaule var pārlietu sašķiebties uz vienu vai otru

pusi. Liktenis, šis lielais līdzsvara likums, ir tas, pēc kura Laimai jārikojas. Viņa lemj līdzīgi uz pusēm, īpaši neizmeklējoties un nešķirojot, – ņem no vietas, kā tautasdziesmā dzied:

Sēd', māsiņa, rindiņā,
Pašā rindas galiņā!
Nāks Laimiņa, ņems no gala,
Ne no vidus lasīdama.

Kad meita nāk precību gados, Laimai atkal jaunas rūpes. Dažkārt viņas kumeliņi ir pagalam nokusuši, īsto līgavaini meklējot. Mēģinot

panākt izlīdzinājumu, Laima dažkārt izkārtu tā, ka čaklākajai meitai tiek visslinkākais puisis, lai pasaulē saglabātos līdzsvars. Īpaša rūpe Laimai ir par bārenītēm, jo tām pietrūkst mātes, kas palīdzētu pūru pielocīt, kas dotu padomu, kā ar godu savu vainadzību novalkāt. Laima bārenei dod pūru un arī vietņu cenšas sameklēt labu, jo bārabērniem dzīvē jau tā tik daudz pārestības nodarīts. Tiesa gan, ne vienmēr Laimai tas izdodas, un tad viņa raud. Laima nemaz nelīdzina

nās jaunai likteņdievei, kam ne silts, ne auksts, kā ļaudis dzīvo. Pēc dabas Laima ir līdzcietīga un mīl cilvēkus. Dažreiz Laima, gribējuma cilvēkus laimīgus darīt, dodas pie cilvēkiem vecas māmiņas izskatā. Kas pret viņu mīli izturas, tam Laima atdara, izpildīdama trīs karstākās vēlēsāns. Bet cilvēks nereti ir dīvains – pats īsti nezina, ko grib. Un arī priekšstatī par to, kas ir laime, cilvēkiem ir tik dažādi, – kas vienam šķiet laime, otram – drīzāk nelaime.

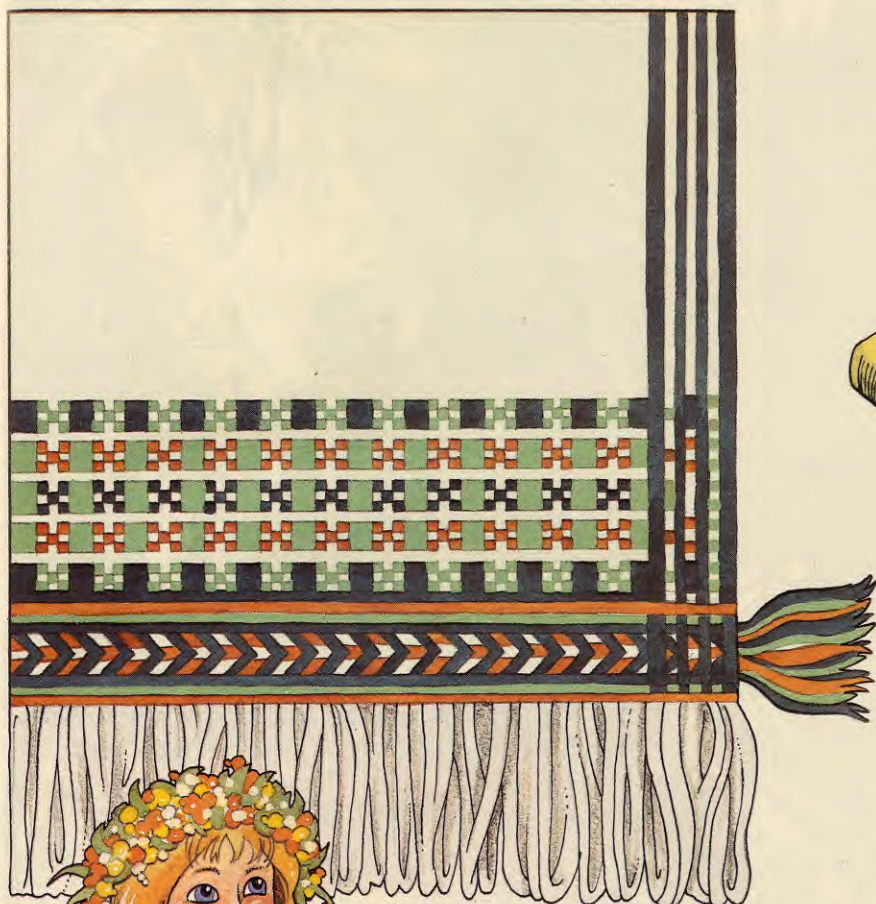

Cimdu raksti. Fragmenti

Brūču auduma raksts

Villaines raksts. Fragments

Bronzas aproce

Krēsls

R. Zariņa ilustrācija latviešu tautas pasakai "Vēlēšanās"

Nesabiju biedējama,
Ne tumsā traucējama:
Dievs man bija ceļā draugs,
Laima ceļa maliņā.

Dievam dienī' i aizgāja,
Ar Laimiņu runājot,
Kam būs mirt, kam dzīvot
Šai baltā saulītē.

Raud māmiņa, raud Laimiņa,
Abas divas gauži raud.
Kam, Laimiņa, tu raudāji,
Pati mūža licējiņa?

Liec, Laimiņa, man mūžiņu,
Liec liepā, ābelē:
Kā liepai man izaugt,
Kā ābelei noziedēt.

Gaiša, gaiša uguns deg
Tumšajā kaktiņā:
Tur Laimiņa mūžu raksta
Mazajam bērniņam.

Es savai Laimītei
Mūžam laba nevēlēšu,
Kam tā manu mūžu lika
Uz asaru avotiņa.

Kādu mūžu Laima lika,
Tāds bij man jādzīvo;
Es nevaru pāri kāpt
Pār Laimiņas likumiņu.

Visas manas ceļa malas
Laimes koku pieaugušas:
No bērziņa jēriņš dzima,
No apsītes kazuliņš.

Laima mana māmuliņa,
Es Laimītes meita biju.
Kādu mūžu gribējos,
Tādu pati paņēmos.

Katrs ar savu laimi dzimst.

Kas laimei tic, tam laime uzsmaida.

Ja gribi gūt laimi, nestāvi dīkā.

Vai zini to pasaku, kurā sieva no Laimas māmiņas vēlējās desu, bet vīrs dusmās iesaucās, lai tā karātos sievai pie deguna? Tā mēs dažkārt izniekojam Laimas dāvanas. Atceries: "Pa desu debesīs neuzkāpsi." Ar Laimu ir tāpat kā ar Dievu – viņi gan palīdz cilvēkiem, taču galvenais dzīvē atkarīgs no katra paša, tāpēc "negaidi laimi stāvēt".

M. Oša ilustrācija K. Skalbes pasakai "Vērdiņš"

Kas tas bija, kas atjāja
Ar akmeņa kumeliņu?
Tas atnesa kokiem lapas,
Zemei zaļu āboliņu.

Dažās tautasdziesmās uzmināmā jājēja vietā minēts Dieviņš, bruņots vīrs, vecs vīrs vai pat vējiņš. Taču visvairāk (pāri par 50 variantos) jājējs, kas no debesu kalna atved mums pavasari, ir

ŪSIŅŠ

Latviešiem saules un gaismas svētki allaž nāk pār kalnu: vasaras vidū ar bagātīgu zāļu nastu no kalna nāk Jānis, bet ziemas vidū kāds vārdā nenosaukts jātnieks no ledus kalna, saspārdot to deviņos gabalos, noved pašu Saules meitu. Arī Ūsiņa atjāšanas dienu senie latvieši ir svinējuši. Bet kas ir Ūsiņš? Neviena cita latviešu dievība, šķiet, nav izpelnījusies tik lielus strīdus. Tas tālab, ka folkloras materiāli par Ūsiņu ļauj to uzlūkot gan par gaismas dievu, gan arī par zirgu aizgādni vai pat par bišu dievu. Tie, kas Ūsiņu uzskata par gaismas dievu, viņa izcelsmi meklē seno indoeiropiešu valodas saknē *us-*, no kuras ir atvasinātas gaismas dievības un parādības dažādās indoeiropiešu tautās. Bet, piemēram, izcilais latviešu valodnieks Jānis Endzelīns Ūsiņa vārdu atvedināja no senvācu mājas gariņa *husing*, kas darbojies ar zirgiem. Vēlākā laikā Endzelīns savu viedokli mainīja, jo atrada ciešu latviešu vārda atbilstību krievu *Avsen* (arī *Ovsen*) – dievībai, kas arī saistīta ar zirgiem. Tiesa gan, mūsdienās paši krievu pētnieki savu *Avsen*u uzskata par aizgūtu no baltu tautām.

Vecais mācītājs Stenders bija pārliecināts, ka Ūsiņš (Ūziņš) ir bišu dievs, un viņa vārdu atvasināja no vārda "ūzas", t.i., bikses, par kādām varētu dēvēt bišu dzeltenās,

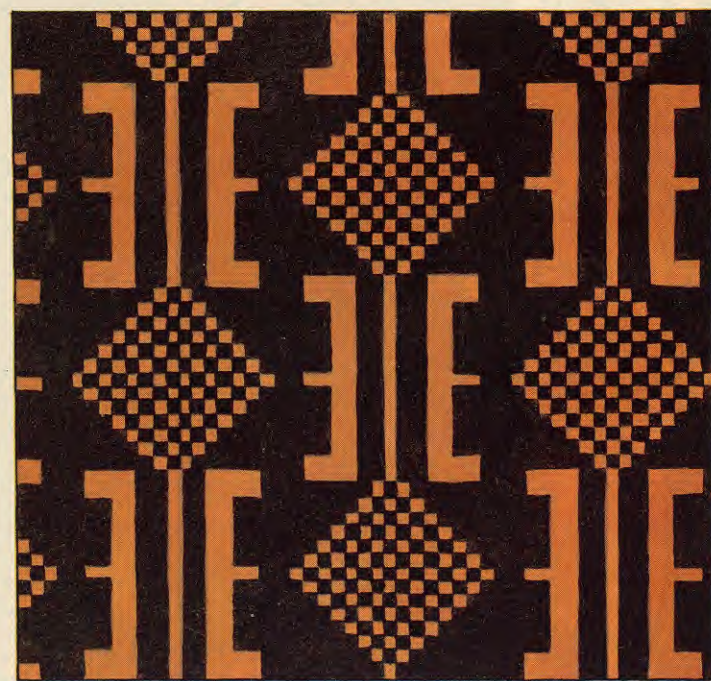
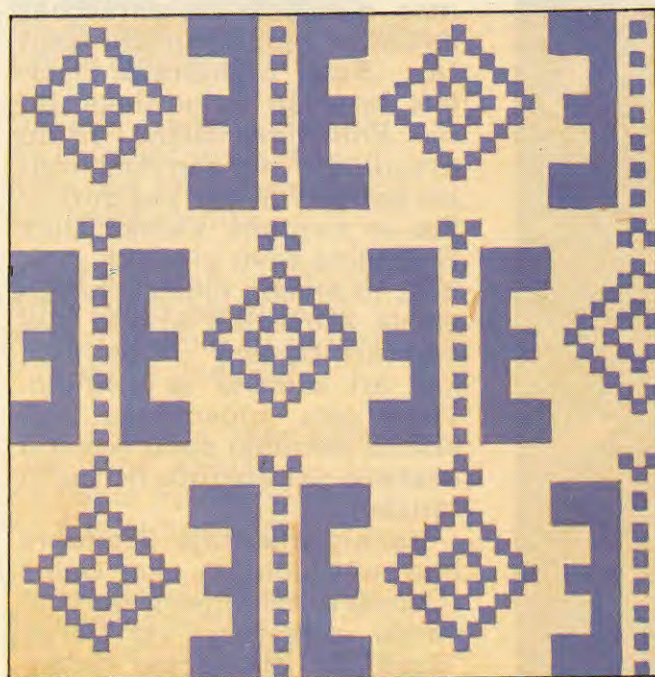

ziedputekšņiem aplipušās kājiņas. Bet cits mācītājs – Mītelis – domāja, ka Ūsiņa vārds visdrīzāk būtu radies no ūsainā dievības izskata. Jāteic gan, ka par Ūsiņu, tāpat kā par citām latviešu mītiskām būtnēm, ir grūti atrast kādas tuvākas ziņas, kas raksturotu viņa izskatu. Ūsiņu dažkārt dēvē par tēvu, ir minēti arī viņa divi dēli, tā ka īpaši jauns

viņš nevarētu būt. Ir arī ziņas, ka Ūsiņš esot tāds pats kā zirgs, tikai maziņš, dzīvojot zem zirgu silēm un naktī barojot zirgus. Nav arī īstas skaidrības, vai Ūsiņam bijusi sava īpaša zīme. Daži par tādu uzskata , taču neviens neņemas droši apgalvot, ka zīme būtu uzminēta pareizi.

Ūsiņa piemērs jo īpaši rā-

da, cik grūti sameklēt dzīparus atraktajai villainei un cik dažādi tie var būt. Bet ir jau tā, ka dažādu laiku priekšstatu ir saguluši cits uz cita, veidojot kārtu kārtas, un grūti vairs atšķetināt senākos no jaunākajiem. Senākajos priekšstatos neapšaubāmi atzīta Ūsiņa piederība pie debesu dievībām, bet viņa saistība ar zirgiem nav nekas nesaderīgs, jo visas latviešu

Cimdu raksti. Fragmenti

(baltu) mītiskās būtnes, arī sieviešu kārtas, labi pratušas jāt. Ūsiņa saistība ar pavasari – laiku, kad zemniekam bija jāsāk rūpēties par iztiku nākamajam gadam, pamazām izvirzījusi pirmajā vietā Ūsiņa līdzdalību zemnieka rūpēs par zirgu – galveno palīgu visu grūtāko darbu veikšanā.

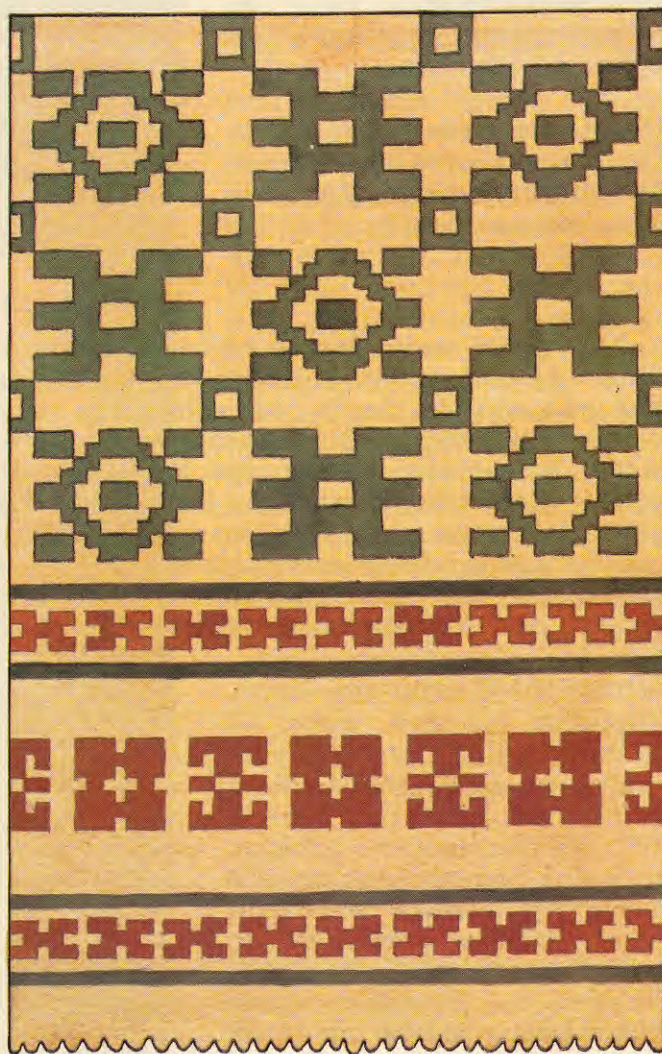
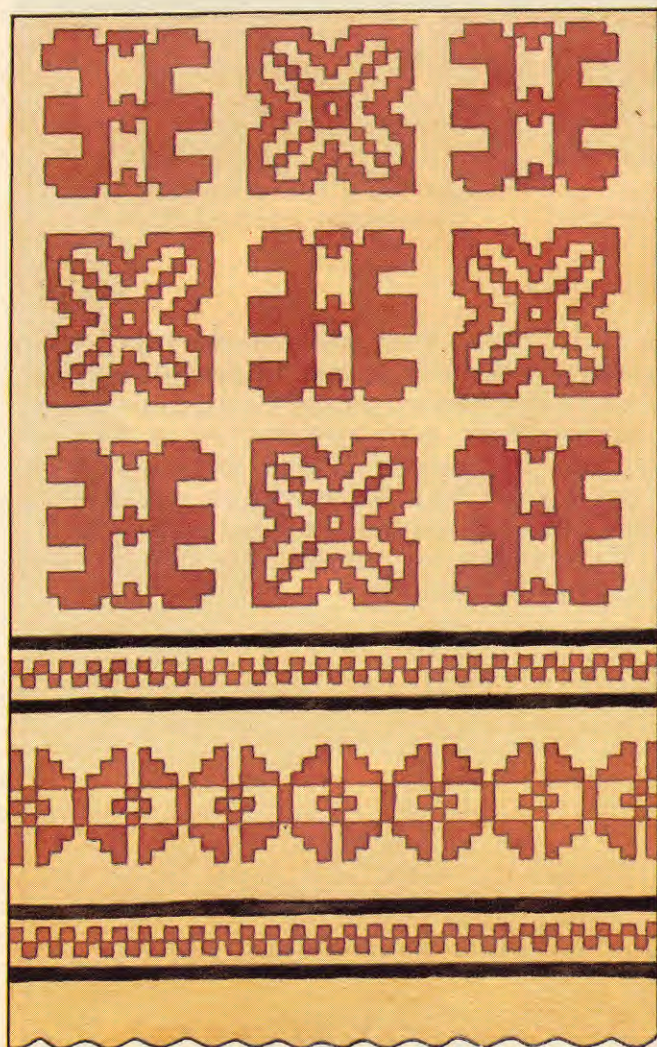
Līdz ar kristietības ieviešanos Baltijā senajām lat-

viešu dievībām tika pielāgoti kristīgo svēto un apustuļu vārdi – Jurgis, Jānis, Pēteris, Jēkabs, Anna, Miķelis, Mārtiņš... Šie jaunie vārdi gandrīz pilnīgi izspieduši vecos nosaukumus, jo Ūsiņš ir vienīgais, kura vecais vārds saglabājies līdzās jaunākajam – Jurgim. Tautas tradīcijās šos vārdus nereti lieto līdzās: "Ai, Jurgīti, Ūsenīti..." Svētais Juris (Jurgis)

katoļiem arī bijis zirgu un jātnieku aizgādnis. Tā senā Ūsiņdiena līdz ar Jurgā ieviešanos dabūja ne tikai jaunu vārdu, bet arī stingri noteiktu datumu – 23. aprīli. Šajā dienā pirmo reizi laida zirgus pieguļā un upurēja Ūsiņam gaili, lai tas palīdzētu visu vasaru zirgus ganīt, sargāt un barot. Ap šo laiku rīkoja arī Ūsiņa tirgus, kuros pirka un pārdeva zirgus.

Koka nūjiņa ritma sišanai

Cimdu raksti. Fragmenti

Tautas tradīcijās saglabāties daudz ziņu par to, kā svinēta Jurgu diena jeb Ūsiņdiena. Rīta agrumā saimnieks kāvis gaili, ar tā asinīm apslakot staļļa durvis (vai pat uzvelkot krustu), kā arī ieslakot upurgaiļa asinis auzu silē. Pēc tam gaili mājā izvārījuši un apēduši. To visu darijuši tikai vīrieši. Sievietes un bērni šajā rituālā nav piedalījušies. Stāsta, ka sievietes arī esot kāvušas vistu un pašas ēdušas. Bet ko darīt tad, ja mājās tikai viens gailis un nevar atstāt vistu saimi bez galvas un māju bez modinātāja? Tad senču padoms ieteic ar asu nazi mazliet iegriezt sekstē, lai dabūtu kaut vai dažas asins piles, ko uzslacīt uz staļļa durīm un iepilināt silē. Pēc šīm izdarībām zirgus varēja laist pieguļā. Rudenī – Miķeļos vai Mārtiņos, kad zirgus atkal sāka turēt stallī, arī upurēja gaili.

Daudz izdarību bija pieguļā. Jurgu naktī, kaut arī ganībās vēl nebija īsti nokusis sniegs un ledus, vajadzēja zirgus izlaist ārā. Uz ganībām parasti gāja visa saime. Kurināja uguni, ņēma līdzī gaļu, alu, un, jo īpaši, – olas, ko izmantoja zīlēšanā, jo tās ir dzīvības simbols. Katram zirgam bija sava iezīmēta ola (ar ogli uzvilka kādu atšķirības zīmi). Ja vārot ola iesprāga, tā bija slikta zīme – tam zirgam labi neies. Citur raudzījās zirga laimi pēc tā, kā olai atlec čaumala: ja labi, tad arī zirgam ies labi, bet, ja slikti, tad zirgu labāk samainīt vai pārdot, citādi tas tikpat nosprāgšot vai to nozagšot. Tā nu dažam zirdziņam bija lemts doties uz Ūsiņdienas tirgu, bet tirgū, skaistu zirgu ieraugot, latviešiem vēl daždien izsprūk sajūsmas sauciens: "Ak, Ūsiņ!"

Devu, devu Ūsiņam,
Ko es biju solījis:
Melnu gaili ķikurani
Ar visiem nadziņiem.

Ūsiņam gaili kāvu
Pavasara rītiņā:
Māsaī spārni, brāļiem kājas,
Ūsiņam viducītis.

Ūsiņš jāja pieāguļā
Deviņiem kumeliem,
Es tecēju vārtu vērt(u),
Man atdeva devīto.

Ei, Ūsiņ, labais vīrs,
Jāj ar mani pieguļā!
Es guntiņas kūrējiņš,
Tu kumeli ganītājs.
Es Ūsiņu gan gaidīju,
Nevarēju sagaidīt,
Kumeliņš sagaidīja,
Staļļa grīdu spārdīdams,
Staļļa grīdu spārdīdams,
Zaļas zāles gaidīdams.

Tumša nakts, zaļa zāle,
Laukā laižu kumeliņ':
Nu, Ūsiņ, tava vaļa,
Nu tavā rociņā.

Ai, Jurgīti, Ūsenīti,
Baro sirmus kumeliņus,
Sukādams, barodams
Sēsties siles galiņā.

Ūsiņam gaili kāvu
Deviņiem cekuliem,
Lai aug mani kumeliņi
Deviņām kārtiņām.

Jura diena senos laikos bija liela svētdiena. Ļaudis godināja Ūsiņu kā mājas labo garu. Saimnieks darīja alu, saimniece cepa plācenī, visa mājas saime turēja kopīgu mielastu. Saimnieks ienesa alus spaini un arī kannu, kurā bija Ūsiņa alus. Saimniece lika galdā plāceņus, gaļu, sieru un sviestu. Sākumā visi ēda un dzēra no spaiņa alu, bet vēlāk saimniece lēja no Ūsiņa kannas un deva visiem pēc kārtas. Kurš izdzēra saimnie-

ces doto glāzi, tam kā atbilde bija jādod kāda dzīvnieka kliegšana. Ja dzērējs noziedzās kā zirgs, tad saimniece viņu maigā balsī uzrunāja: "Suk, suk, zirdziņ!" – ja blēja kā aita, tad saimniece tikpat mīļi uzrunāja: "Aitiņ, aitiņ!" Tikai katram bija savādāk jāklīdz bet saimniece ik reizes tāpat atbildēja. To visu darīja tāpēc, lai saimniecībā veiktos ar lopiņiem.

Es aparu rudzu druvu
Ar pelēku avetiņu;
Man uzauga duj' vārpiņas
Viena salma galiņā.

Kā vēl sauc šādu dubultu,
divžuburu vārpu? Tas ir

JUMIS

Šajā vārdā dēvē arī citus dabas dvīņus – kopā saaugušus ābolus, sēnes, kartupeļus, divus rieksta kodoliņus vienā kaula kažokā.

Jumim viss padodas dubulti. Tā ir dvīņu zīme, kuras apzīmējums rakstos ir $\mathbb{W}$ un $\mathbb{X}$. Līdzīgi citām tautām arī mūsu senči ticēja, ka jumis nes auglību, svētību, bagātību. Tam, kas atrod jumī, ir laime. Saimniekam, kam divvārpa istabā aizsprausta aiz sijas, laime nākot pa logiem un durvīm iekšā. Bet tas, kurš atradis riekstu jumī, var to turēt makā, – tad naudas netrūkstot.

Tuvos rados vārdam "jumis" ir vārds "jumts". Droši vien būsi ievērojis, ka seno zemnieku mājas rotāja un aizsargāja jumta zirdziņi – arī pāris. Senatnes pētnieki domā, ka tie varētu būt Dieva dēlu kumeliņi. Dieva dēli – Saules meitu precinieki – arī esot bijuši dvīņi. Mīti par dvīņiem ir sastopami vai visu tautu atmiņā. Senās Indijas teiksmas glabā nostāstus par dvīņiem – brāli un māsu – Jamu un Jamī (vai saklausī šajos vārdos līdzību mūsu dvīņu dievībai?). Redzi nu, cik plašos rados ir Jumis!

Latviešu tautas atmiņā Jumis gan laika gaitā zaudējis savu debesu izcelsmi, pārgājis no Dieva plašumiem Māras daļā un galvenokārt darbojas kā zemes auglību rosinošs spēks. Pie Māras dzīvodams, Jumis ir ticis pie kuplas ģimenes: tautasdziesmas dziedina ne tikai pašu Jumi, bet arī viņa sievu – Jumīti jeb Jumaliņu – un veselu pulku mazo jumalēnu.

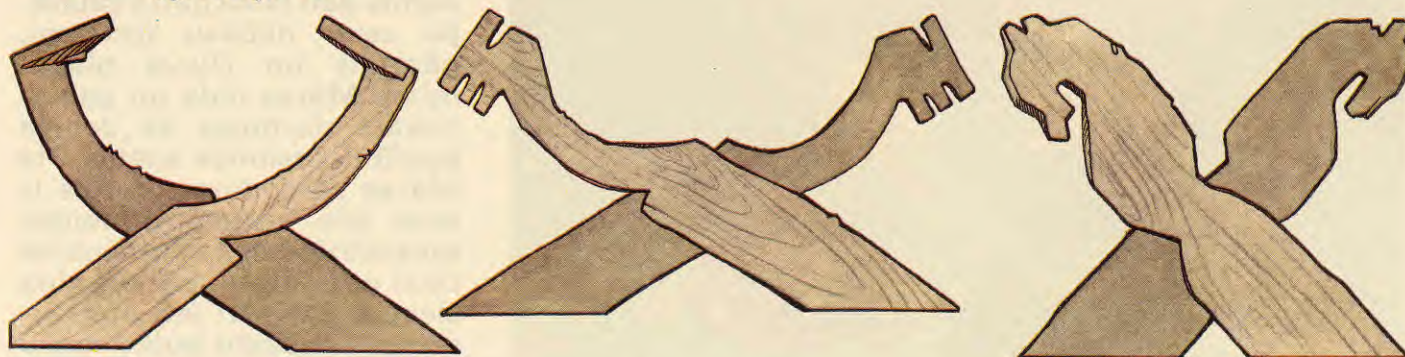
Atrast jumja vārpu vai citu kādu dabas jumi nav nemaz tik viegli – tas ir retums, bet auglību un svētību savam tīrumam un mājai vēlas katrs saimnieks. Varbūt līdzās redzamajai jumja vārpai ir arī neredzamais Jumis, kas slēpjas no cilvēku acīm? Tā tautā radās priekšstati, ka Jumis tik tiešām dzīvo katrā druvā un tīrumā, tikai negrib, lai viņu ierauga un noķer. Tomēr no kārtīga saimnieka Jumim neaizbēgt. Ra-

dās īpašs Jumja ķeršanas rituāls. Kad lauks tikpat kā nopļauts, palicis pavisam maz labības, kur Jumim paslēpties, plāvēji gāja no visām pusēm virsū, kliegdami un Jumi palikušajā labībā dzīdami. Pēdējo labības skumšķīti atstāja nenopļautu Jumim par mājvietu. To sasēja un tad vēroja, kāda dzīvība rosās zem pudurīša. Ja kukaiņi līda labībā iekšā, paredzama bagātība mājās, bet, ja ārā, – gaidāms tukšs

gads. Kad skumšķītis bija labi izpētīts, to saņēma, cēla uz augšu un kiedza: "Jumīt's gubas galiņā!" Tālāk rīkojās kā nu kurā vietā – citur šķipsnu pielieca pie zemes un noslogoja ar akmeņiem – lai Jumītis guļ laukā līdz citam sējas laikam. Citviet Jumi sapina vainagā un nesa svinīgi uz māju, lai tas ziemu pārlaiž pie cilvēkiem, namu ar svētību pildīdams. Nākamajā pavasarī šo Jumi atkal nesa uz tīrumu.

Villaines raksts. Fragments

Jumtu gaiļi

Jostinas raksts. Fragments

Sakas

Durvyju rokturis ar mēlīti

Villaines raksts. Fragments

Jumis auglību dod ne tikai labībai, bet arī dzīvniekiem un cilvēkiem. Dujvārpas atrašana liecina par drīzu precēšanos. Visbiežāk tomēr tādu retumu kā divvārpa deva apēst aītai, jo ticēja, ka tad tai būs pāritis jēru. Sievas un meitas gan nedrīkstēja nekādu jumi ēst, jo tad dvīņi gaidāmi. Tu domā, tas jau ir labi, bet senāk cilvēki dvīņu dzimšanu uzlūkoja nevis par laimi, bet drīzāk par smagu nastu, jo dvīņi bija vārīgāki, vairāk

kopjami. Mātei bija daudz jāstrādā un jādomā, kā divas mazas mutes reizē pabarot.

Ko vēl tauta stāsta par jumi? Ja tev gadās atrast riekstu jumi, tad vienu kodolu ēd pats, otru atdod draugam, tad, ja tu mežā apmaldīsies, ļaudis sadzirdēs tavu saucienu un atsauksies.

Tāču tas katram jāizlemj pašam – bāzt savu jumi makā, lai būtu nauda, vai dot pusi draugam. Kā tu darītu?

Bēdz, Jumīti, tec, Jumīti,
Nu nāk tavi ķērājiņi,
Nu nāk pati saiminiece
Juma nemti tīrumā.

Kur, Jumīti, tu gulēji
Šo garo vasariņu?
– Tīrumiņa maliņā
Zem pelēka akmentiņa.

Es redzēju vecu vecu
Pa vecaini staigājam.
Vai tas bija miežu Jumis
Dzelteniem zābakiem?

Bēdz, Jumīti, bēdz, Jumīti,
Meitas dzina pakaļā!
Ja nevari citur bēgt,
Bēdz gubiņas galiņā.

Jumīt's veda Jumaliņu
Rudzu ziedu vizināt:
No kalniņa lejiņā
Kūpēt kūp kumeliņi.

Jumītim klēti taisu
Deviņiem apcirkņiem,
Ka varēja ieligot
Ar visām galviņām.

Bēdz, Jumīti, bēdz, Jumīti,
Puiši dzina pakaļā!
Nebēdz purvā, nebēdz mežā,
Ielec rudzu apcirknī!

Jumīt's kūla Jumalīti,
Aiz matiem turēdams,
Kam necepa biezu klaipu,
Kam karašas plikšķināja.

Es atradu rudzu Jumi
Deviņām vārpiņām;
Šogad būs tautu dēls
Deviņiem kumeļiem.

Visu dienu Jumi dzinu
Pa lielo tīrumiņu,
Nu sadzinu, nu panācu
Tīrumiņa galiņā.

Jumīt's kļiedza, Jumīt's brēca
Tīrumiņa galiņā;
Atsaucās Jumalēni
Arodiņa dibenā.

Varbūt tev kādreiz gadījies, ka skaidrā dienas laikā pēkšņi kaut kas slapjš uzkrīt uz galvas. Tu ķer ar roku, paveries augšup...

PUTNS

aizlido pāri. Nu nāk dusmas, nelabi vārdi saskrien mutē, bet nesteidzies... Katra satikšanās ar putnu – tā ir īpaša zīme, kas jāprot iztulkot. Un arī šajā reizē, kā senči māca, nav ko īgnoties: tam, kuram putniņš ko virsū uzmet, gaidāma laime.

Uz putniem vispār nav iespējams dusmoties, jo bez tiem cilvēks diezin vai tik stipri domātu par brīvību un debesīm. Seno ļaužu priekšstatos viņi bija saite starp debesīm un zemi. Putni cilvēkam pavēstīja to, kas notiek debesīs, bet debesu dievībām izstāstīja par zemes lietām.

Lielākā pareģe ir zīle, – ja tā dzied gari, tas uz ļaunu, ja ātri – uz labu. Ir posta putni, kas parasti atnes sliktas ziņas. Nāves vēstneši ir krauklis, vārna, dzeguze, arī dzenis, kas mājas kokos kaļ krustu. Ir labie putni, kuru tuvums aizsargā cilvēku: stārķis, bezdelīga, lakstīgala, cīrulis... Toties žagata ir tikai plāpa, – līdz ar viņu mājās ienāk rāšanās, aprunāšana un slihta slava. Tautas gudrība māca ne vien savā starpā, bet arī ar putniem mīļi sadzīvot. Mājās, kur dzīvo nesaticīgi ļaudis, stārķis ligzdu netaisa.

Agrāk saimnieces pavasarī lakatu nēsāja uz acīm, lai pirmo cielaviņu varētu ieraudzīt zemē, kaut kur ūdens malā, nevis uz jumta. Kāpēc? Ja saimniece cielaviņu pirmoreiz redz pa ūdeni bradājam, tad govīs šai gadā dos daudz piena, bet, ja uz jumta, tad pavisam maz. Pavasaris vispār ir tāds īpašs laiks, kad putnu dēļ nedrīkst no mājas iziet neēdis. Kaut vai "dzeguzes kumoss" mutē jāiemet, citādi putni var

aizdziedāt. Ja tukšā dūšā dzeguze aizkūko, tad bērni vairs neaug, bet vecie cilvēki kalst. (Vienīgais pretlīdzeklis: iekosties zaļā kokā, tad nokaltīšot koks, bet pašam – ne vaines.) Ja rubenis aizrūc, tad blusas ēd; ja pupiķis aizpupina, tad dvaša smird; ja titilbis aizkliedz, tad kļūst stīvs; ja pīpenis aizpīpina, tad kļūst dzeltens; ja stārķis aizparkšķina, tad trauki plīst; ja ūzķis aizdzied, zeķes kājās allaž nobrūk; ja grieze aizgriež, tad izkopts nekož; ja strazds

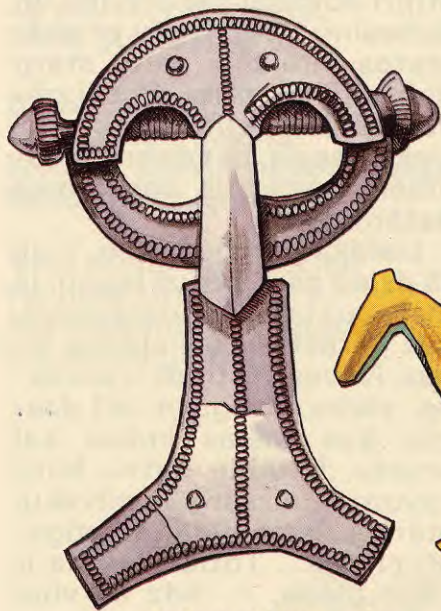
aizbrēc, tad balss top skabargaina...

Latviešu rakstos valda geometriskais ornaments, tomēr uz pūralādēm un skapjiem nereti var ieraudzīt arī putnus galotnē sēžam. Tie "dzied" arī greznajos un kuplajos Rucavas kreklu piedurkņu "krūmos". Taču putna kā zīmes dziļākā jēga var parādīties tikai kustībā, bet raksts to apstādina. Cilvēki vēro: ja putns lido no lejas uz augšu vai no kreisās uz labo pusi, – gaidāma laime; ja no augšas uz leju vai

no labās uz kreiso pusi, – nelaime.

Vissenākie senču priekšstatī par putniem atspīd mītiskajās tautasdziesmās, kurās putni piedalās svarīgākajos radīšanas darbos. Varbūt cīrulīšs reiz bijis Dieva dēls, bet cielava – Saules meita? Tā vedina domāt dainas, kurās šie putni dara Dieva dēliem un Saules meitām raksturīgus darbus, – cielava vidū jūras velējas ar zelta vāli, bet cīrulīšs, kāzām gatavojoties, dara alu kumeļa pēdā.

Krekla raksts. Fragments

Apsudrabota Pūces sakta

Bronzas piekariņi

Sprēslica

Pūralāde

Koka putns —
saulgriežu rotājums

Pūralāde

Izrakstīts skapis

Nedod, Dievs, bezdelīgu vai kādu citu putniņu ligzdu aiztikt! Ģimis kļūs raibs kā putna oliņa. Kur nu vēl izpostīt! Senči māca, ka, ligzdā skatoties, jāsargās pat dvašu oliņām virsū uzpūst, citādi putnu māte varot ligzdu

pamest. Un krietna cilvēka pienākums ir sargāt gan savas, gan arī putniņa mājas, tāpat galotnīti, "kur putnam uzņemties", – rakstos un dabā.

Cīrulītis alu dara
Kumeliņa pēdiņā;
Es tecēju misas dzert,
Viņš ar kausu mugurā.
Cīrulītis malku cirta
Liepas celma galiņā;
Es tecēju skaidas nest,
Viņš ar cirvi mugurā.
Cīrulītis ogles nesa
Zobentiņa kalējam;
Es tecēju plēšas pūst,
Viņš ar stieni mugurā.
Cīrulītis karā gāja
Ar aso zobentiņu;
Es tecēju mieru līgt,
Viņš ar naidu mugurā.
Cīrulītis iekaroja
Divas kniepa adatiņas;
Es tecēju skatīties,
Viņš paslēpa celmiņā.
Cīrulītis lūkot gāja
Celmā savas adatiņas;
Es tecēju parādīt,
Viņš pielaida uguntiņu.

Reiz pūce ielaidās istabas augšā pie visām un sāka tās plosīt. Vēlāk saimniece skaita vistas, bet vienas trūkst, un prasa: "Kur vista?"

Pūce, to dzirdēdama, sāka saimnieci mēdīt un tā vēl arvien saka: "Ku-ū vist, ku-ū vist!"

Dzeguze agrāk bijusi meitene, kas gājusi skolā. Bet viņai nemaz nepaticis mācīties. Viņas māte par to saskaitusies un dūsmās uzklieguni: "Tad tu arī visu mūžu tā kūkosi!" Pēc šiem vārdiem meita tūlīt palikusi par dzeguzi un kūko vēl arvien.

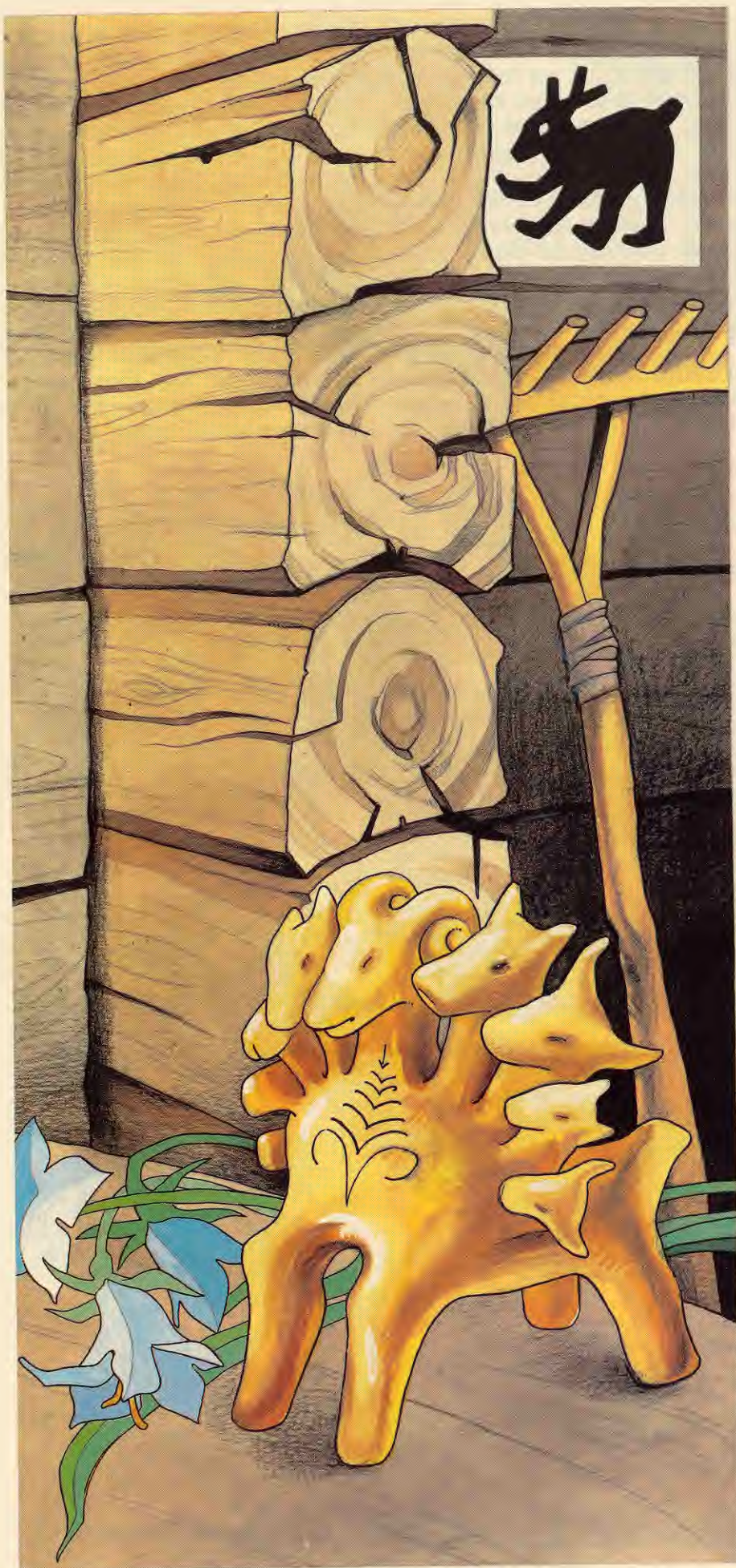
Irbe jau pašā agrumā ielaidusies dārzā, meitas meklēdama. Bet kas tik agri dziedās? It īpaši tanīs mājās nekad dziesmas nedziedājuši, jo saimniece bijusi barga un, zināms, tad jau meitas nedzied. Tā arī torīt – maza, maza gaismiņa, jau saimniece izdzinuši meitas dārzā kāpostus noņemt. Nēmušas itin klusu, neviena nerunājusi, tikai nažu griezieni šņirkšķējuši, un tās skaņas irbe pieņēmusi par savu dziesmu. "Šņirks, čirks, šņirks, čirks!" tā viņa vēl joprojām dzied.

Kādu dienu māte iedevusi dēlēnam maizīti, apziestu ar krējumu. Puika, palaidnis, nolaizījis no virsas krējumu, bet maizi atstājis. Māte ņēmusi puiku kaunināt, sacīdama: "Kārs, kārs!" Tanī brīdī gadījies arī vārnam būt pagalmā, un tā, to uzdzirdējusi, sākusi ķērkst pakaļ. No tā laika vārns ķērc: "Kār! Kār!"

Sniedze gājusi taisni kāzās dziesmas mācīties. Un tur jau tiešām dziesmu papildnam. Bet, par nelaimi, tai dienā briesmīgs vēja putenis sacēlies, un tādēļ laukā pie logiem nevarējusi nekā sadzirdēt. Vēlāk tikai puisis iznācis svilpodams zirgus kopt. Tik tad arī sniedze saķērusi un aizlaidusies svilpodama, – vēl joprojām nabadzīte svēlp puteņu laikā.

Pelēkais Strazds redzējis, ka nikna saimniece rudens laikā izdzinusi ganu puiku basām kājām ganos. Puika, kājas cilādams, brēcis: "Kājas salst! Kājas salst! Saimniece – vīžu!" Tādēļ pelēkais strazds vēl joprojām rudenos uz salnām brēc kā toreiz puika: "Kājas salst! Kājas salst! Saimniece – vīžu!"

Ar putnu saskrieties būs grūti, bet ar zaķi gan var iznākt nejauši pierēm sabadīties. Pa vienu zemi staigājot, mūsu cilvēku, ceļi gribot negribo krustojas ar tiem, kurus iet

DZĪVNIEKI

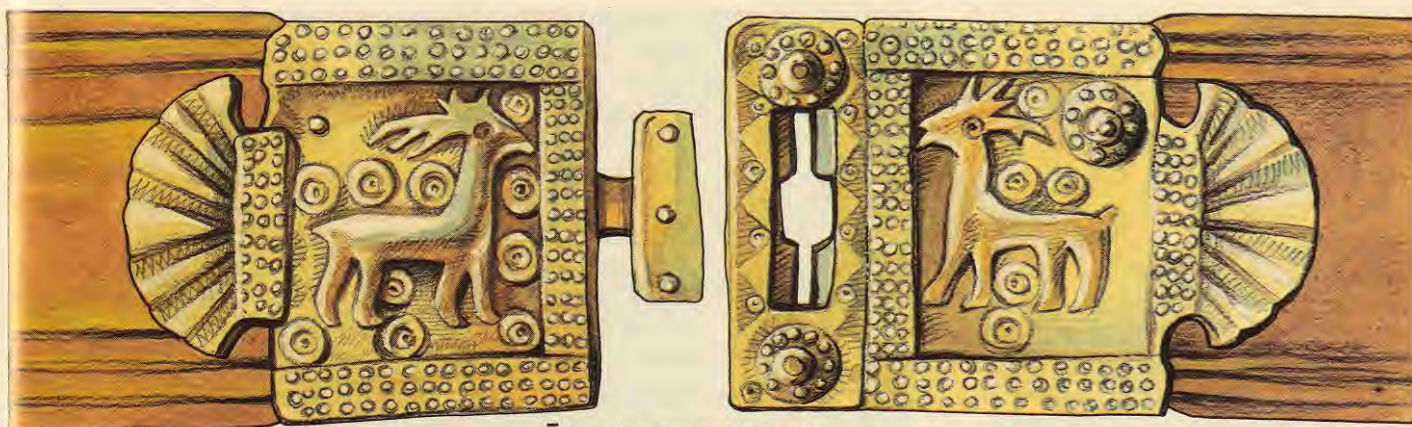
Daža šāda satikšanās, pēc tautas ticējumiem, nes laimi, dažā – ne. Tu droši vien būsi dzirdējis, ka melns kaķis, pār ceļu skriedams, aizvelkot "baļķi" priekšā, – tad gājiens vai brauciens lemts neveiksmei. Toties balts kaķis nes laimi. Un raibs? Tāda pusnelaime vien būšot. Arī tad, ja taku šķērso zaķis vai lapsa, uz lielu veiksmi nevar cerēt. Bet vilks? Tautā domā, ka tās, it īpaši meitai precību gados, nozīmējot lielu laimi, jo vilks – tas ir precinieks. Vilku godā arī par Dieva suni. Kad vilki gaudojot, tie lūdzot Dievu, un Dievs tad novēlot tiem viņu tiesu, ko vilki arī apēdot. Kas zina vilka vārdus, tam no mežavīra nav ko baidīties. Tikai jāuzsauc: "Juri, Juri, šē tev tabaka, man ko pīpēt, tev ko šņaukt!" Ja piedāvājot tabaku, vilks esot laimīgs un neuzbrūkot. Tiesa gan, vecāki bērniem tomēr nav ļāvuši mežmalā vilku saukt, jo ko tur var zināt... Labāk nesatīkties.

Tautas tradīcijā cilvēki un dzīvnieki ir līdztiesīgi, te viņi nav sasēdināti cits augstāk, cits zemāk kā Darvina kunga evolūcijas kokā. Senos laikos, kā vēstī rakstu liecības, latvieši likuši puikām zvēru, bet meitenēm – putnu vārdus. Mamma tevi droši vien vēl tagad šād tad sauc par zaķīti vai pelīti... Ir arī otrādi – kustoņiem doti cilvēku vārdi. Zaķa parastais vārds ir Jancis, vilku dēvējuši ne tikai par Juri, bet arī par Jēkabu un Ansi... Tāpat tikumos cilvēks allaž salīdzināts ar kādu dzīvnieku: viltīgs kā

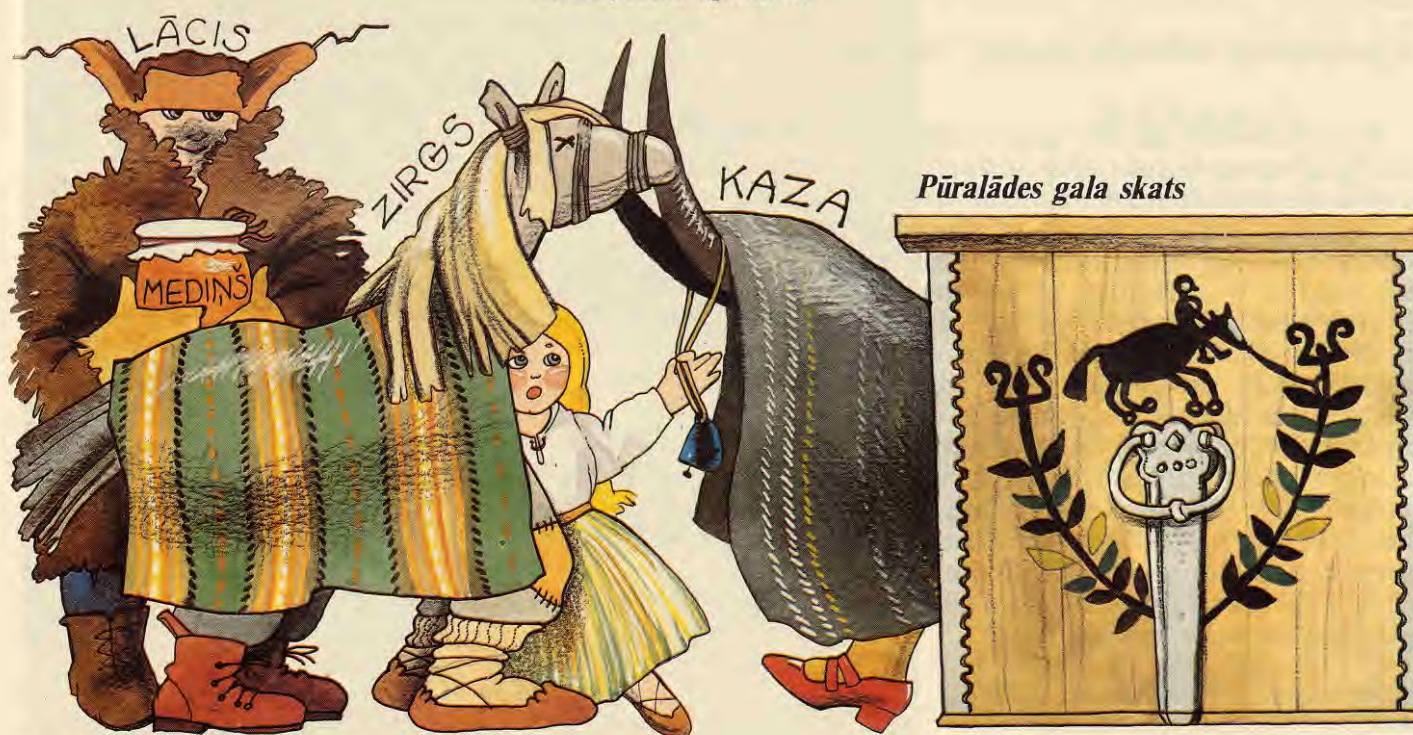

Ādas jostas apkalumi

Latviešiem raksturīgas ķekatu maskas: lācis, zirgs, kaza

Pūralāde

A.Kronenberga ilustrācija pasakai "Pieci kaķi"

Senos laikos ganos gājis kaķis, bet suns gulējis kaņepēs un nekā nedarījis. Sunim no zvēru ķēniņa izdota brīvības grāmata.

Kādreiz kaķis nokūsis atnācis no ganiem un atradis kaņepēs suni saldi aizmigušu. Tā kā kaķim ir mīkstas kājas, tad viņš klusi pielavījies pie suņa, izvilcis tam no ķešas brīvības grāmatu, ar visu uzskrējis uz istabas augšas un paslēpis to aiz spāres. Nu tikai suns pamanījis, ka nava vairs brīvības grāmata ķešā, bet nekā darīt. No tā laika sunim jāiet ganos un kaķis var slaistīties apkārt bez darba. Katru reizi, kad suns nokūsis atnāk no ganiem un atrod kaķi guļam, viņam saskrienas sirdī niknums. Bet, līdz tik grib kaķi pārmācīt, tas uzskrien uz istabas augšas un suns paliek lejā.

Adiet, meitas, ko adiet,
Vilkam zekes noadiet:
Vilkam kājas nosalušas,
Purvus, mežus bradājot.

Gan zināja Meža māte,
Kas katram piederēja!
Lāčam sieksta, briežam blīgzna,
Zaķam sīki žagariņi.

Ūdrīt's guļ ūdenī,
Zelta cimdi rociņā;
Nāc, ūdrīt, maliņā,
Samīsim cimdiņiem!

Kuplis auga ozoliņis
Zeltītām lapiņām;
Sudrabota vāverīte
Tīverēt tīverēja.

Kas uzšuva vilkam kreklus,
Lācim siltus kažociņus?
Laimīt' šuva vilkam kreklus,
Dieviņš lāča kažociņus.

Cauna auda audekliņu
Zaļas priedes galotnē;
Zīda meti, zelta šķieti,
Sidrabiņa atspolīte.

Dievs iztaisījis govi – ļoti skaistu: stāvi ragi, gara aste, četri pupi. Kad lopiņš bijis gatavs, Dievs papūtis tam mutē, un tas uzreiz bijis dzīvs.

Vells visu to redz. Viņš saka: "Es uztaisīšu vēl skaistāku!" Viņš savam lopam taisa ragus atpakaļ, garu bārdi, īsu asti un uz augšu, divus pupus. Velnam negadās tik daudz māla pie rokas kā Dievam, tāpēc viņa lops iznāk mazāks nekā Dievam. Bet tas nekas – skaists diezgan! Vells nu papūš savam lopam mutē. Nekas – lops nav dzīvs. Pūš tam vienā galā, pūš otrā – kā nekā, tā nekā! Ko nu darīt? Ies pie Dieva lūgties. Dievs domā, ka maziem ļaudīm šāds lops būtu diezgan labs. Papūtis Vella lopam mutē, un tas uzreiz dzīvs.

Tā nu bija kaza. Tā dzīvo vēl šobaltdien, skraida apkārt, kāpj uz malkas grēdām un jumtiem – dara visādas blēņas. Lai-Dievs pasarg, cik kaza nekārtīga! Tas ir Vella lops.

Ne arājs, ne galdnieks, ne kalējs, bet pirmais strādnieks ciemā. (Zirgs.)

Muca uz četriem stēķiem. (Govs.)

Mazas, mazas stellītes,
Vadmala virsū. (Aita.)

Kas pelna maizi ar muti? (Suns.)

Maļ dienu, maļ nakti,
Ne miltu, ne pelavu. (Kaķis.)

A.Kronenberga ilustrācija latviešu tautas pasakai

Visā pasaulē, arī latviešiem, ir pazīstams teiciens, ka cilvēkam dzīves laikā jāpadara trīs labi darbi: jāiestāda koks, jāizaudzina dēls un jānosit čūska. Un tomēr latvietim šis uzdevums diez vai būs pilnīgi pieņemams. Čūskas dēļ. Kālab gan sist nost Dieva laistu radību, kam ir sava stingra vieta un uzdevums pasaulē? Putnam pieder debesis, cilvēki un dzīvnieki aizņem pasaules vidusdaļu, bet cieši pie zemes un pazemē mīt daždažādi

ZEMES LOŽNĀTĀJI UN LĒKĀTĀJI

Tie uztur cilvēka sakaru ar apakšzemi – Zemes māti, Veļu māti. Tie ir odze un zalktis, glodene un krupis. Pati Māra reizēm parādās cilvēkam melnas odzes izskatā. Kā tu sitīsi, ja Saule deviņas dienas raud par nosistu zalkti!

Mūsu senči ir pratuši ar visiem sadzīvot, – svešie ieceļotāji brīnumiem brīnījušies, atrazdami, ka zalkši baltu tautām bijuši tādi paši mājdzīvnieki kā suns vai kaķis. Zalkši agrāk ēduši kopā ar bērniem no vienas bļodas, kopā rotaļājušies un pat gulējuši vienā šūpulī. Par zalkšiem stāsta brīnumu lietas – raganas tos turējušas par piena pienesējiem. Latviešu raganas parasti nav diezko ļaunas, viņas nodarbojušās galvenokārt ar piena vākšanu. Stāsta, ka zalkši naktīs izzīduši govīs tiem saimniekiem, kas viņus nav ieredzējuši, un pienu aiznesuši uz tām mājām, kur zalkšus godā tur. Raganām arī krupji nesuši izzīstu pienu un atvēmuši to īpašos piena traukos. Šādi krupji un zalkši saukti par Piena mātēm.

Pasakās zalktis darbojas arī kā ķēniņš, kas apprec meitu. Un kur nu vēl šī ķēniņa

zelta kronis! Teikas stāsta, – jāpaklāj zemē balts lakatiņš, tad ķēniņš uzliek uz tā savu kroni, un tā ieguvēju gaida liela laime.

Čūskas allaž uzlūkotas par gudriem kustoņiem, it īpaši baltās. Ja apēdot izvārītu balto čūsku, varot dabūt zināt visu, kas notiek pasaulē, varot saprast putnu valodu un nākotni paredzēt. Baltā čūska, pa pazemi ložņādamā, zina arī, kur atrodas apraktie naudas podi...

Rakstos zalktim ir sava – visai bieži lietota zīme – .

Sava zīme ir arī krupim – .

Pret mežā mītošajiem rūpuļiem mūsu senčiem bija cita attieksme, jo tie bija nevis savējie, bet gan sveši. Vajadzēja padomāt, kā tādu "kukaini" labāk uzrunāt. Latviešiem ir visai bagāts čūsku vārdu krājums, kas noderīgs rūpuļu atbaidīšanai un stindzināšanai, kā arī to kodumu

ārstēšanai. Šajā krājumā katrs var izvēlēties savai iedabai atbilstošāko. Lietišķa rakstura cilvēks, mežā iedams, var uzsaukt: "Mironi, pie malas!" – vai: "Guli, līķi, gaidi zārku!" Kareivīgi noskaņotais ķersies pie draudiem: "Nost no ceļa, grieziņu kopā, metišu podā, vārišu klimpās!" Bet var pateikt arī pavisam mīlīgi: "Labrīt, meža kukainīši!" Ar to pietiek, lai visu dienu čūsku neredzētu.

Villaines raksts. Fragments

Sievas cepures raksts. Fragments

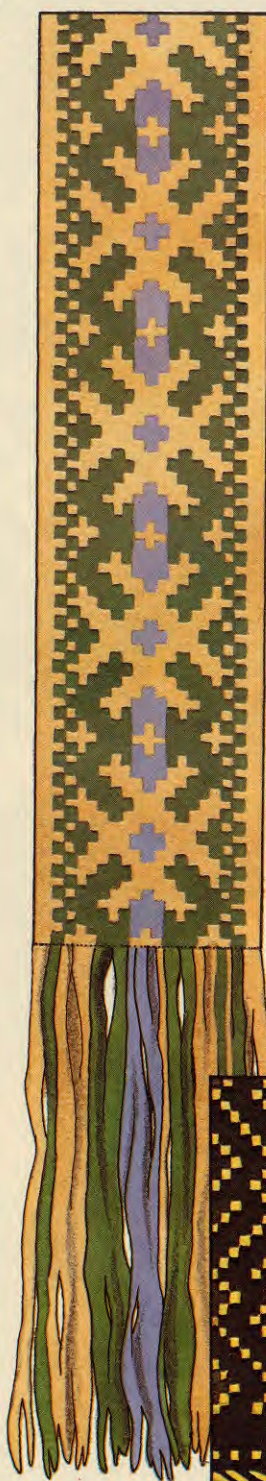
Buramajos vārdos čūskai ir pulka mīlīgu pavārdu: kūlainīte, pulainīte, luteklīte, sūnainīte, ritainīte, tekainīte... Jo pasaulē, kur katram sava vieta, vislabāk ir iztikt ar mīļiem vārdiem:

Čučī, guli, kūlainīte,
Deviņiem likumiem:
Tev pieder purvi, meži,
Man klajie tīrumiņi.

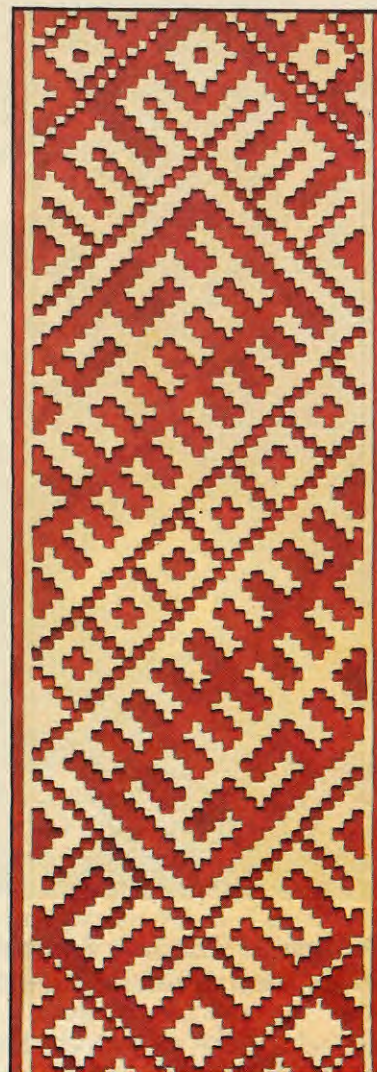
Lieltvārdes joslas fragments

Cimda raksts. Fragments

*Jostīņas raksts.
Fragments*

Cimda raksts. Fragments

N.Strunkes ilustrācija Lautenbaha — Jūsmaņa episkam dzejojumam "Niedrīšu Vidvuds"

Viena saimniece turējusi milzumis čūsku. Visur viņai čūskas bijušas: gultā, istabā, kūtī, klētī, pagalmā. Neviens nezinājis, par ko viņai šīs čūskas. Te viena vecīte slepeni noskatījusies, ka čūskas, tiklīdz saimniece pienu vārījusi, pielīdušas pie katla malas un ielaidušas pienu katlā. Šo pienu tās bija izzīdušas no kaimiņu govīm.

Vienai mācai nav bijis govs, viņa gājusi pēc piena pie otras māsas. Reiz māsa teikusi, ka viņai piena nav, bet lai pagaida – viņa ies pagādāt – un aizsteigusies uz namu, kur atradies iemūrēts pods (katls). Na-

Melna odze ietecēja
Manā govju laidarā;
Tā nebija melna odze,
Tā bij govju Māršaviņa.

Seskis dara alutiņu,
Caur zemīti dūmī kūp;
Krupis nesa ūdentīņu
Sakumpušu mugurīņu.
Auksts kā ledus, salds kā medus,
Visa Dieva dāvaniņa.

Čūsku vārdi:

Balts kukainis, spožs un spangaiņš,
Spīdošs lien pa purva sūnu.
Cērt vecā kokā, cērt vecā praulā,
Cērt rudā akmenī, ne manam lopam!

Tup, tup, odzīte,
Celmiņa galā,
Atnāks garkājīt's,
Pa gaisu šūpos.

Sīvs sārns silā. (Odze.)

Bezkājis ceļu tek. (Čūska.)

Augstu lec, zemu krīt,
Muti plāta, runāt grib. (Varde.)

mā iegājusi, viņa sasaukusi visādus rāpuļus: vades, krupjus, kurmjus, čūskas un citus, kas sarāpušies uz poda malas un visi vēmuši podā. Kad visi bijuši izvēmušies, pods bijis tik pusē. Tad viņa aicinājusi kādu citu lielu rāpuli, kas nav gribējis iet. Viņa lūgusies: "Nāc nu, manu zilgalvīti, nāc nu!" Beidzot tas paklausījis un, uz poda malas uzkāpis, to pievēmis pilnu. To slepu noskatījusies viņas māsa, iegājusi namā, iesitusi tai pa degunu, no kura izsitusi asinis, un teikusi: "Nu tu mani ar krupju un čūsku vēmekļiem diezgan esi barojusi, bet vairs nebarosi." Krupju un čūsku saucēja arī turpat nomirusi.

Ik rītiņu Saule lēca
Sarkanā kociņā;
Jauni puīši veci tapa,
To kociņu meklēdami.

Šis dīvainais neatroda-
mais

KOKS

Ik rītu un ik vakaru pamalē
zaro zelta zarus, bet to mēs
sasniegt nespējam. Vai tie-
šām ne?

Mūsu senčus ar kokiem
saistīja īpaši ciešas tuvības
saites un ne tikvien tāpēc, ka
tie aug mums līdzās, ka bez
kokiem senie latvieši nebūtu
ne māju uzcirtuši, ne karoti
izgrebuši, ne kokli darināju-
ši. Koks senčiem nav bijis
tikai lietaskoks. Tam ir sava
dziļāka jēga un nozīme tau-
tas priekšstatā par pasauli,
kura iedomājama kā milzīgs
koks, kas sasaista zemzemi
ar virszemi un zemi ar debe-
sīm. Pasaule kā koks (vai arī
koks kā pasaule) reizē stāv
savā vietā, sakņojas un reizē
arī nestāv – jo mainās, aug,
plešas plašumā... Tāpat arī
tautai, katrai dzimtai ir
savas saknes, zari un paza-
res, sava galotnīte – dzī-
vības, dvēseles mājvieta. Arī
katrs atsevišķs cilvēks ir kā
koks – ar saknēm savā ze-
mē. Varbūt tāpēc mums
grūti saprast bezsakņu cil-
vēkus?

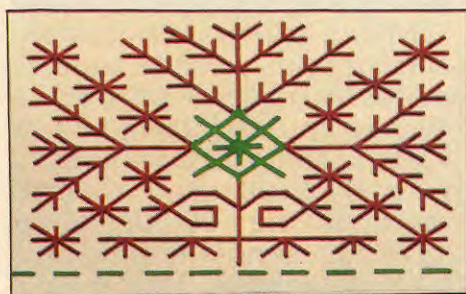
Piedzimstot katrs tiek
"iestādīts" savā dzimtā. Par
to arī dziesmā dzied: "Stādī-
ju ieviņu plāniņa vidū." Ievi-
ņa – tā ir maza meitiņa. Ja
piedzimst puisītis, tad dzied
par ozola stādīšanu. Arī pie-
augušus puīšus sauc par
ozoliem, bet meitas – par
liepām. Un, kad dzied: "Sa-
sēda liepiņa ar ozoliņu," –
tad ir kāzas – divu dzimtu
atvašu savienošana. Cilvēka
dzīves ritums līdzīgs koka
mūžam. Vīrs piedzimst kā
ozols un kā ozols mūžu no-
dzīvo, bet sieviete ar ga-
diem pārtop ābelē – mā-
tes kokā, jo viņa nes augļus.
Māte ir kā ābele, un ābele ir
kā māte. Pie tās stumbra,

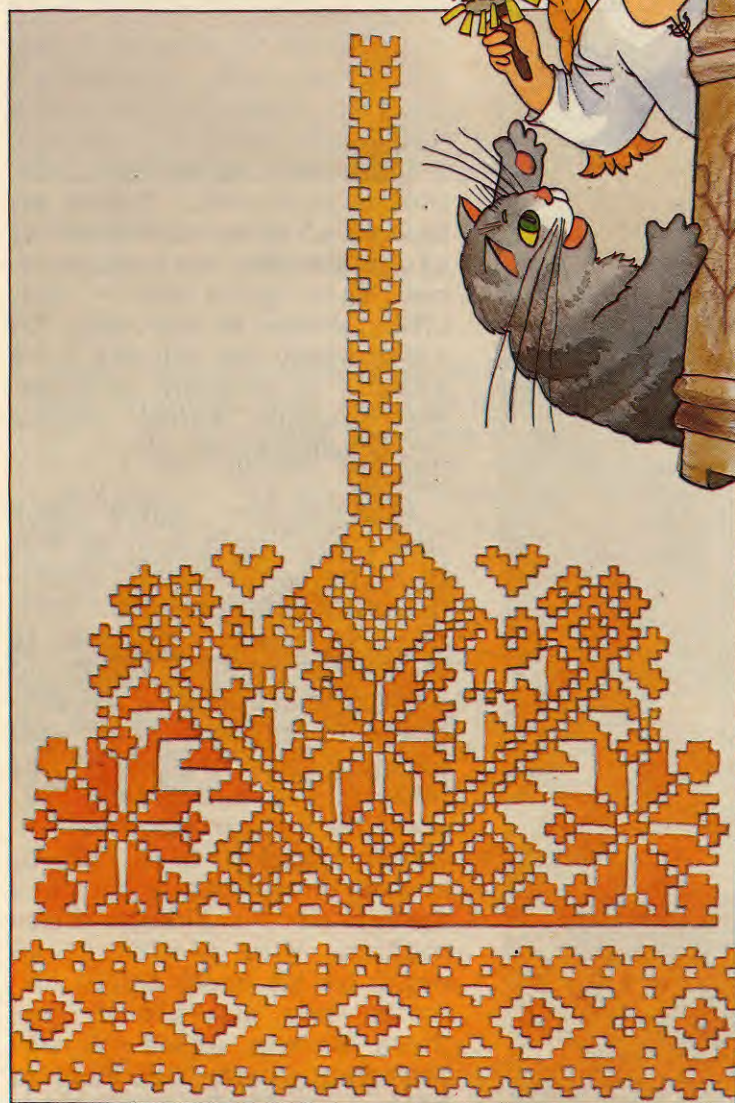
zem viņas maigajiem, bal-tajiem ziediem patvērumu no bargās pamātes rīkstes meklē bārenīte. Kad vecs cilvēks kā vecs koks no-lūst un viņa augums aiziet zemzemē, tad no tā atkal reiz izaug koks. (Ja nolūza kāda cilvēka stādīts koks, tā

bija droša viņa nāves zīme.) Tāpēc līdz ar senčiem varam domāt – vai koks ir tikai koks vai arī kas vairāk? Var-būt kokam ir cilvēka dvēse-le? Un mūsos? Vai mūsos vēl ir iekšā koka dvēsele, – kas liek saudzēt, mīlēt, "ne zari-ņa nenolauzt"?

Bet kas īsti ir tas Sarka-nais koks, kurā Saule lec? Daža meita lielās, ka ir to atradusi, "svētu rītu ganīda-ma", – ja ne visu kociņu, tad vismaz kādu tā pazārīti , ko pēc tam iedēstījusi rak-stos kā Austras koku. Tāds nu viņš tur zaro, īpaši jau

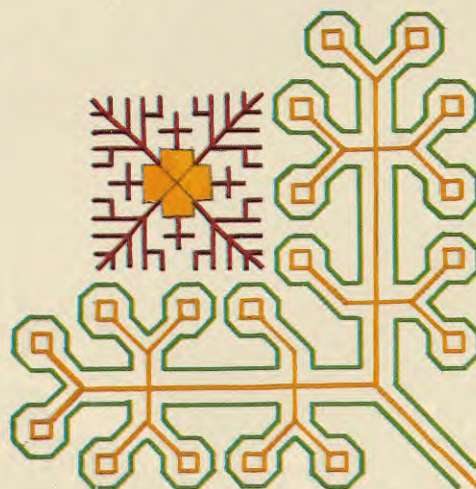
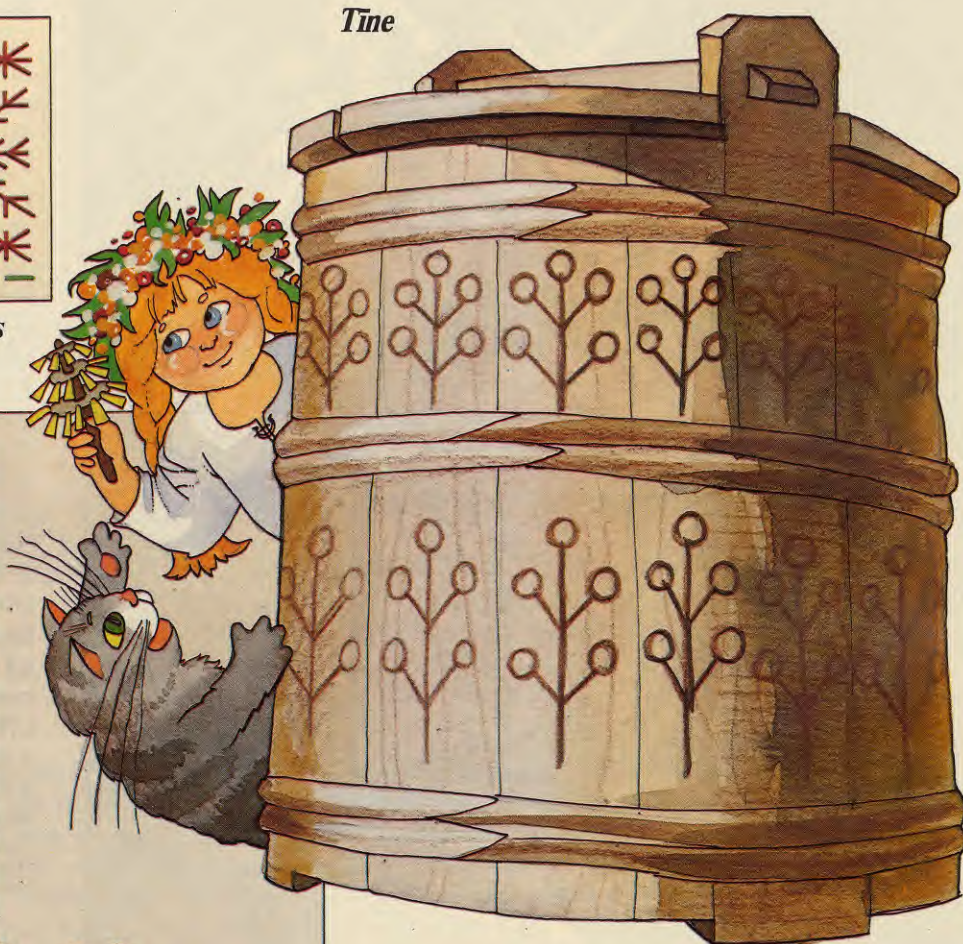

Sievas cepures raksta fragments

Krekla raksts. Fragments

Tīne

Villaines raksts. Fragments

Krustpils villainēs. Bet ar
puišiem ir citādi.

Reiz bija viens, vēl mazs
puika, vārdā Dauka. Visi vi-
ņu saukāja par Dullo, jo viņš
gribēja aiziet līdz debesma-
lai, līdz sarkanajam Saules
kokam. Dziesmā teikts, ka
meklētāji "izjāj jauni, pārijā
veci, to kociņu neatrada".
Pieredze māca, ka nav vērts

tādu ceļu uzsākt. Tālab lie-
lākā daļa cilvēku apmierinās
ar domu, ka līdz apvār-
snim aiziet nevar. Un tomēr.
Dzīvē vajadzīgs ne tikai dro-
ši sasniedzams ceļa gals,
bet arī pats ceļš – pilns ne-
zināmā un jaunu atradumu
gaidu. Jo cilvēka garam,
tāpat kā kokam, gribas
augt.

Cimda raksts. Fragments

Cimda raksts. Fragments

Velējamā vāle

Krekla raksts. Fragments

G. Vilka ilustrācija A. Pumpura eposam "Lāčplēsis"

Senos laikos visi koki runājuši. Kādu reizi kāds cilvēks gājis ratu ilksi cirst. Šis izmeklējis vienu taisnu koku, bet tas sācis lūgties, lai viņu, tādu smuku, taisnu, necērtot, lai ejot pie likiem un veciem. Tie atkal lūgušies savukārt, lai viņus necērtot, jo grēks vien būšot kroplus aiztikt. Tā cilvēks atgriezies mājās bez ilkss. Bet kas par nelaimi! Bijusi auksta ziema, un nebijis, ko kurināt. Cilvēks gājis atkal uz mežu pēc malkas, bet atkal tas pats. Pārnācis mājās tukšām rokām. Tad Dievs apskaitās un atņēma kokiem valodu,

jo, kad nebūtu atņēmis, cilvēki būtu nosaluši. Tā vēl šo baltu dienu kokiem valoda nav atgriezusies.

Dievs ar Velnu gājuši pa ceļu. Velns lielījies, ka viņš pirmais iztaisīšot stabuli. Pieskrējis ātri pie kārklu krūma, griezis un taisījis zibens ātrumā. Bet Dievs norāvis bērza lapiņu un tūlīt sācis spēlēt. Tā Dievs Velnu uzvarējis, un no tā laika bērza lapu sauc par Dieva stabuli.

Ganīdama es uzgāju
Birzī skaistu ozoliņu:
Zīda saknes, zelta zari
Sudrabiņa lapiņām.
No celmiņa bungas taisu,
No zariem stabulītes,
No tā paša viducīša
Bitītēm mājas vietu,
No tās pašas galotnītes
Māsiņai pūru taisu,
No sudraba lapiņām
Vectēvam biķerīti.

Kupla, kupla liepa auga
Gana ceļa maliņā:
Tur Saulīte jostu kāra,
Vakarā noiedama;
Osim kāra zelta kroni,
Ozolam sudrabiņa,
Mazajam kārkliņam
Uzmauc zelta gredzentiņu.

Bērziņš auga trim lapām
Liela ceļa maliņā:
Tai vienā Saule lēca,
Tai otrā norietēja,
Tai trešā lapiņā
Laime lēja sudrabiņu.

Ļaudis bija ļaudīm rada,
Es, nabags, kokam rada:
Oši, kļavi, ozoliņi –
Tie bij mani bāleliņi.

Bērziņš auga uz akmeņa
Sudrabiņa lapiņām,
Strazdiņš dzied galiņā,
Lakstīgala pazarē.

Es izgāju bērzu birzi,
Ne lapiņa nenobira;
Kad izgāju maliņā,
Visas bira skanēdamas.

Laiks starp Miķeļiem un Mārtiņiem latviešiem bijis īpašs, un īpašs šim laikam ir arī vārds, kaut dažādos novados dažādi dēvēts – Zemlikas, Dievaines, Dievdienas (Dievdienas), Dvēseļu laiks, Gariņu laiks...

Šajā laikā zeme šķiet nomirusi, – nekas vairs neaug, augļi vairs nebriest. Rītos lauki ir miglas pilni. Dažviet migla ir drēgna, auksta, bet dažviet – gluži silta... Un gadās, ka migla sāk kamolos velties. Veļas līdz saveļas par veļiem.

VEĻI

Vai zini, kas tie tādi? Varbūt esi ko dzirdējis par ilģiem, pauriem vai paurišiem, kauķiem, gariem, urgučiem? Latvieši tā dēvējuši viņsaulē aizgājušo cilvēku dvēseles, domādami un ticēdami, ka nomirdams cilvēks nevar vienkārši izzust. Nāve nav nebūtība, nekas. Tā ir pārvēršanās. Cits veids. Vienīgi jāprot šo citu veidu pazīt, atminēt. Silts miglas kamols apņem kā vecmāmiņas rokas... Zvaigznīte debesīs pamirkšķina... Varbūt tie ir viņi, mūsu mīļie?

Kur paliek cilvēks pēc nāves? Zemzemē gana veļu govis vai debesīs – zvaigžņu pulkus? Vai domā par mums tāpat kā mēs par viņiem? Pēcnāve ir neizdibināts noslēpums, ko cilvēks nevar līdz galam atminēt i ar visu savu šodienas gudrību.

Rudenī, kad apkārtne vairāk liek domāt par iznīcību, kad zemnieka lielie gada darbi apdarīti, rodas atelpas brītiņš, sevišķi piemērots pārdomām – kā veicies šajā gadā un kā nodrošināties ar labu ražu nākamajam. Tad prātā nāk arī senči, viņu gudrais padoms. Dažs saimnieks lietainās rudens naktīs pat gājis uz kapiem pēc pādoma.

Arī veļiem rudens naktīs nav mierīga gulēšana – gribas zināt, kā mājnieceklājies. Viņi dodas katrs uz

savu sētu – izstaigā druvas un ēkas, visus kaktus un iečukst savējiem labus padomus ausīs, dod nākamai gaitai sekmi un šķirmi; labībai – ražu, lopiem un cilvēkiem – veselību.

Kā jau ciemiņus, mājas ļaudis centās savus veļus pamieļot. Veļu laika pēdējā dienā, kas saukta arī par Vecļaužu dienu, mājās notikusi liela rosība – sievas vārījušas gardus ēdienus, sevišķi biezputru, vīri taisījuši

garus galdus rijā vai pirtī. Arī skali un svecēs sagādāti, lai veļiem būtu gaišāka ēšana. Tad logi un durvis atstāti vaļā, bet māju ļaudis likušie agrāk gulēt, negribēdami veļus traucēt. Rītā gāja skatīties, vai veļi bijuši: ja ēdiens aiztikts (tas nozīmē svētību), visi priecājušies. Bet vai tie maz bijuši veļi? Tautā stāsta, ka dažu reizi veļu mielastam piekļuvis kāds mājlops, zvērs vai izsalcis garāmgājējs.

Veļu laikam ir vēl viena nozīme – tas ir īstais mīklu minamais laiks. Agrāk to drikstējuši darīt tikai šajās dienās. Mīklas vajagot minēt, lai nebūtu aizmāršīgs – arī atminēšanās jeb atcerēšanās nozīmē, ka mēs sajūtam sevī senču gudrības spēku, padomu, kas nāk mums līdzī no aizgājējiem.

Sen pagājis tas laiks, kad baroja veļus un klāja tiem galdus. Tagad novembrī, veļu laikā, mēs ejam uz kapiem un aizdedzinām svecītes uz savu mīlo kapiem. Skatīdamies mazajā, dzīvajā uguntiņā, var sajust, ka viņi visi ir ar mums un mūsos vēl dzīvo.

Kapu zīmes Madlienas kapsētā

Kapu zīme no F.Banges krājuma

Kapu zīme Ikšķiles kapsētā

Kapu zīmes Bulduru kapsētā

Kapu zīme no R.Zariņa krājuma

Kapu zīmes Bulduru kapsētā

Agrāk vecie cilvēki zināja daudz stāstīt par vecajiem. Par vecajiem tie dēvēja mirušu cilvēku dvēseles jeb garus, kas gadā divas vai trīs reizes apmeklējuši dzīvajos, atnesdami saviem bijušajiem draugiem svētību, bet naidniekiem ļaunumu. Vecajie bijuši cilvēku izskatā,

izmērcētas linu sauļas lielumā; viņu staigāšana bijusi visvairāk pa grāvjiem, gar ceļa malām, kā arī gar sētmalām. Vārds "vecaji" cēlies no tā, ka viņiem bijis vecs, gandrīz vienāds izskats. Vecaji jeb pauriši bijuši neredzami gari, bet redzēt tos dabūjis katrs, kad tikai, mā-

jas čukura galā jāšus uzsēdamies, uzbāzis aramās sakas kaklā, aizsējis sietiņu priekš acīm un tad atmuģuriski skatījies pret kapsētu – vecaju atnākšana notikusi Mārtiņos, Ziemsvētkos un Vastlāvjos.

Veļu māte. H. Vīkas glezna

Veļu māte. H. Vīkas zīmējums

Veļu laikā pa nakti nedrīkst staigāt, jo veļi maldina. Ja aiziet tādā vietā, kur veļiem gadās iet, tad nevar tikt no tās vietas ārā. Līdz kādu gabalu paiet, atrodas atkal atpakaļ tai pašā vietā.

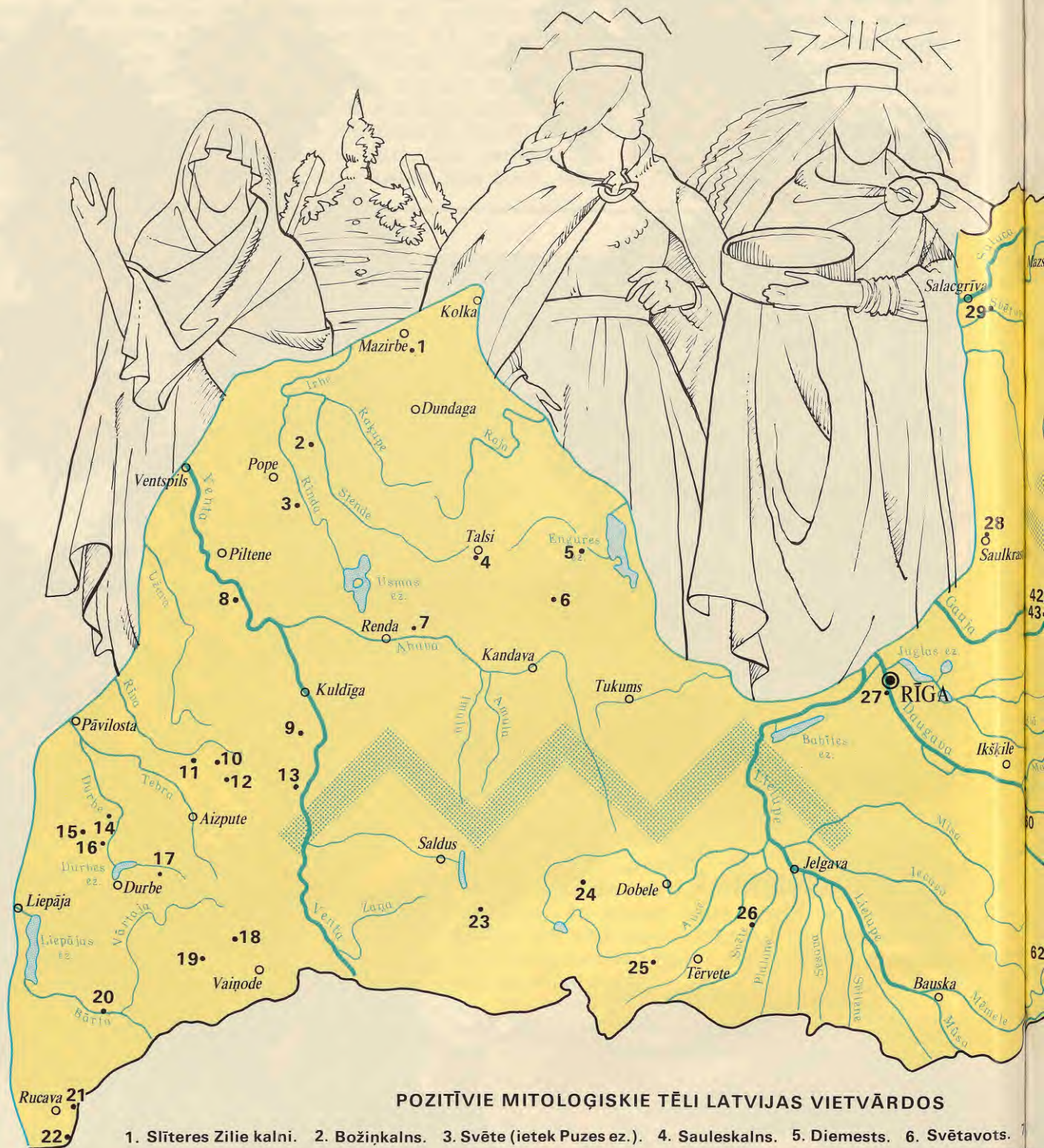
Pa veļu laiku uzdeva mīklas, teica pasakas, ceturtdienas vakaru (piektvakaru) nevērpa, lai aug labi lini un aitām laba vilna. Skalu nelāva no abiem galiem dedzināt, vakarā bez saules nevēlēja spoles notīt. Puišiem nelāva ne auklas, ne valgus, ne grožus vīt, jo tad auklas graužot kājas un grožas trūkstot, neesot stipras.

Ja pēc veļu laika miroņus, ķēmus no mājas atkal grib aizdzīt, jāizvāra kāposti, jānoliek istabas vidū; tad jāsamērcē pirts slotu ūdenī un, slotu vēdinot, jātraipa uz visām pusēm, sakot: "Nu esat izēdušies, izdzīvojušies, nu varat iet projām!" Pēc tam ar to pašu slotu istaba izslaukāma, – tad visi veļi aizeimot.

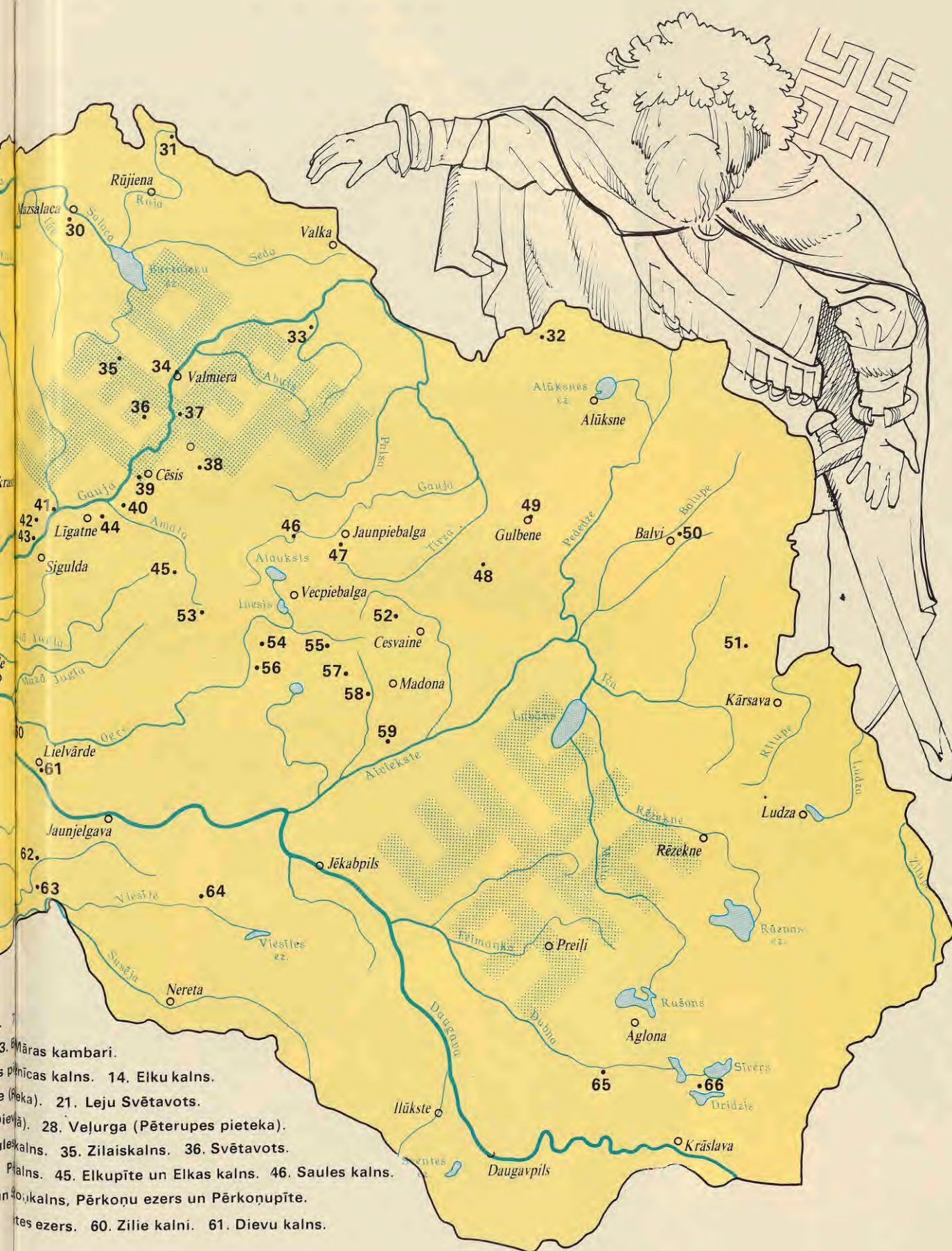

POZITĪVIE MITOLOĢISKIE TĒLI LATVIJAS VIETVĀRDOS

1. Slīteres Zilie kalni. 2. Božīņkalns. 3. Svēte (ietek Puzes ez.). 4. Sauleskalns. 5. Diemests. 6. Svētavots.
8. Saulītes kalns un Veļu kalns. 9. Baznīcas kalns. 10. Elku birzs. 11. Mara (Rīvas pieteka). 12. Elkupīte. 13. Mār.
15. Elku kalns un Upurkalns. 16. Elku kalns. 17. Dižlāņu Elkas kalns. 18. Krīvkalns. 19. Elkas kalni. 20. Elkupe (Bārtas piet.
22. Sventāja (Svētupe). 23. Svētaīņu ezers. 24. Svētes ezers. 25. Svētaīne (Skujaines pieteka). 26. Svēte. 27. Mārupe (p.
29. Svētupe un Svētciems. 30. Upurala. 31. Zilaiskalns (Kābele). 32. Māras pēda. 33. Bitarīnkalns. 34. Svētavots un Dievā).
37. Krīvkalns. 38. Upuru kalns. 39. Svētavots. 40. Svētavots. 41. Buļu iezis. 42. Sauleskalns. 43. Elku kalns. 44. Sauleskaln.
47. Elka kalns. 48. Dieva kalns. 49. Svētais dīķis (Gulbene). 50. Pērkoņu ezers. 51. Svētūnes ezers. 52. Ūsiņkalns. 53. P.
54. Rūsiņkalns. 55. Pelnu kalns. 56. Upurozols. 57. Dēklainis (ezers) un Nesaules kalns. 58. Sauleskalns. 59. Svētupe un
62. Svētupe (Iecavas piet.). 63. Svētupīte. 64. Zilais kalns. 65. Sauleskalns. 66. Sauleskalns.

Tumsiniece, Naksniniece
Saka mani samaitāt.
Izlauz celmus Daugavā,
Izskait' zvaigznes debesīs!
Tad tu mani samaitāsi,
Tad tu manu kumeliņ'.

Nu centīsimies iepazīt tumšos, ļaunos spēkus, kādus mūsu senči saskatījuši sev apkārt. Pasaulē nekad nav tikai labais un ļaunais vien. Baltā krāsa vien. Gaismas mūžīgā pavadone ir tumsa. Ļaunums aizvien uzglūn labajam. Senie latvieši mēģinājuši šo tumsu iepazīt, nosaukt vārdā, piešķirt tai redzamu veidolu, jo cilvēkam baidīties liek nezināšana. Pazīstamais nekad nešķiet tik briesmīgs kā nezināmais, vai ne? Tālab arī mūsu senči centās noskaidrot, kādi ir velni, pūķi, raganas un burvji, slimības un nāve. Jo cīnīties var, vien pazīstot ienaidnieku.

Jods. E. Brencēna zīmējums

Iespējams, pats senākais pretspēks, ko senči nosauca vārdā, bija

JODS

Cik var spriest no tām ziņu drumslām, kas saglabājušās līdz mūsu dienām, Joda klātbūtne jaušama visā tumšajā – nakts melnumā, negaisa mākonī... Vēl šobaltdien mūsu radu tautas – leišu valodā vārds "juodas" apzīmē melno krāsu. Jods liek mums atcerēties gandrīz visām tautām zināmo mītu par Varoņa cīņu ar Pūķi (dažkārt ar milzīgu jūras briesmoni). Arī latviešiem šāds vārdā nenosaukts Varonis tumšā naktī, bruņojies ar Pērkona kaltu vai Mēness dotu "sešu zaru zobentiņu", gaida Jodu, lai nocirstu viņam galvu. Joda vietā Dainas min arī Joda māti, ko sakapā deviņos gabalos. Joda māte bieži parādās kā melna čūska. Iespējams, tieši viņa ir tā, kas "vidū jūras, uz akmeņa" maļ miltus. Garajā dziesmā par uzvaru pār Jodu apliecināta Gaismas uzvaru pār Tumsu, Dievas uzvara pār nakti.

Nakts ir visīstākais Joda un viņa spēku darbošanās laiks. Kā liela, melna egles nakts pārkrīt pāri pasaulei, un tad – "ne tai pāri pārkāpt, ne apkārt apiet." Tālab, naktī braucot, jāaizņemas Dieva (gaišās dienas debess) rati, jo tie vienīgie brauc tik klusu, ka melnie Joda suņi tos nemana un nereg.

Jodu min arī kā galveno Pērkona pretnieku, ko Pērkons ar savu zibens pātagu vajā, līdz iedzen avota dibenā.

Par jodiem tautā sauc arī ziemeļblāzmu – kāvus. Asinssārtās kāvu debesis ieraugot, laudissacījuši: "Jodi kaujas, karavīru dvēseles kaujas." Stāsta, ka tad esot sadzirdama pat zobenu džinkstēšana un tas zīmējoties uz kariem.

Par Jodu mēs maz vairs ko zinām, jo viņa vietu tautas atmiņā daudzviet ieņēmis Velns. Tomēr pēc vienas pazīmes mēs vienmēr varam atšķirt Jodu no Velna – Jods allaž saistīts ar debesīm, ir debesu parādība, bet Velns cēlies no pazemes, no Veļu valsts.

Ģ.Vilka ilustrācija A.Pumpura eposam "Lāčplēsis"

Zirgi zviedz, Jodi brauc
Tumšajā naksniņā;
Upe tek dzirkstīdama,
Es stāvēju maliņā.
Es stāvēju maliņā
Ar aso zobentiņu,
Ar aso zobentiņu,
Jodu māti gaidīdams.
Es sacirtu Jodu māti
Deviņiem gabaliem,
Man apskrēja brūni svārki
Ar tām Jodu asinīm.
– Es tev lūdzu, mīlā Laime,
Kur es viņus izskalošu?
– Meklē tādu ezeriņu
Deviņām iztekām.
– Es tev lūdzu, mīlā Laime,
Kur es viņus izkaltēšu?
– Meklē tādu ozoliņu
Deviņiem žuburiem.
– Es tev lūdzu, mīlā Laime,
Kur es viņus sarullēšu?
– Meklē tādu ruļļa koku
Deviņiem vilcējiem.
– Es tev lūdzu, mīlā Laime,
Kur es viņus paglabāšu?
– Meklē tādu šķirsta vāku
Deviņām atslēgām.

No Dieviņa ratus ņemu
Tumsā braukt sētiņā.
Klusu tek Dieva rati,
Nedzird Joda kucentiņi.

Pērkons rūce, zibens spēre
Pašā elles dibenā,
Tur sabira Joda bērni,
Alvas kannas mazgājot.

Velnu ģimene. J. Rozentāla glezna

Kas ir vismelnākais pasaulē? Latvietis mīnēs gan nakti un tumsu, gan ogli un grāpja dibenu, bet visbiežāk noteiks īsi: melns kā

VELNS

Tādu viņu jau sen arī mācītājs Stenders aprakstījis: "Velns esot melns, pār visu miesu spurains, ar platu galvu, stāviem ragiem, sarkanām, degošām acīm; tam esot kuprains deguns, līki nagi, govs aste. Viņa svārki esot sarkani, taisīti pēc vācu modes. Tas staigājot visur apkārt un pinoties ar burvjiem un raganām, tiem naudu, labību u.c. mantas nesdams. Tas varot acumirkli pārvērsties, kurā miesā un sejā gribēdams: tas rāpjot kā ķēms pa kapsētām un tumsā baidot cilvēkus kā spoks." Tīri vai jānodrebina, tādu briesmoni ieraugot!

Bet vai Velns maz ir tik melns? Tautas garamantas rāda, ka Velns ne tikai spēj pārvērsties daždažādās būtnēs (izņemot gaismas saucēju gaili, kuru izdzirdot viņam jāņem kājas pār pleciem), bet arī to, ka aiz viena un tā paša Velna vārda slēpjas vairākas visai atšķirīgas būtnes. Atceries: arī Dievs ir citāds pasakās un teikās, citāds – tautasdziesmās. Bez Velna atnestajām dūnām Dievs nemaz nebūtu varējis pasauli izveidot – nebūtu bijis no kā radīt. Jo Die-

vam tikai tā dzīvības dvaša, bet Velnam – viela.

Velns agrāk bijis pazemes un veļu valdnieks, uz to norāda pats vārds "velns", kas cēlies no vārda "velis". Pasakās aprakstīta Velna pazemes pils, uz kuriem viņš aizved nolaupītās meitas un kalpus. Bet šim mājoklim maz līdzības ar elli. Senā Velna mitēklus vēl šobaltdien palīdz atrast vietvārdi, kuros saglabāties Velna vārds, – Velna purvs, Velna ala, Velna atvars, Velnezers u.tml. Viņš mitinājies arī rijas krāsnī – vietā, kur, pēc senču ticējumiem, mājājuši veļi.

Kā jau pazemes valdnieks, Velns ir ļoti bagāts ("bagāts kā Velns"). Taču ko līdz manta, ja nav prāta? Tautas atmiņā glabāto Velnu grūti nosaukt par pasaules ļaunuma iemiesojumu. Pasaku un teiku Velns drīzāk ir labsirdīgi lētticīgs, kārs uz spēkošanos un derībām, bet, pamuļķis būdams, allaž zaudē. Attapībā viņu pārspēj ir mazais ganu puika. Tālab pret nabaga Velnu tauta izturas pat ar līdzcietību un žēlumu, jo pasakās neviens cits netiek tā apcelts kā viņš.

No Velna arī nav ko bīties, jo zināmi dažādi līdzekļi, ar kuriem no viņa tikt vaļā. Visdrošākais – krusta mešana vai ciršana, tad vēl – pīlādža miets (pīlādžogai Dieva dots krustiņš galā) un beigās pat tik smalks ierocis kā sudraba lode. Palīdz arī gaiļa iedziedāšanās. Par to, ka Velns nemaz tik briesmīgs nav šķitis, liecina Velna biežā piesaukšana lamu un lāstu vārdos: ja kas neveicas, vainīgs, protams, Velns. ("Vējš apgāž žogu – Velnam vaina.") Kādai lietai pēkšņi acu priekšā pazūdot, tā ka nevar to vairs ieraudzīt, saka: "Velns savu asti virsū uzlicis."

Galvenie nopelni Velna "nomelnošanā" gan laikam bijuši kristīgajai ticībai. Tā noteikusi Velnu par lielāko ļaunuma nesēju un elles valdnieku. Baznīcas ietekmē Velns arī latviešiem sāka izskatīties tāds pats kā citās kristīgās ticības zemēs – pēc smalka kundziņa, kas, cilvēka dvēseles tīkodams, kārdina viņu uz nelabiem darbiem.

Un tomēr jaunais tēls nav izdeldējis no atmiņas veco Velnu. Tālab arī mēdz teikt, ka "Velns nemaz nav tik melns, kā viņu mālē". Un vēl tautā saka: "No Velna ar krustu, no suņa ar mietu, bet kā no ļauna cilvēka?" Jo "labāk ir deviņus velnus ieraudzīt nekā sliktu cilvēku".

Reiz vecos laikos Velns lielījies: "Man attapīga galva, es visu ko ātrumā apķeru, visu sekmīgi izdaru, tāpēc mani ļaudīm daudz labāk klājas nekā Dieva ļaudīm."

Tad Dievs lielību apsaucis: "Ko tu vāries, sēnalu pakausi, ja tas tā, tad derēsīm uz dziesmām, kurš ātrāk no mums līdz desmit izskaitīs, tam piederēs visas dziesmas pasaulē." Labi! Saderējuši un abi reizē sākuši skaitīt. Velns skaitījis: "Vieniņ, otriņ, teidiņ, veidiņ, sīsiņ, sāsiņ, šķeder, veder, tiliņ, tups!" Bet Velns vēl nebijis ne labi pusē, kad Dievs jau izskaitījis ātri un īsi: "Vieni pieci, otri pieci – desmit." Velns pazaudējis visas savas un savu ļaužu dziesmas. No tā laika nevienam Velna pavalstniekam nav brīv dziedāt.

A.Kronenberga ilustrācijas latviešu tautas pasakām

Kad Dieviņš zemi gribējis radīt, tad sūtījis Velnu ūdenī: lai raugot, vai nevarot smiltis dabūt, tās lai uznesot kādu tiesu. Velns iegājis ūdenī, meklējis, meklējis, bet nevarējis dabūt. Atnācis atpakaļ un teicis: ūdens tukšs esot. Nu sūtījis otrreiz: lai aplūkojot labi! Velns meties dibenā, dzelmē, un, kā ķēris ar pirkstiem, tā aizķēris gan smiltis: laba tiesiņa sagājušas Velnam aiz nagiem, un tās tad uznesis. Nu Dieviņš izkasījis aiz Velna nagiem melnumus, smiltis, sabēris sauļā un sviedis pa ūdens virsu. No šīm smiltīm tūdaļ radusies cieta zeme.

Iedod velnam pirkstu, viņš paņems visu roku.

Bada laikā velns mušas ēd.

Kas Dievam neder, to velns nerauj.

Rads rada velns.

Jo velnu piemin, jo velns klāt.

Pieci velni riju kūla,
Sestais putru dzisināja.
Septītais, mazākais,
Cūkas gana tīrumā.

Velns. I. Zeberiņa zīmējums

A. Kronenberga ilustrācija latviešu tautas pasakai

Ja trāpītos ieraudzīt viņu pa gaisu skrejam – tādu kā viesuli, kā putnu ar ugunīgu asti... viens gals gaiši sārts, otrs – zili melns... – iespējams, ka tev tas visdrīzāk šķistu lidojošais šķīvītis. Taču mūsu senči, kas par lidšķīvīšiem vēl nekā nebija dzirdējuši, to nosauca citādāk. Tas bija

PŪKIS

Tu droši vien labāk pazīsti pasaku pūkus – trejgalvjus un deviņgalvjus. Ja tādus sastaptu, bailes uzreiz būtu klāt. No gaisa skrējēja pūka ļaudis nemaz nebaidījās, jo cilvēku viņš neaiztieka. Tas ir mantas rausējs. Par cilvēku, kura bagātība apkārtējiem šķita aizdomīgi nākusi – ne paša pelnīta, domāja, ka to sanesis pūkis. Domājās esam pat divējus – labības un naudas pūkus.

Tādam, kas pats dūšīgi strādā, pūkis nav vajadzīgs – čaklais dara pats 72 ar dievpalīgu. Bet slinkajam vai mantrausim gan tāds mantas pienesējs varēja šķist varen noderīgs. Un tad bija jāgudro, kā pie pūka tikt. Te nu zināmi vairāki ceļi. Viens no tiem – gaili septiņus (citi gan saka vairāk – deviņus – vai arī mazāk – trīs, piecus) gadus turēt, tad septītajā gadā gailis izdēšot olu. Šī ola vēl trīs gadus jānēsā padusē, lai no tās izšķīltos pūkis. (Nu jā, tam, kam rokas darbā aizņemtas, šāda recepte nevar noderēt!)

Varot arī pats par pūki pārvērsties. Tikai jāpēdot trejdeviņi zirņi, kas trīs dienas brieduši čūskas miesā... Bet, ja nu tas par grūtu, tad vislabāk pūki nopirkt Rīgā tirgū. Tas Rīgas pūkis gan nebūs īsti latvisks, jo ar tādiem Velns – smalkais vāciskais kundziņš – tirgojies arī citās viduslaiku pilsētās visās Eiropas zemēs, pretī prasīdams ne vairāk, ne mazāk kā pircēja dvēseli.

Bet kā rīkoties, lai pret pūki aizsargātos? Drošs paliek drošs, vecāki ļaudis Latgalē, piedarbā labību vētījot, durvju sliekšņā arvien iesprauduši nazi, lai pūkis viņu labību neaizvilktu kaimiņiem. Bet, kad labība jau klētī, tad, lai pūkis klāt netiktu, klēts lodziņā jāiekarina veca ratu rumba, kas no abiem galiem aizbāzta ar sērmūkšļa tapām.

Kad redz pūki skrejam, pēc krāsas vien varot pateikt, vai tas skrien uz darbu vai tieši no darba. Gaiši sārtais ir tukšs, bet zili melnais – pilns. Pilno pūki redzot, vajag mudīgi bikses vai brunčus nogrūst un uzsaukt: "Pūkim biksas nokrita!" – tā pūki samaitājot, tad viss nesamais izšļūkot. Ja nu pūkis vēl nav apturams, tad jārauj nost arī krekls pār galvu un jāsauc: "Tprū, stoi, garā ķēve!"

Bet vispār latvietis nav daudz ar tādām lietām pinies, jo "Labāk ar Dievu nabags nekā ar Velnu bagāts!"

Pūkus varējuši agrākos laikos pilsētās – īpaši Jelgavā – dabūt pirkt. Labības pūķi pārdevuši par ogli, naudas pūķi – par sarūsējušu dzelzs gabalu, zirgu pūķi – par lūka gabalu. Pārdevējs katreiz pamācījis, kā ar pūķi jāapietas, kā tas ēdināms. Viens saimnieks braucis uz Jelgavu. Tam zirgi ļoti vāji. Piestāties viens kungs: lai pērkot zirgu pūķi! Nopircis par rubli tādu lūku, bundulī glabājamu. Braucis mājās – zirgi skrējuši, ka ne noturēt. Mājās pūķis pēcāk barojis saimnieka zirgus ar auzām: katru rītu pilnas siles bijušas piebērtas.

Viens saimnieks Rīgā nopircis pūķi. Mājās pārbraucis, paņēmis pūķi, gājis sievai rādīt, bet aizmirsis sievai pasacīt, lai Dieva vārda nepiesaucot. Sieva, pūķi ieraudzīdama, aizklieģusies: "Vai Dieviņ, cik smuks!" Uz reizi pūķis aizskrējis.

Ģ. Vilka ilustrācija A. Pumpura eposam "Lāčplēsis"

Malu, malu visu rītu,
Siekam kaudzes nenomalu:
Kā nomalšu siekam kaudzi –
Pūķīt's milnas galiņā.

Pūķīt's gāja miltu zagst
Pie jaunām malējām,
Gudras jaunas malējiņas,
Krustij' savu malumiņu.

V. Valdmaņa ilustrācija K. Skalbes pasakai

Pūķim ir platas bikses. Biksēs viņš sazog no citiem saimniekiem miežus un piens savam pieturētājam. Reiz viens pūķis platās bikses tā piebēris ar miežiem, ka tās pārplīsušas un nu vairs nekad nevarējis labību nest.

Saimnieks, vakarā laukā izgājis, ieraudzījis ko sarkanu, zilu pa gaisu skrienot, ko tūlīt par pūķi pazinis. Pūķim bijis priekšgals tievs un pakaļgals resns, no kā saimnieks spriedis, ka esot pilns. Viņam jau bijusi kāda zināšana par pūķiem, tāpēc žigli vien nolaidis bikses un pie kājām dunci iedūris zemē. Tiklīdz tas bijis padarīts, uzreiz nošvirkstējis vien un pulks rudzu nobiris zemē, tā ka cūkām ticis trīs dienas ko ēst.

O.Ābelītes ilustrācija I.Leimanes "Vilkaču mantinieci"

Mežā klaiņojot, būsi dažu reizi uzgājis kokus ar dīvainām – virs zemes izlīdušām saknēm, tādām, kam var cauri ložņāt. Varbūt pat esi to darījis? Tavi tālie senči gan būtu gājuši šādam kokam ar likumu, jo tas, kurš tādai saknei cauri lien, pārvēršas vilkā, kļūst

VILKACIS

– brīžam cilvēks, brīžam meža zvērs.

Senos laikos vilkačiem ticējuši gan Eiro-pā, gan Āzijā, gan Āfrikā. Bet mūsu pašu Vidzeme pat turēta par īstu vilkaču dzimteni. Latviešiem esot uzglabājušās vai visbagātākās un senākās ziņas par tiem. Stāsta, vilkaču bijis tik daudz, ka viņi nokoduši vairāk aitu nekā īstie vilki. Kā to var noskaidrot? Senčiem bijis drošs paņēmieni: ja redzi, ka vilks plēš aitu, uzsauc: "Kūm, dod man ar'!" Tad vilkacis atstāj pusi aitas, bet īstais vilks to nedara.

Kāpēc tik daudz vilkaču latviešos bijis? Ej nu sažini! Varbūt nomāktam zemniekam kaut pa reizītei gribējās justies brīvam kā meža zvēram? Varbūt tās bija atriebes alkas – nokost kunga aitas? Stāsta, ka vilkaču vārda aizsegā slepus pulcējušies tie, kas domājuši pret kungiem cīnīties. Bet varbūt vilkači "savairojušies" uz latviešiem tik mīlo tenku rēķina?

Kad mēness pārgrozās, vilkaci pārņemot milzīga kāre mežā skriet un par vilku pārvērsties. To var izdarīt dažādi. Parastākais veids – izlīst caur sakni. Vispirms tikai jānogērbj drēbes un labi tās jānoslēpj. Ja kāds vilkača drānas atrod un kaut mazliet

pacilā, tad vilks vairs paša spēkiem par cilvēku kļūt nevar. Caur sakni jālien gluži kailam. Dažs teic, ka vēl smilga dibenā jāiebāž, lai pie labas astes tiktu. Cits līdzeklis ir līst ačgārni caur kreklu: pirmo reizi lienot, uzrodas vilka ausis un aste, otro reizi, – četras ķepas, bet pēc trešās reizes vilks gatavs.

Vilkos skrienot, tikai jāsargās, lai vējš neienestu īstiem vilkiem nāsīs cilvēka smaku, tad tie vilkaci saplosot. Savukārt pirtī jāuzmanās, lai kāds neuzgāztu virsū auksta ūdens stopu, jo tad tūliņ vilka aste izsaujoties un varot gaidīt ļaužu sodu.

Par vilkaci iespējams kļūt arī, pašam nezinot un negribot. Vecie vilkači gribēja no šī amata vaļā tikt, lai varētu bez mokām nomirt, un centās to atdot citam, sevišķi ar iebarošanu vai iedzirdīšanu. Kādam puikam iedota sviestmaize ar vārdiem: "Gara astiņ' pakaļā, pelēki svārki mugurā." Un puika tūliņ pārvērties par vilku.

Tāds pats liktenis gandrīz ķēris kādu meiteni, kam krogā piedāvāts alu nodzerties. Stopu viņa paņēmusi, bet tūliņ vēl nav dzērusi. Pēc brīža skatās – kas te mīksts? Stopā peld vilks – tik liels kā peles bērns. Dzirdītājs tūliņ pakampis stopu, izgāzis un vilku saminis. Bet, ja meitene dzertu, kamēr vilks alū vēl bijis mazs kā gruzītis, viņa arī būtu par vilku kļuvusi.

Ko darīt, lai no vilka atkal cilvēkā pārtaptu? Te tikai labs un žēlsirdīgs cilvēks var līdzēt. Ja tev, maizi ēdot, pienāk vilks un žēlām, žēlām acīm skatās, tad tas visdrīzāk ir vilkacis. Ja gribi viņam palīdzēt, dod maizi no tīras sirds, un viņš atkal kļūs par cilvēku.

Zviedru arhibīskaps Olavs Magnuss savā darbā "Historia" (1555.) raksta par vilkačiem Livonijā:

"Prūsijā, Livonijā un Lietuvā iedzīvotājiem ir visu cauru gadu no vilku uzbrukumiem jācieš lieli zaudējumi – un tomēr šos zaudējumus viņi netur par tik lieliem kā tos, kas viņiem jācieš no tādiem cilvēkiem, kuri par vilkiem pārvēršas. Kristus dzimšanas svētku vakarā, naktij sākoties, salasās viņu pašu noteiktā vietā liels daudzums vilku, kas ir pārvērtušies no dažādu apgabalu cilvēkiem, un uzbrūk tai pašā naktī ar gluži neticamu mežonību tāpat cilvēkiem kā lopiem, ka šo zemju apdzīvotāji cieš no viņiem lielākus zaudējumus nekā no dabiskiem vilkiem. Tie, kā ir pietiekoši ievērots, ielenc ar gluži neticamu mežonību mežos dzīvojošo cilvēku ēkas un lūko pat durvis ielauzt, lai iznīcinātu cilvēkus un lopus. Viņi ielaužas alus pagrabos, izdzer dažas mucas alus un miestina un tukšās mucas saliek pagraba vidū citu uz citas: tai ziņā viņi atšķiras no īstiem vilkiem. Starp Lietuvu, Žemaitiju un Kurzemi ir viens mūris, sabrukušas pilsdrupas, kur zināmā gadalaikā sanāk daži tūkstoši no viņiem un pārbauda savu veikumu lēkšanā: kas nu pār to mūri nevar pārlēkt, kā parasti gadās resnākajiem, to vadoņi per ar pātagām. Beidzot tiek droši apgalvots, ka šai pulkā atrodoties arī šīs zemes lieli vīri un pat augstākās muižniecības pārstāvji."

Par vilkaci jāklūst noliktā laikā apbarotam vai apdzirdītam cilvēkam. Daža meita, sava piekrāptā brūtgāna apdzirdīta, skrienot līdz pat pēdīgai stundai. Kad mēneša pagroza jeb skrejamais laiks klāt, apburtais novelk apģērbu un laiž kājas valā. Ja kas šādu cilvēku apkaitinot, tad tas dabū pieminēt: rītā visas aitas nogalinātas. Šo puszvēru nekā nevarot nonāvēt. Tik sudraba vai zelta lode spējot to gāzt gar zemi. Bet, ja kāds uziet vilkača apģērbu, nu lai arī neņemtu, tik pacilātu vien, tad tas par cilvēku vairs nevar kļūt.

Reiz sievietes velējušās. Netālu meža malā ganījušies nāburgu lopī. Kalpa sieva kāri skatījusies uz ganāmu pulku un uzreiz noteikusi: "Vai, kā gaļas gribas!" Kalpa sieva atstājusi velētājas un aizskrējusi līdz krūmiem. Tur viņa nogērbusies plika un kā vilkata ieskrējusi nāburgu lopos. Viņa noķērusi aitu, ievilkusi to mežā un saplosījusi.

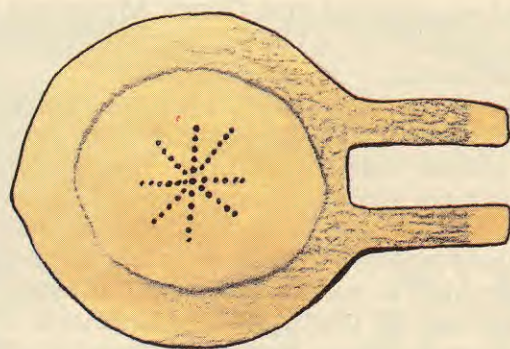
Bet pa to laiku citas sievas kalpa sievas drēbes apcilājušas – ne aiz ļauna prāta, bet aiz ziņkārības. Kad vilkata atskrējusi atpakaļ pie drēbēm, tad nevarējusi vairs par cilvēku tikt, jo drēbes bijušas apcilātas. Tā arī kalpa sieva palikusi par vilku. Kalpa sievai bijusi maza meitenīte, kas vēl lāgā kājām negājusi. Vilkata bieži vien skrējusi uz māju pie savas meitenītes. Viņa glaudusies pie bērna, un asaras tai birušas no acīm kā cilvēkam.

Vienam arājam, ēdot tīrumā, pienāk vilks, kam asaras acīs. Arājam vilka iežēlis, viņš tam iedod maizi. Nu vilks kļūst par cilvēku, kas stāsta, ka viņš esot kāds Rīgas namnieks, kurš divpadsmit gadus staigājis par vilku. Reiz, Rīgā braucot, šim arājam minētais namnieks dod naudu uzdodams, pieber pilnu vāgu rumpi zelta naudas.

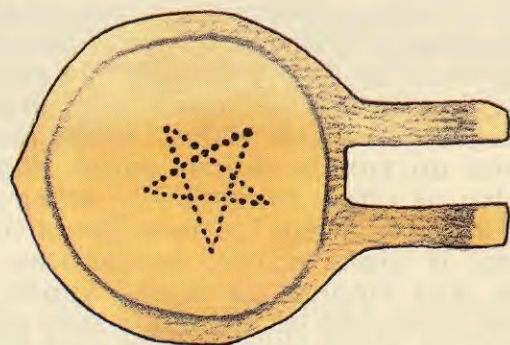
V. Valdmaņa ilustrācija K. Skalbes pasakai "Vilkacis"

Alus kauss

Kad zirgs no rīta kā izpeldināts, kad govs kā nosarmojusi un cilvēks, naktī smaguma mākts, pamostas vienos sviedros, it droši var teikt, ka viņus jājis vai žņaudzis

LIETUVĒNS

Kāds viņš izskatās? Dažādi ļaudis dažādi runā: cits redzējis mazu, sarkanu vīriņu, cits – baltu sievu, cits – bezveidīgu, smagu ķemu, vēl cits – mazu, piemīlīgu puiku rūtainām biksēm... Dažs stāsta par lietuvēniem melna suņa vai kaķa izskatā. Tas gan visiem kopīgs – kad tāds lietuvēns uzgulst, tad ne locekli pakustināt, ne vārdiņu izteikt – ņem elpu ciet!

Ko nu? Kā no sloga tikt vaļā? Senči māca, ka jāsaņem tik daudz spēka, lai var kreisās kājas mazo pirkstiņu pakustināt (pamēģini, vai tas tev izdodas!). Tad noveloties gan.

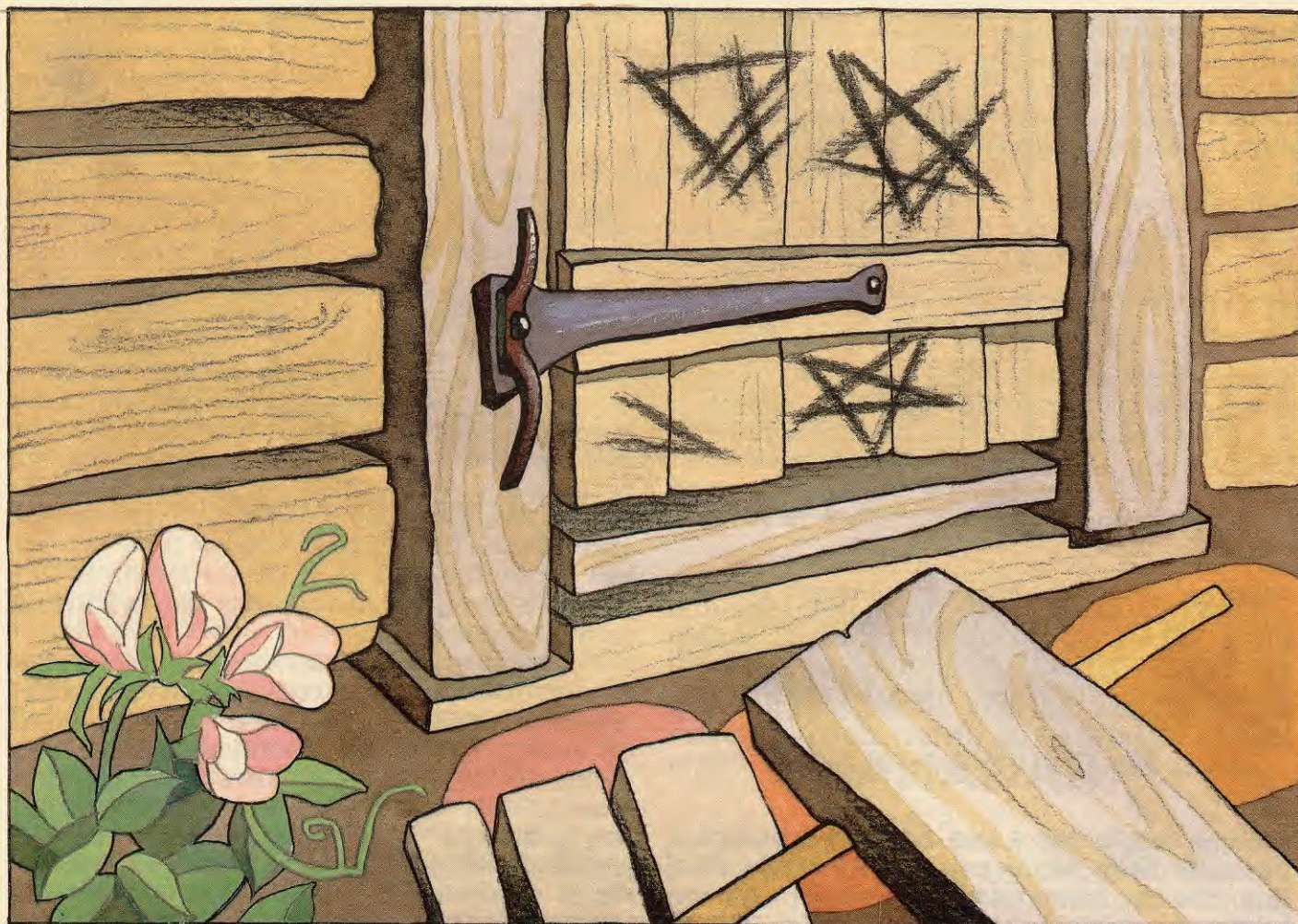
Ko lai nabaga lopiņš dara, kam tādu pirkstu nemaz nav? Tur cilvēkam jāiet talkā ar lietuvēna krustiņiem, ko uzvelk uz kūts durvīm, arī iekšpusē, uz siles un pat uz lopu nagiem. Arī ja kāds cilvēks ir neizveicīgs un viņam nepadodas kāju pirkstu kustināšana, tad var uzvilkt uz nagiem lietuvēna krustu. Tie ir divu veidu – vienkāršais ☆ (kā piecstaru zvaigzne; svešvārdā to sauc par pentagrammu, un tā ir pazīstama daudzām tautām kā maģiska zīme) un divkāršais krusts ✧. Kam maks atļauj, tas var rīko-

ties arī smalkāk: notraipīt lopiņu ar franču eļļu, sākot no astes. Vēl cits padoms: uzsiet govij vai zirgam uz muguras kaut ko asu – izkapti, nazi vai susekli, – tad lietuvēns sabakstās vai sagriežas un liek lopiņu mierā. Tikai jāargās, ka lietuvēns izkapti vai nazi neapgriež ar asmeni pret lopu, – tad cietušais ir zirgs vai govs.

No kurienes lietuvēns cēlies? Senči domāja, ka tas ir slepkavas slepus aprakta, maza nogalināta bērna dvēselīte. Tikām, kamēr nav pienācis noliktais miršanas laiks, nozūmētajam jāspokojas. Lietuvēns nereti moka cilvēkus, kas nejauši apgūlušies vietā, kur tāda bērna kauliņi aprakti. Ja tos apbedī kapsētā, tad dvēsele vairs nespokojas. Ja neviens tos neatrod, tad jāgaida, līdz kamēr pienāk īstā mirstamā stunda, – tajā saceloties pērcons un ar zibens spērienu aizvadot dvēselīti citā pasaulē. Senči stāsta, ka līdzās lietuvēnam – bērnam ir arī lietoni – neīstā nāvē mirušu pieaugušo dvēseles, kas jāņem moka guļošos.

Tautā arī brīdina, ka vakarā nevajagot svilpot, nazi augšpēdu uz galda atstāt un gultā ēst, ja negribi, lai lietuvēns tevi apciemmo. (Nu jā, pilns vēders spiež un neļauj mierīgi gulēt.) Ko tad, ja moka nevis pilns vēders, bet gan tas, ko sauc par sirdsapziņu, kura arī var neļaut naktī mierīgi gulēt? Pret sirdsapziņas mokām lietuvēna krusts nepalīdz!

Klēts durvis Limbažu pagastā. Zīmes uzvilktas ar ogli

Lietuvēns jāz uz cilvēkiem un lopiem. Lopi tad spārdās ar kājām un pārklājas ar sviedriem, tāpēc viņiem uz rāgiem vajag uzzīmēt krustu ar svētītu krītu, tad lietuvēns atstājas. Ja viņš māc cilvēku, tad vajag tikai pakustināt labās rokas mazo pirkstiņu, un viņš nokritīs zemē kā maiss. Dažreiz lietuvēns atlaižas vairākus tūkstošus jūdžu. Viņš ir tāds pats cilvēks kā mēs, tikai citas ticības.

Ragainām govīm vislabāk vilkt ar naža galu lietoņa jeb lietuvēna krustu uz rāgiem. Jāuzvelk tik ar reizi, jo, kad uz puses nazi paceļot, tad esot velti, tad lietons tāpat jānot.

Pret jādīšanu mēdz redelēs zem ēdamā likt zirga galvaskausu, jo tic, ka tas aizdzīs lietuvēnu: ja tas miroņa kaulu vai zirga galvu priekšā atrod, tam neesot vairs nekādas varas pār zirgu. (P.Einhorns.)

Ja lops top slapjš un ir norasojis kā ar sarmu, tad viņu jāz lietuvēns. Tad ir jāpaņem sērmūkšļa kūza, kurai galā krusts uzgriezts, un ar to atžubeniski jāsit trīs reizes lopam pa sāniem.

Lai aizdzītu lietuvēnu, vajag rādīt spieģeli.

Ragana dzen zaķi. A.Kronenberga ilustrācija grāmatai "Mazais ganiņš"

Viņas vārdu dzirdot, prātā nāk ļaunuma pilna vecene izspūrušiem matiem, savādi spīdošām, sarkanām acīm ar uztūkušiem plakstiņiem, netīrām, noskrandušām drēbēm... Brrr...

RAGANA

Viņu pazīst vai katrs bērns visā plašajā pasaulē! Mūsdienās raganas kļuvušas visai līdzīgas, bet senākos laikos katrai tautai tās bijušas savādākas. Latviešu raganas īpatnība ir vajā palaisti mati, neapsegta galva, basas kājas un piena spainītis rokā. Jo latviešu ragana vispirms ragano pienu un laumē lopus. Agrāk viņas dažādi sauktas – arī par spīganām, laumām, burvēm, vieglēm... Bet kristīgās ticības ietekmē visas padarītas par velna kalponēm un kļuvušas līdzīgas.

Ko raganas dara? Cenšas visādi kaitēt cilvēkam un viņa īpašumam. Laižas pa gaisu (uz slotaskāta, krāsns kruķa), pārvēršas dažādos dzīvniekos (čūskās, krupjos, mušās, kaķos u.c.). Raganas var arī samaitāt laiku – izperēt no zoss olas aukus, uzsūtīt krusu un vētru. Var arī mēnesi un pat sauli plēst.

Latviešu raganu karstākais darba laiks iekrīt ap Jāņiem. Šajā laikā saimnieki cenšas nodrošināt saviem lopiem un tīrumiem auglību un svētību visam gadam, bet ragana cenšas to pieburt savām govīm. Pirms saules lēkta ragana iet krustu šķērsu pa ganībām, taisot rasā sliedes. Kura govs ēdot zāli uz raganas sliedes, tās piens samaitāties. Stāsta, ka raganas pusplikas, vaļainiem matiem, baltu palagu apņēmušās, Jāņu rītā velkot pa kaimiņa ganīklām saiti, vīzi vai kājautu un nokrejojot visu labumu. Tad kaimiņa govīm piens kļūst plāns un zils, bet raganas govīm – biezs un trekns. Sakulto sviestu raganas ved uz tirgu. Ja grib pārbaudīt, vai sviests raganots, ar sudraba nazi

jāvelk krusts, – no raganu sviesta tūdaļ asinis izsprāgstot.

Raganas ejot neredzamas arī citu govīs slaukt. Ja ceļš tālāks, tad skrienot pa gaisu, iepriekš ieziežoties ar īpašu lidojamo ziedi un noskaitot vārdus: "Padavai, padavai! Pa mazo lodziņu uz Zaļo muižiņu govtiņu slaukt!" Ja piens izslaukts par daudz, raganas to izvemj, – par raganas vēmekļiem jeb splaudekļiem parasti sauc baltas vai dzeltenīgas piepes, kas aug pie kokiem, – tās uzskata par buršanas zīmi. Bet, ja vēmekļus kur iesprosto un ievel upē vai pakar dūmos žāvēties, tad raganu varot piesiet, – nākamajā dienā tā atskrienot dzert prasīt. Ja nedod, raganai lielās slāpēs jāmirst; ja iežēlojas un dod, tad visa pretdarbība noskrejot kā pilei ūdens.

Kā pret raganām cīnīties? Ja redz raganu pa gaisu lidojot un bailes sametas, vajag acis samirkšķināt, tad viņa pazūd. Bet, ja grib raganai vēl ierībt, tad var krekla krūtis paplest – no tam raganai kļūstot mute greiza. Tā kā vislielākā darbošanās raganām ir Jāņos, jācenšas viņām jau laikus aizšķērsot ceļu. Visvairāk raganām netiek pilādža zari. Tāpēc, pušķojot sētu, vēlams visur iespraust pa zariņam, vismaz pie lopu laida ra vārtiem un kūtī, tad ragana garām netiek. Stāsta, ka dūsmās raganas Jāņu naktī skraidot pa mežu un kodījot pilādžiem galus nost, tālab tie pēc Jāņiem vairs neaugot. Vēl pret raganām der visas dzeldējošās zāles (nātres, dadži), arī asi priekšmeti – izkaptis, dakšas, līnu susekļi – tos liek uz kūts sliekšņa, lai raganas sadurtos. Raganas varot aizdzīt arī, Jāņu vakarā dziedot dziesmas par viņām.

Viduslaikos Eiropā baznīca cītīgi tvarstīja raganas. Daudzos 16.–17. gs. sārtos sadegušas arī latviešu raganas. Svešzemju ceļotāji rakstījuši, ka gandrīz visas mūsu tautas

sievietes esot sevišķas raganas. Vai tiešām? Varbūt par iemeslu tam bijusi arī viena no nejaukākajām latviešu īpašībām – skaudība. Uz "raganu rēķina" cieta daudzi nevainīgi cilvēki, kuru vienīgā vaina bija tā, ka viņi bija citādi nekā pārējie un ar savu citādumu viesā apkārtējos aizdomas, nepatiku un pat bailes. Par raganu varēja nosūdzēt kaimiņieni, kam labāk padevās lopī vai

labība. Cieta zintnieces; ja neizdevās kādu izārstēt, tad vainoja ne jau slimību vai zāļu trūkumu, bet pašu ārstētāju. Nosūdzētās "raganas" tikām spīdzināja, kamēr tās atzinās visos savos neesošajos grēkos un tika sadedzinātas.

Mūsdienās raganas vairs nededzina, bet vai skaudība nav dažu labu godīgu cilvēku ļaunu acīs par raganu pataisījusi?

Kā jau zināms, raganas reizēm ir neredzamas. Ganos, kad govīs stāv, var tik vien dzirdēt, kad kāda no stāvošām govīm sāk žēli dīkt, to nu ragana katrā ziņā slauc. Tad tik vajag pieskriet klāt, iesist govij un to patrenkāt, lai izjauktu raganas ļauno darbu. Lai nu viņu varētu redzēt, tad vajag visupirms nosist čūsku. Kad čūska nosista, tad to tūlīt vajag aizgādāt drošā vietā un viņai mutē ielikt zirni. Tikmēr jāpagaida, kamēr zirnīs uzaug un sāk ziedēt. Tad nu tas zieds jānorauj un piespraudušam pie cepures jāiet ar to baznīcā. Jau tūlīt baznīcā varētu raganu redzēt, ja tik tā būtu atnākusi. Visu laiku šādā vizē iegūtu zirņa ziedu pie cepures nēsājot, var dabūt redzēt raganu, un, kad nu to ierauga govī slaucam, tad, zināms, cita nekā nevajag kā to tikai kantēt un īsteni iešautīt. Daudzreiz jau arī gani pēc govs dīkšanas sākuši to dzenāt, bet tik vien dzirdējuši, ka aizgājusi pa mežu, šnākdama vien un kokus laužidama, bet redzēt jau neredzējuši.

Ja gribi zināt, kura ragana tavas govīs slauc, tad Vasaras svētkos no kādas zāles esot jāsāk brilles vīt pamazām arvien tā, ka Jāņu vakarā beidz. Tad lai Jāņu dienā iet uz baznīcu un uzliek šo brilli, tad visas raganas pazišot ar piena spainīti pie rokas.

Kūtīs raganas gājušas visvairāk pa naktīm. Ieledamas tās sacījušas: "Dievs palīdz, gosniņas! Vai gaidāt ķērstiņas ar oša vālīti, ar liepas slotu?" Ja gribējušas padarīt, lai govīs norauj pienu, tad tām uzsitušas trīs reizes ar ozola vālīti; ja vajadzējis kādam pieburt daudz piena, tad ar liepas slotu.

Ja redzi raganu, kas pastāvīgi pa gaisu laižas sarkanās strīpas veidā, tad ņem dziļu no zilas vilnas un iesien tanī ar pirmiem diviem rokās pirkstiem deviņus mezglus, tad ragana būs piesieta. Drīz viņa pienāks un lūgs dzert, – ja dosi, tad viņa atveseļosies, ja ne, – tad nomirs.

A.Kronenberga ilustrācija pasakai "Māja uz vistas kājas"

Iestādīju pīlādzīti
Savā govju laidarā,
Lai ragana garām skrēja,
Jāņu nakti šķaudīdama.

Jāņos govju neslauciet,
Ganos agri nedzeniet:
Sēd ragana krūmiņos
Ar sudraba slauktuvīti.

Tiesa, tiesa, ne meliņi
Vecu ļaužu valodiņā:
Jāņu nakti meitas gāja
Raganās, vilkacēs.

Skrien, ragana, šķersu gaisu,
Ne manā sētiņā,
Mana sēta dzelžiem kalta,
Adatām jumti jumti.

Sievietes, kas bur, zavē un pestēlo, sauc par raganām. Bet kā sauc vīriešus, kas nodarbojas ar līdzīgām lietām? Tikai Latgalē min raganus, bet citās vietās visplašāk izplatītais vārds ir

BURVIS

Par burvjiem stāsta, ka tie ir nelādži, klibi, kropli, apkārtblandoņi. Viņiem esot gari nagi, zaļas acis, nesukāti mati, melns ģimīs un noskrandis uzvalks. Burvjiem arvien esot apsieta galva un – ziema vai vasara – kažoks mugurā. Labās kājas zeķi viņi nēsājot uz kreiso pusi apgrieztu. Burvji sēžot ar muguru pret gaismu, nekad nesmejojot, nedziedot, baznīcā neejot, ar citiem labprāt nerunājot un svešus savā mājā nelaižot. Viņi nevarot cilvēkiem taisni acīs skatīties un nekad nesaucot velnu par blēdi. Šāds viscaur negatīvs priekšstats gan vairāk veidojies baznīcas ietekmē.

Latvieši pazinuši divējus burvjus – līdzās ļaunajiem, ko vēl dēvēja par skauģiem, darbojās arī labie burvji, un tādu bijis vairāk par ļaunajiem. Labie burvji – vārdotāji – ārstējuši cilvēkus un lopus, atbūruši tos, kam ļaunie uzsūtījuši kādu nelaيمي.

Lieli burvji un pestēji esot tie, kas dzimuši pusnaktī no sestdienas uz svētdienu. Runā, ka burvji ceļoties arī no tādām mātēm, kurām viens bērns pie krūts, bet otrs gaidī-

bās, jo pirmais bērns kļūstot skaudīgs. Slikti klājas mazulītim, kura māte skraida pa ciemiem, – ja tādu māti svešā vietā gailis aizdzied un viņa, vēlu mājās pārradusies, baro bērnu ar aizdegušu krūti, bērniņš kļūst par atzīdeni jeb atzīdeli – cilvēku, kam ļauns skatiens, no kura cilvēki vai lopi nīkstot. Skaugi paši nemaz negribot noskaust, tas notiekot neatkarīgi no viņu gribas. Stāsta, ka dažs atzīdenis nevarējis pat paša lopus kopt, jo tiem no viņa skatiena allaž kāda liksta lēkusies.

Skauga galvenais darbs – kaitēt kaimiņa tīrumiem un lopiem. Galvenais buršanas laiks agrāk bijis ap Lieldienu un Jurgu laiku, gavēni. Agri rītā burvji sakāpuši kokos un cits citu lādējuši, skaļi kliegdami. Cilvēki baidījušies tādā laikā iet ārā no mājas, jo tiem, kas burvju kliegšanu dzirdējuši, bijusi gaidāma nelaime.

Tīrumiem burvji kaitējuši, rudzu ziedēšanas laikā sasienot vai aizlaužot vārpas. Skaugi arī sējuši kaimiņu tīrumā smiltis vai braukuši tam pāri ar pliku dibenu, lai labība neaugtu. Buršana dažkārt prasījusi lielas pūles: piemēram, lai noburtu lopus, burvim katrā gavēņa piektdienā pēc mēness lēkta vajadzējis sēdēt uz vistas olas un visu nakti līdz pat mēness rietam skaitīt zvaigznes.

Ar sarkanu dzīparu apsieta olu burvis metis tīrumā, lai tas kļūtu plīks kā ola. Raganas kaitēja ar vēmekļiem, burvji – ar nešļavām. Nešļavas – miroņa matus, maizi,

gaļu, olas un citas apburtas lietas – burvji lika dažādās vietās, cilvēki tālab sargājās pacelt jebkuru svešu mantu. Ja nu tā ir nešlava? Burvji arī mēdza mēslus un atkritumus sataisīt vīstokļos un iemest kaimiņa daļā (šis ir mūsdienās bieži sastopams "buršanas" veids).

Burvji būruši ar vārdiem. Uz ko jaunus vārdus runā, tam jaunums notiek. Ar vārdiem var slīmu darīt, nonāvēt, bet, ačgārni

lasot, – arī dziedināt. Sevišķi stipri ir lāsti. Senči brīdināja vecākus, lai tie ātrās dūsmās nenolādētu paši savus bērnus, jo no vecāku lāstiem bērns varot tūlī pazust, iekrist zemē vai pārvērsties par kādu kustoni. Ne mazāk bīstama ir slavēšana. Ja gadās pašam sevi saslavēt, vajagot trīs reizes klēpī nosplauties, tad liksta nepiemetoties. Bet, ja grib ko noburtu atburt, vajagot tik sacīt: "Lai paliek, kāds bijis!"

Ja mājā ir kāda nelaime, kas cēlusies no noburšanas, tad trīs reizes jāņem galdauts sev apkārt un tāpat trīs reizes jāsaka: "Dieviņ, palīdz!" Tad tas pats galdauts jāņem trīsreiz ap kreiso kāju no priekšas uz pakajas pusi un trīs reizes jāsaka: "Nelabais, atkāpies!"

Kad burvis saskaistas uz savu sievu, tad viņš atņem tai miegu un liek tai visu nakti lēkāt un dancot.

Tēvs bīš buris un būris, ka lei Dievs pasarg'. Ka nu buris bīš pie miršanas, tas sacīš savam dēlam: "Tev nu jāsaņem manc amats!" Buris nevarēš savādīgi nomirt, ka-

mē nebīš savu amatu citam atdevis un atradis sev vietnieku. Dēls prasīš burim, kā ta šis šim atdošot savu amatu. Buris sacīš, lai dēls plešot muti vaļā, šis iesplaudīšot šim mutē un ta šim amats būšot rokā. Bet dēls nepariko nelaidies, lai šim buris splauda mutē. Bet buris nu nevarēš nomirt, kamē nebīš sev vietnieka atradis, un ilgi vārdzis, un nīcis. Pagāš labs laicīc, buris vē nevarēš nomirt un nīrkst, un čīkst vienā gabalā. Toreiz, re', dzīvāši jau tanīs rijas kambaros, un reiz pīdarbā ienācis vepris. Nu buris uzrausies uz lāvīnas augšā, pievilcīs pie pīdarba durīm un ņēmis un – plaukš! – iesplaudīš vepram saros. Bet tūlī ar pats, kā kritīs, tā bīš uz vietas pagalam! Es nu gan nezinu, vai no tā vepra ar buris iznācis vai ne.

Sēžam kopā
Amata bērni:
Tavs tēvs burvis,
Mana māte ragana.

Bur, burīti, mani pašu,
Nebur manu kumeliņu,
Lai palika kumeliņš,
Ko aizvest smiltiņās.

Saka mani burt mākam,
Vēl es burt nemācēju:
Bur manā tīrumā
Pieci bērni kumeliņi.

Ļaudis mani burvi sauca,
Burvis mans kumeliņš;
Burvis mans kumeliņš,
Tas bur zemes gabaliņu.

Tais', Dieviņi, augstu sētu
Apkārt manu dzīvošanu,
Burvis būra, skauģis skauda,
Nevēloņa nevēlēja.

Bur man buri, skauž man skauģi,
Nevar mani izpostīt:
Dieviņš taisa dzelžu sētu
Apkārt manu māju vietu.

Ogojot, sēnojot gandrīz katram būs gadījies apmaldīties. Pazīstamais meža vai purva stūris pēkšņi kļuvis nepazīstams, svešāds. Itin kā kāds maisu būtu uz acīm uzbāzis. Neatropi vairs, uz kuru pusi doties. Sāc uztraukts riņķot, bet tāda muļļāšanās vien sanāk. Tādās reizēs veci ļaudis saka: esot piemeties

VADĀTĀJS

Par vadātājiem tautā sauc ļaunus garus, kas maldina gājējus un ķibelē braucējus, cenzdamies ievilināt viņus staigņos purvos, upes dzelmē un nomirināt. Vadātāji parasti mitinās mežos, upju un purvu tuvumā, arī vecās māju vietās. Domāja, ka tie cēlušies no nelaikā mirušu, nogalinātu, nomocītu cilvēku dvēselēm. Vadātājs var būt neredzams, bet var arī parādīties cilvēka vai kustoņa izskatā. Dažreiz maldina uguntiņa vai balss. Par vadātāju piestrādā arī velns un raganas. Ja vadātājs neredzams, to var ieraudzīt, skatoties caur krustiski saliktiem īkšķiem.

Maldināšanai ir savs īpašs laiks – nelabā stunda. Tā iekrīt ap pusnakti un pusdienlaiku. Tad jābūt īpaši piesardzīgam un jāmet likums ap nelabajām vietām, kur vadātājs mīt.

Ļoti bieži vadātājs piemetas dzērājiem, tiem braucot vai nākot no kroga mājās. Tādu nostāstu ir sevišķi daudz. Dažkārt gadās, ka gājējs iet vai visu nakti līdz mājām un tikai rīta gaismīnā atpoo: gājis uz riņķi ap kādu kalniņu vai koku puduri turpat vai māju priekšā. Citam gadās aizkulties tālu prom un rīta gaismu ieraudzīt svešā pusē. Vēl citam zvīņas no acīm nokritušas tādā brīdī, kad atjēdzies līdz kaklam upē iebrīdis un ūdens mutē smēlies vai arī attāpies par spriža tiesu no klints vai bezdibeņa malas.

Vadātājus zaķa vai lapsas izskatā bieži gadās sastapt medniekiem. Sēž tāds milzu zaķis un blenž tevī platām acīm, bet, kad tu viņam pakaļ dzenies, tad met tādas cilpu cilpas, neļaudams notverties, ka beigās, pašam nemanot, atrodies iepēries mūklājā, bet zaķis pa tam lāgam izputējis.

Lai nekristu vadātāja valgos, senči brīdina neseot braucējiem lepnās karietēs (jo tajās parasti sēžot Velns), nekāpt mugurā svešiem, apseglotiem zirgiem (jo tādi parasti ienesot upē). Vīriešiem nevajag skriet pakaļ svešām sievietēm (īpaši baltās drānās tērtām). Un vispār – nevajag blandīties pa bieziem mežiem, gar lieliem ūdeņiem.

Ja nu gadās, ka vadātājs piemetas un tu mani, ka uz riņķi vien staigā, var apsēsties, sagaidīt rītu, kad gailis dziedās, jo pēc gaila

dziesmas vadātājs atstājas. Var arī darīt tā: noliekties tik zemu, ka pa kājstarpi var atpakaļ paskatīties. Tad zvīņas no acīm nokrītot un cilvēks nojēdzot, kurā pusē rīti un kurā vakari. Var arī pāraut kājas no labās uz kreiso vai arī noteikt: "Lai Velns ap mani nedauzās!" Visos gadījumos palīdz krusta mešana un tēvreizes skaitīšana.

Senči brīdina arī, lai nebiedē citus. Reiz kāda večiņa, labu avenu vietu atradusi un pati to nolasīt gribējusi, sākusi tēlot spoku – ņaudējusi kā kaķis un zviegusi kā zirgs. Citus ogotājus gan aizbaidījusi, taču pati kritusi vēl lielākās briesmās – sacēlusies milzīga auka, un viņa nav varējusi vairs mājas atrast. Tā re!

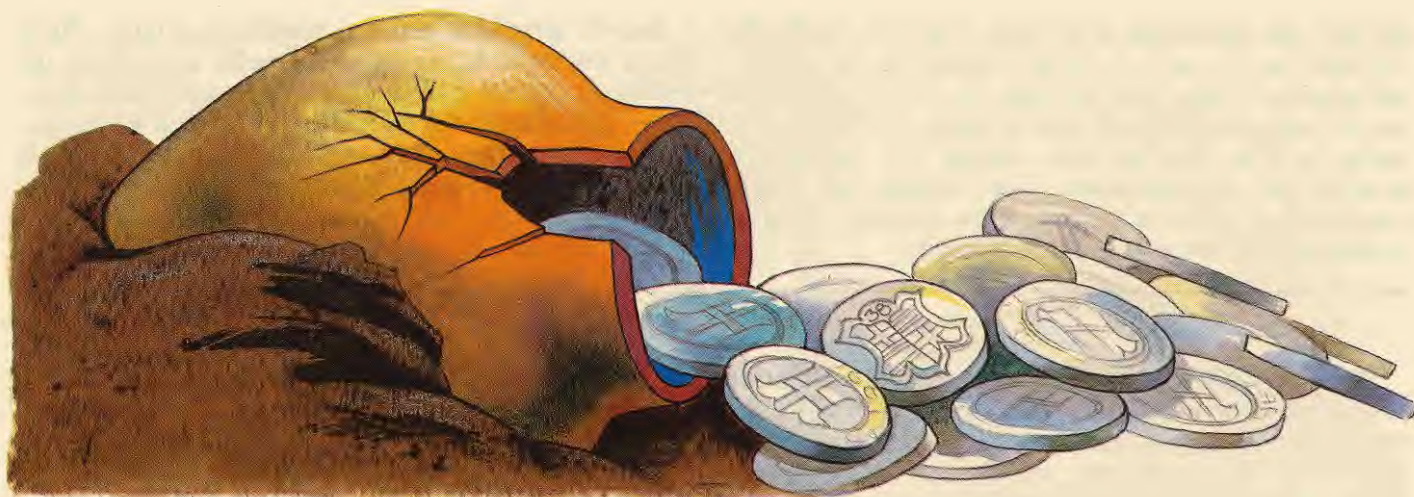
Vīrs gājis pa mežu un ieraudzījis piepeši pie kājām lapsiņu. Gribējis saķert, bet lapsiņa pirkstus nobūrusi: tvēris, ķēris, nevarējis noķert. Tā ķerdams, viņš arvienu skrējis lapsiņai pakaļ un saskraidījis visu nakti – noķert tomēr nevarējis. Gaismiņai austot, lapsiņa izputējusi un vīrs atradies otrā pusē mežam.

Reiz viens cilvēks tumšā naktī nācis no kroga mājās. Tiklīdz atnācis pie birzs – redz, ka tek sunītis pa priekšu. Domājis: viņa paša sētas sunītis skrien uz mājām – un gājis tam pakaļ. Gājis, gājis – pa kalniem, pa gravām, gluži pa svešām vietām. Bet drīzumā atjēdzies, ka tas nav uz labu, ka nevis šunelis viņu vadā, bet pats Velns. Nu saņēmis, noskaitījis pātarus, aizmetis krustu un licies uz ciņa gulēt. Sagulējies, kamēr gailis dziedājis, – tad cēlies augšā un gājis uz mājām.

Vīrs atradis košu, apseglotu zirgu – kāpis mugurā. Bet zirgs gribējis viņu ezerā ienest, – šis vēl laikā nolēcis zemē. Tad zirgs iezviegdamies ielēcis dzelmē, teikdams: "Būtu es tevi šeit iedabūjis, tad, kundziņ, tava gaļa manā katlā vārītos!"

Vienam cilvēkam naktī bijis jābrauc tādai vietai garām, kur vadātājs vadājis, – kā laudis runājuši. Un kas nu noticis? Kāds neredzams gars sācis viņu apkārt vadāt – papriekšu pa laukiem, pēc pa pļavām, vēlāk pa krūmiem un beidzot pa ūdeni. Kad atjēdzies, ka labi vairs nav, tad nokāpis no veltura, nojūdzis zirgu, piesējis pie veltura – gaidījis gaismu. Gaismā redzējis, ka atrodas gan pazīstamā apgabalā, bet briesmīga bezdibeņa malā, no kurienes vairs laukā neizklūtu, ja tur būtu iebraucis.

Senos laikos, kad pa ceļiem vēl klidzinājuši ar zirgiem, kādam večukam gadījies tā: mājup braucot, šis skatās – stāv uz ceļa smuka dāma, pavisam balta, un lūdzas, lai šo pavedot. Vecītis tā pārbijies, ka ne vārdu izrunāt, ne zirga skubināt. Nu dāma sacījusi, lai šai drusku pieķerot, ja pavest nepavedot. Bet vecis no bailēm nekā. Nu, ja pieķert nevarot, lai vismaz ar pātagu iesitot, bet večuks nevarējis pat ne pātagas kāta pacelt – tik pārbijies bijis. Dāma izprasījusi gan šā, gan tā, bet vecis nekā. Tad nu dāma sabirusi žvarkstēdama: "Simtu gadu gulēju, vēl simtu jāgu!"

Kas tā par dīvainu dāmu? Veciem ļaudīm tūlī skaidrs: tā jau ir

APRAKTĀ NAUDA

Tā viņa mēdz spokoties – te par cilvēku, te lopiņu, te uguniņu. Kur tā radusies? Agrākos laikos tik daudz naudas kā mūsdienās nav bijis. Arī papīra naudas nav bijis, bijusi tikai zelta, sudraba vai vismaz vara. Daudz iekrāt mūžā nevarēja un to pašu bija parasts atstāt mantojumā bērniem. Ļaudis ir visādi – dažam naudiņa tik mīla, kā šķirties nav gribējies. Kapā arī grūti līdzīti paņemt. Tad nu tāds savu naudu slepus ieracis zemē, vēl lāstu vārdus klāt pielikdams, lai atracējam kādu nelaيمي uzsūtītu. Bet, kas zem zemes, tas pazemes valdnieka Velna daļā! (Velns to tūdaļ ņēmis savā pārziņā. Dažu reizi pat sargu pielicis – melnu suni, kaķi vai čūsku, vai pat mirušo naudas īpašnieku.) Tā nu Velnam naudas kā spalvu, tālab arī viņš, kā senči saka, varot ar to šķaidīties.

Agrāk, kad banku nav bijis, naudas sprukās nonākušie gājuši pie Velna naudu aizņemt. Un tas mīļuprāt arī aizdevs – uz gadu vai trim un bez procentiem! Dzērājiem vien nav devis – kāda jēga, ja to tāpat krogā atstājot? Kad nu norunātajā laikā godīgais

aizņēmējs naudu atnesis, varēja gadīties, ka aizdevējs to nemaz atpakaļ neprasa, jo Pērkons – velnu un jodu vajātājs – to kāda negaisa laikā nospēris. Tā nu nauda palikusi pašam. (Ar latviešu velniem veikals bijis tīri vai izdevīgs, bet vāciskie kundziņi gan bijuši daudz nešpetnāki. Tie par atļauju – apraktu naudu izrakt – prasījuši samaksu. Tad nu vajadzējis darīt tā: pilnā mēnesī jānoķer melns kaķis, kam nav nevienas baltas spalviņas. Kaķis jāiebāž maisā un maiss jāaizsien ar trejdeviņiem mezglēm. Rakt ejot, maiss jāņem līdzī. Vietā, kur nauda atrodas, pienākot Velns un prasot: "Ko tu gribi?" Jāatbild: "Gribu naudu rakt." Velns nelaižot un prasot: "Kas tanī maisā?" Racējam tad jādod maiss velnam un jāsaka: "Zaķis, ko atdodu tev par to naudu." Un tad jāmūk, cik ātri vien var, lai patiktu zem kāda jumta (tikai ne zem baznīcas jumta!). Velns pa to laiku knibinās vaļā daudzus mezglus. Atklājis krāpšanu, viņš dzīsies racējam pakaļ, lai to saplosītu. Bet, ja racējs zem jumta, Velns gan dūsmās ugunis spļaudot, taču padarīt neko nevarot – ejot prom. Tad arī racējs var iet naudu rakt.)

Kur nauda aprakta? Visbiežāk daudzina naudas kalniņus, vecas drupas un naudas atvarus upēs un purvos.

Kā dabūt zināt īsto vietu? Vislabāk to nomanīt, kad apraktā nauda kaltējas. Jo īpaši rudens naktīs gadās ieraudzīt savādu uguni – bez dūmiem, zilganu, aukstu liesmu. Ja no tādas uguns nejauši paņem ogli, pēc laika tā pārvēršas naudas gabalā. Jo tādu naudu, lai tā no spoka pārvērstos īstā, vajag aiztikt, – tālab jau arī dāma vecīti tā aicināja. Zinātājs, naudas uguni ieraugot, tūlī steigšus ogles krietni izspārdīt, izrušināt. Uguniņa deg tikai mazu brīdi, tālab cits padoms – uzvest tai kaut ko virsū, vislabāk pastalu. Ticēja, ka apraktā nauda uznākot tik augstu, cik bieža ir uzvestā lieta. Jāsargās ātrumā cepuri uzvest, jo tad

jārok pēc naudas tik dziļi, cik garš cepures valkātais. Tūlīt rakt arī nevarēja – otrā dienā bija jāskatās, vai ap uguns vietu pelnos nav manāmas kādas pēdas. Tās liecinātu, ka naudas ņēmējam jāatstāj vietā kāds upuris. Ja bija redzamas aitas pēdas, – jāziedo aita, ja vērša, – vēršis, bet, ja cilvēka, – cilvēks. Pēdas bija arī jāskaita, – cik pēdu, tik radību jāziedo. Ja šīs zīmes neievēroja, tad naudas atradējam tikpat mira nolēmtais lopiņš vai kāds no ģimenes.

Naudas atrašanās vietas dažkārt varēja nosapņot. Sapnī tad arī izstāstīja, kā pie naudas tikt. Bet racējam bija jābūt milzīgi izturīgam, – rakšanas laikā viņu visādi centušies traucēt. Gan visādi mošķi un zvēri nākuši virsū, gan garāmgājēji ar runām traucējuši, gan taisni virsū karieses drāzu-

šās tā, ka racējs izbailēs lec sāņus... Bet nauda ar to vējā! Jo no darba novērsties nedrīkst ne uz mirkli. Rets kas to var izturēt, tālab arī teikas vairāk stāsta par nedabūtiem, nevis dabūtiem naudas podiem. Bet arī dabūšana vēl nebūt nenozīmēja laimīgas beigas. Senie latvieši naudu un laimi ir šķīruši, jo pieredze rāda, ka lāstiem apkrauta skopuļa nauda bieži nes nelaimi, sēj naidu un nesaticību starp cilvēkiem. Ja arī racējs gadījies mantkārīgs un nav ziedojis daļu atraktās naudas baznīcai vai nabagiem, bet visu paturējis sev, tad viņa dzīve tūlī sāksī šķērsām iet – slimojis pats, slimojuši mājinieki un lopi, tā ka beigu beigās, lai no likstām atbrīvotos, vajadzējis iet un ierakt naudu atpakaļ, jo kur tādu naudu liksi, ko tērēt nevar?

Reiz vienam vīram pietrūcis naudas. Viņš izsaucies: "Ak tu velc, ka tak viens trīs kapeikas aizdotu!" Te velc klā. Cik šim naudas vajga? Vīrs domāš, kad jau dabūt var, tad jāņem labāk vairāk nekā mazāk. "Divdesmit pieci rubļi!" viņš atteicis. "Labi!" sacīš velc. "Še tev divdesmit pieci rubļi, bet neaizmirsti, ka tie tev pēc viena gada šinī pašā vietā jāatdo!"

Pēc viena gada vīrs ierodas ar' tanī vietā un grib to naudu atdot. Velc ar' klā. "Paturi vie to naudu!" saka velc. "To jau dundurtēvs pār' pie priedes nospēra." Un akurāt, tur bīsi viena priede, kuru priekš viena gada pērkonis nospēris.

Upmalā velns apsargājis naudu. Reiz pāplīks, bet sirdīgs jauneklis vakara laikā gājis šo naudu rakt un izracis veselu mucīņu. Bet to pašu brīdi arī velns piestājies, uzsaukdam: "Neņem, tā pieder man!" Jauneklis izlicies, it kā nedzirdētu, un nesis prom. Bet velns ar zobinu šim priekšā. "Ja neliksi mucīņu atpakaļ, galvu nocirtīšu!" Bet jauneklis iet un iet. Tagad velns savēcinājis zobinu un cirtis: galva kā poga aizripojusi. Jauneklis domājis: "Galvas gan vairs nav, bet kas par to: dzīvs vēl esmu, iešu un iešu!" Nu velns nocirtis abas kājas. Bet jauneklis domājis: "Kāju gan vairs nav, bet kas par to: dzīvs vēl esmu, iešu ar tiem pašiem paliekiem projām." Beidzot velns nocirtis abas rokas līdz elkoņiem. Bet jauneklis domājis: "Roku gan vairs nav, bet kas par to: dzīvs vēl esmu, nesīšu mucīņu padusē." Tagad velns atkāpies, bet nu kļuvis tik tumšs, lai acī dur; tomēr jauneklis gājis un gājis, kamēr tad atdūries tādā vietā, kur ne soļa tālāk tikt. Neko darīt, nometis naudas mucīņu pagālvī un apgūlies. Bet kas par brīnumiem! No rīta atmodies sveiks, vesels savā pašā mājā, krāsns dibinā, naudas mucīņai blakus.

Reiz vienās Pabažu mājās ļaudis uzgājuši vecu, ar kokiem un zemi pārklātu aku. Akas dibinā bijusi krūze ar naudu. Bet mājinieki, tikko to naudu sākuši lietot, visi apmiruši, tikai viena meita atjēgusies, ka akā kas jāziedo: iemetusi tagadējo 20 kapeiku gabalu akā un tikusi vesela; arī atrasto naudu bez bēdām varējusi visu izlietot.

Ganu meita purmalā ganīsi govis. Bet uzreiz šī nez kā pametusi acis uz pura malu un jokodamās sacīsi: "Naudī, nāc ārā, es tev došu mellu aitīnu!" Un ganu meita saķērusi mellu jērēnu un stiepusi uz pura malu. Tūlī ar' purā sākušas dūņas verveļot, un naudas šķirsts nācis augšā. Bet nu gan meita pārbiļusies un kliegdamā ar visu jērīnu no pura ārā. Ka nu tā, ta naudas lāde ar' tūlī atkal verveļodama vie nogāsi dibinā, un ganu meitai no naudas ne suk.

Pieguļnieks ierauga melnu vīru ogles raušam. Lūdzis, lai ļauj uzsmēkēt. Melnais teicis: "Paturi paltraku stērbeli, es tev iebēršu!" Turējis arī. Svešais iebēris veselu riekuzi. Pieguļnieks aiziet uz savu guļas vietu, apskatās: stērbelē un pīpē zelta nauda. Paskatās atpakaļ: ne uguns, ne svešā vīra vairs.

Nauda arī sapņos rādījusies, noteikusi vietu, arī līdzekļus, kā tā dabūnama. Kas noteikumu uz mata izpildījis, tas naudu dabūjis. Tā viens vīrs nakts vidū gulējis zem egles. Viņš sapņojis, ka tanī un tanī vietā esot nauda, bet dabūtājam vajagot upurēt tanī vietā septiņus garus. Vīrs pamodies un būtu varējis tapt bagāts, bet kur lai ņem septiņus garus? Mājā gan bijušas septiņas aitas, bet tām taču neesot gari. Tā nauda palikusi tanī pašā vietā.

Sen tas bija – būs savi trīs četri simti gadu, kad Latvijā pa reizei atjāja balts jātnieks, baltās drēbēs, ar lielu grāmatu padusē. Atjājis, taču Daugava priekšā – ko nu? Jātiek pāri, bet neviens negrib celt, jo (mēs jau nezinām, bet laivinieki tolaik zināja) – cilvēks ar tādu grāmatu var būt tikai

MĒRIS

briesmīga slimība, kas apkauj lielāko tautas daļu, iztukšojot sētas un pilsētas. Mēri ļaudis mira kā mušas. Stāsta, ka meitas, lai glīši tiktu apraktas, sagērbušās goda drānās un gaidījušas mēri, sēdēdamas izrakta kapa malā. Kurš tādu sērgu gribēs savā zemē laist? Taču atradies kāds vīrs, kas cerējis, ka mēris par pakalpojumu viņu neaiztikšot, un vedis gan. Taču otrā krastā paldies vietā mēris vēris vaļā savu grāmatu un atradis tajā laivinieka vārdu ierakstītu. Kas rakstīts, tas jādara, jo mērim arī bijis jāstrādā, kā mīlais Dieviņš nolīcis. Tā nu laivīniekam bijis pašam pirmajam jāmirst.

Senos laikos saimnieki allaž turējuši arī kādus melnus lopus, jo melnā – tā ir upura krāsa, un, ja uzbruka kāda liela nelaime, centās tai pielabināties, ziedojot melnu zirgu, govī un vistu. Ne jau visi padevīgi sēdējuši kapa dobes malā, citi centušies mēri aizdzīt ar varu: pērdami, sizdami, pār sētu sviezdami, ceļu aizkrustodami. Drošāk jūties arī tas, kas zinājis mēra vārdus:

Es par mēri nebēdāju,
Mērim vārdu i zināju:
Pats mērīt's Indrikīt's,
Mēra māte Madaliņa.

Mēris bijis sastopams trejādā izskatā – kā cilvēks, kā lops un kā nedzīva lieta (piemēram, dzijas kamoliņš, bantīte), kuru sērgas laikā nedrīkstēja pacelt.

Otra senču nostāstos visbiežāk daudzīnātā slimība ir

DRUDZIS

Dažs to redzējis kā pelēku jātnieku pelēkā zirgā, taču arī drudzis var pieņemt dažādu izskatu – lietuvēna, miroņa, vēja, lopa un burbuļa (putekļa) izskatu. Tik briesmīgs kā mēris tas nav bijis, jo mirt ar to nemiruši, bet traki mocījis gan, ne velti drudzi dēvē par lietuvēna radinieku. Kam viņš uzkritis, tas ātrāk par gadu nav varējis no kratīšanas vaļā tikt.

Drudzis savu saimnieku – slimnieku parasti mainījis pavasarī. Vakaros gājis aurēdams pa mežu, – kas drudzim atsaucies, tam tas pielipis. Ap to laiku pavasarī centušies klusu dzīvot, pat labdienu nav devuši un, ja kaimiņš ko lūdzis, devuši prasīto, vārdu nerunādami. Pavisam citādi izturējušies tie, kas gribējuši no drudža tikt vaļā, – tie trokšņojuši un dažnedažādi ērmojušies, vēlēdamies, lai kāds viņus apsauktu vai uzbildinātu, jo drudzis taču uzklūp tam, kas atsaucas vai pārlietu brīnās par to.

Daudzi domāja, ka drudzis ceļoties no izbailēm, tāpēc arī mēģinājuši to aizdzīt ar biedēšanu. Bērņus svieduši gaisā un solījuši

pērt, bet pieaugušos draudējuši kārt un vest pie slepkavām. Bet grūti tādu drudzi nobiedēt bijis, jo ļaudis tolaik nav pazinuši tik daudz šausmu, cik mēs tagad zinām. Līdzēt varējis arī tāds cilvēks, kam zināmi trejdeviņi pēkšņu vārdi.

Vēl mēģinājuši visu ko riebīgu darīt, jo cerējuši, ka drudzim apriebšoties un viņš iešot kādu mierīgāku vietu meklēt. Tālab dzēra iekšā vērmeļu brandavīnu, ēda suņa sūdu un seska gaļu, gulēja maitas vēderā un karājās ačgārni kokā...

Ja nevarēja apšķēbināt drudzim dūšu, mēģināja ar viltu: uzrakstīja uz durvīm, ka slimnieka nav mājās, jo drudzis jau tikai palaikam apciemoja, dažkārt pat viens un tas pats drudzis kratīja pēc kārtas vairākus cilvēkus. Tā bija jādara trīs dienas, un slimajam bija jāsež istabā klusam kā pelītei.

Stāsta par vēl kādu spocīgu ārstēšanas veidu, – drudža apsēstajiem vajadzēja apēst zīmīti, uz kuras uzrakstīti drudža vār-

di. Kāds slimnieks nobraucis pie burvja, kas visus papīrus bija norakstījis lielu lieliem rakstiem. Tad gan bijis ko ēst – tīrās nedienas! Nemaz nav varējis iekšā dabūt – ēdis visas Lieldienas cauri, bet, kā nelīdzējis, tā nelīdzējis.

Par mūsdienās pazīstamām slimībām senči maz ko stāsta, droši vien jaunās zāles un ārstēšanas veidi izspieduši no tautas atmiņas vecās gudrības.

Senči no slimībām centušies visādi vairīties – ieteikuši, piemēram, iebāzt sev saviņķu padusē roku un tad novilkt gar degunu vai arī katru vakaru paostīt kreisās kājas mazā pirkstiņa sviedrus, lai lipīgas slimības neķertos. Cik var spriest no tā, kā latvieši izturējušies pret slimībām un slimniekiem, tāda "kaite" kā līdzcietība gan latvietim nav īpaši klāt ķērusies. Redzot kādam slimību vai vainu, jāpaskatās uz abiem īkšķiem un jānosaka: "Labāk paskatos uz saviem īkšķiem nekā uz tavu nelaيمي!"

Mēra laikos mēris izmeties gan par dzijas kamoliņu, gan par bantīti, gan par kādu citu lietu. Kurš nu to paņēmis vai aizskāris, tas saslimis un nomiris. Viena sieva reiz gājusi uz aku pēc ūdens, un notrūcis kāstītis no nestavām. Pie akas gadījies kāds lūciņš, ko tā paņēmusi, lai piesietu kāstīti. Bet tas lūciņš bijis mēris. Viņa tūlīt saslimusi un nomirusi.

"Mēra Indriķi, nenāc manās mājās, man ir divi melni suņi, divi melni kaķi, tie tevi ēdīs, tie tevi plēsīs, tie tavus kauliņus paskrubinās!"

Dažreiz melns sunītis tekājis cilvēkam pa priekšu, glaudījies pie kājām un asti vien luncinājis, tik mīlīgs izlicies. Bet ej tu šim līdz, na, to tik vien ne, Dievs zin, kur aizvedīs. Un uzrunāt sunīti arī nebijis brīv, ne vārda teikt, citādi pats uz reizi mironis, – sunītis nekas cits nebijis kā mēris.

Slimniekam vajagot lēkt pār suni, jo tad slimība pāriešot.

Valtenbergas Pulaura un Silzemnieka māju sētā mēris cīkstējies ar otru mēri. Viens mēris bijis balti gērbies, ar baltu zirgu, – tam iepakaļ laidušies balti putniņi. Jātnieks gribējis ietikt minētās mājās. Otrs mēris, ar iezilganu zirgu un sarkani gērbies, nelaidis balto jātnieku mājās iekšā. Kāvušies, kamēr iezilganā zirga jātnieks uzvarējis. Minētās mājās neviens ar mēri vairs nenomiris.

"Ja pirmo reizi kādu jaunu augli vai dzīvnieku ēdot, jāsakot: "Ne drudzis, ne roze, ne cita kāda nelaime!"

Drudzi varot noslīcināt – jāizgērbjas slimajam pusspocīgi, jāaiziet pie kāda dīka, jānoguļas uz akmens un jāaiztaisa acis. Pēc kāda brītiņa teikšot kāds: "Celies augšā, lai es varu jādelēt tevi!" Teicējs ir drudzis. Ja nu atdara acis vai ceļas augšā, tad drudzis paliekot mūžīgi, bet, ja guļot tālāk aizmiegtām acīm, tad būšot no drudža svabads.

Maz gan atrastos drošminieku, kam sirds nekņudētu, pusnaktī gar kapsētu ejot. Diez cik omulīgi justies nav iespējams, ja kuru katru brīdi, mēness gaismas apspīdēts, pretī var izslīdēt balts stāvs...

SPOKS

Šis vārds, kādā biedējošo parādību visbiežāk dēvējam mūslaikos, ir nācis no viduslejasvācu "spōk", izkonkurēdams agrāk lietotos latviešu vārdus – ēns, māžs, rēgs, ērms, kēms, mošķis, mironis, pestelis, baideklis. Špoki un špoku stāsti ir pazīstami visā pasaulē. Anglijā, piemēram, neviena pils nevar būt īsti smalka, ja tajā nemitinās savs dižciltīgs špoks. Latvijas pils gan ir krietni mazākas un necilākas, taču arī tajās var sastapt pa rēgam. Tādi pils špoki visvairāk nodarbināti ar trokšņošanu – viņi čīkstina kāpnes, grabinās gar durvīm, dauzās pa bēniņiem, kāšē un smagi nopūšas. Reizēs, kad mošķim sakārojas kādu stiprāk pabiedēt, pēkšņi atsprāgst vaļā durvis, neredzama roka parauj aiz matiem, vai arī istabā, kurā visi logi un durvis ciet, saceļas spēja vēja brāzma. Bezmiega naktīs mirušie kungi un gaspažas apstaigā un pārlūko savus bijušos īpašu-

mus. Pastāvīgie pils iemītnieki pie viņu jociņiem parasti ir pieraduši.

Latvietim gan biežāk iznāk sastapties ar tiem špokiem, kas mitinās rijās (it īpaši tumšajās oktobra un novembra naktīs), krogos, kapsētās, arī mežos, purvos, birzīs un tiltu tuvumā. Ļaudis vairījās no tādām vietām, kur varēja špokus satikt. Agrāk, uz Rīgu braukdami, ņēmuši līdzī siļķes asti, lai garajā ceļā nenotiktu nekas slihts.

Pa lielākajai daļai špoki cēlušies no miroņiem. Šādi rēgi ir divēji – visupirms nelāgi, ļaundarīgi cilvēki, kas nespēj pat mierīgi kapā gulēt, bet laiku pa laikam lec no zārka laukā un skrien pa pasauli dzīvos mocīt un viņu asinis sūkt. Otrie – tie ir vardarbīgā nāvē mirušie, kuru miesas neatrastas guļ kādā nezināmā vietā un kuri spiesti špokoties, kamēr pienāk viņu noliktā mirstamā stunda. Starp šādiem špokiem ir daudz negribētu bērniņu, ko viņu mātes tikko piedzimušus ir nogalinājušas un slepus aprakušas. Šīs dvēselītes špokoja raudot un brēcot. Viņām jāraud tikām, kamēr vai nu nomirst viņu slepkava māte, kam tad jāstājas par špoku bērna vietā, vai arī kāds mazo dvēselīti atpestī, to nokristīdams ar vārdiem: "Ja puisītis, tad Ancītis, ja meitiņa, tad Grietiņa." Ja atrod šāda bērna kauliņus, tie jāap-

glabā, kā pienākas, kapsētā, – tad bērniņš vairs nespokojas.

Sastopot ļaunos spokus, jārikojas citādi: uz ātru roku var glābties, noskaitot tēvreizi vai apvelkot sev apkārt riņķi. Līdzēt var arī krusta mešana, un, ja pie rokas ir Bībele, tad ar to var gāzt spokam pa galvu. Dažreiz mironi izdodas apkrāpt, iedziedoties kā gailim. Ja nav kur sprukt, var pierunāt spoku paklausīties stāstu par linu mokām – ciešanām, kādām liniem jāiet cauri, kamēr tos par kreklu dabū mugurā: kā tie iesējas zemē, uzdīgst, izaug, nobriest, tiek noplūkti, izmērcēti, rijā izkulti utt. Stāsts ir tik garš, ka

parasti to pārtrauc gaiļa dziedāšana – zīme, ka spoku laiks beidzies. Ja grib uz visiem laikiem atbrīvoties no asinskārīgā spoka, jārikojas enerģiskāk: zārkā guļošajam asins-sūcējam jānocērt galva un jāieliek kājstarpī, drošības labad krūtīs vēl iedurams pīlādža miets, – tad vairs necelsies. Stāsta, ka agrāk spoku stāstus par mocītājiem vīriem stāstījuši jaunām atraitnēm, lai tās tik ļoti nesērotu pēc mirušajiem vīriem.

Lai nu kā, senči ticēja, ka godīgi veļi nekļauja apkārt, ļaudis biedēdami, bet nāk ciemos tikai veļu laikā, kad mājinieki viņus mīli sagaida.

Nākošajā naktī pēc bērēm neviens negājis gulēt, jo mirona gars vēlreiz tad nācis atvadīties un aplūkot, vai piemin palikušie arī viņu. Ja gars atradis visus nomodā, tad tas priecīgi devies projām un nekad vairs nenācis. Bet, ja atradis guļam, tad sācis spokoties un nācis katru nakti.

Kāds vīrs, nakti gar kapiem iedams, ieraudzījis pie koka zemē guļam nosalušu buciņu. Vīrs noteicis pie sevis: "Buciņš, nabadziņš, nosalis!" Te uzreiz buciņš pagriezis galvu un atblāvis jēlā balsī: "Jā, buciņš, nabadziņš, nosalis!" Vīrs nobijies un steidzies prom, ko nagi nes.

Viena meita gājusi novakarē gar kapsētu. Tai pie kājām atradies melns kaķis. Viņa paņēmusi kaķi rokās paglaudīt. Bet kaķis tik sācis augt arvienu lielāks, un acis tam spīdējušas kā ogles. Nu meita nometusi kaķi un skrējusi uz māju, bet kaķis pārvērties par lielu, melnu vīru un skrējis tai pakaļ.

Stendes pagastā netālu no stacijas par vienu saimnieku ērbēgi ticis stāstīts, ka tur rādoties spoki. Tur nometušies uz dzīvi

viens vecs vīrs ar savu sievu un stāstījuši, ka pa naktīm varot dzirdēt, ka kāds pa istabu staigājot un mētājot pa galdu nažus un karotes. Dažreiz atkal kāds raujot deķi no gultas nost un ceļot spilvenus augšā; bet, kad uzrājoties, tad paliekot kādu laiku mierā. Citureiz dzirdējuši tur tādu troksni kā zirga sprauslāšanu. Tagad tas ērbēgis jau ir noplēsts.

Reiz viens vīrs aizslēdz durvis, taisās iet gulēt. Kā nu labi nogērbies, jau vienu kāju gultā iecēlies, te dzird vienu pa aizslēgtām durvīm ienākam. Tūdaļ arī pienāk sveša sieviete pie gultas – skatās šim vīrsū. Šis skatās arī viņai vīrsū un nevar ne vārda izteikt. Beidzot sieviete saķer šim kājas ikšķi un žņaudz. Nu vīrs, pakēris garo pīpi, taisās šai sist. Tūdaļ sieviete mūk no istabas ārā, apgāž vēl ūdens spaini, un šis ar pīpi pakaļ. Izskrējusi pa durvīm. Nu raudzīs, vai durvis vēl aizslēgtas. Parauga, – ir aizslēgtas. Skatīsies apgāzto ūdens spanni, izlijušo ūdeni, – nav spannis ne apgāzts, ne arī ūdens izlijis. Te otrā naktī ienāk atkal pa aizslēgtām durvīm sirms vīrs un iecērt šim krietnu pliķi par to, ka vakar sievieti ar pīpi trenkājis. Iecērt – tūdaļ pazūd.

A.Kronenberga ilustrācijas latviešu tautas pasakām

Nāve. J. Rozentāla glezna

Raibajā un jautrajā ķekatnieku barā, kas ap Mārtiņiem sāk staigāt pa mājām, var ieraudzīt viepli, kas bailīgākajiem liek slēpties kaktos vai zem deķa – baltā palagā ietinusies, izkapti rokā, melniem acu dobumiem tevi uzlūko

NĀVE

Šādā ģindenveida paskatā nāve pazīstama vai visā pasaulē, pie latviešiem visdrīzāk tā būs atnākusi caur vācu kultūru. Bet vai mūsu senči pazinusi arī citāda izskata nāvi? Jā, reizēm tā nākusi kā svešs vīrs, reizēm kā tumši tērpusies sieviete, bet citreiz ieradusies arī jāšus. Visbiežāk gan viņas ārējais izskats nemaz nav aprakstīts. Latvieši nāvi netur par īpašu dievību. Šaisaulē cilvēka mūžu lemj Dievs un Laima, bet viņšaulē tas nonāk Veļu mātes un Velna aprūpē. Nāve te ir tikai kalpone – pakalnācēja, pārvedēja citā pasaulē. Viņa ir izpildītāja, kas iet sūtāma, nevis pašas gribas vadīta. Aiz viņas stāv citi – lielāki, stiprāki spēki. Tālab nāve nav tas briesmīgākais spēks un var mēģināt viņu arī pievilt, jo nāve nav sevišķi gudra, viņa radusi darboties pēc pavēles, instrukcijas, un, ja izdodas radīt kādus šķēršļus viņas ceļā, tad, pati domāt neradusi, viņa var arī apjukt. Līdzīgi tam, kā pasakas stāsta par ganuzēnu, kas piemulķojis vientiesi Velnu, pasakas stāsta arī par atvaļinātu zaldātu, kas iemanījies vazāt aiz deguna nāvi un pat iespundēt to savā tabakas makā.

Senču attieksme pret nāvi bijusi daudz dabiskāka un mierīgāka nekā mums tagad.

Vispirms jau tāpēc, ka pašu miršanu cilvēks uztvēra kā pāreju citā pasaulē un dzīvē, kur cilvēki turpina savas gaitas tāpat, kā būdami uz zemes. Ļaudis nejutās nemaz tik šķirti no saviem mirušajiem tuviniekiem, jo ticēja, ka tie seko līdzīvi viņu dzīvei grūtos brīžos un veļu laikā nāk apciemot.

Nāves vietā, kā stāsta, dažkārt var atsūtīt kādu citu mirinātāju, un tas var būt arī kāds no mirušajiem senčiem, – ja sapnī redz sev pakaļ atnākam mirušo māti, vīru, brāli vai kādu citu radu, tad tā ir zīme, ka drīzumā jāmirst. Teikas stāsta, ka vissenākajos laikos cilvēki esot jau iepriekš zinājuši savu mirstamo stundu, bet no tā nekas labs nav iznācis, – nāvei tuvojoties, dažs sācis pavisam palaisties – plēst nost iekoptās mājas, dārzu, lai citiem nekas nepaliktu. Tad nu Dievam vajadzējis šo zināšanu cilvēkam atņemt, jo citādi jau cilvēku dzīvei būtu jāizput. Senči tomēr vērojuši un zinājuši dažādas zīmes, kas vēstī nāvi. Nāves ziņu bieži atnes putni – nāves vēstneši: krauklis, dze-guze, pūce, apogs. Ja mājas tuvumā kaļ dzenis, tad arī saka, ka tas kaļot kapu krustu. Nāve var dot ziņu, arī klauvējot pie loga vai durvīm. Tāpat ausu džinkstēšana nesola neko labu. Tādā reizē jānoskaita: "Sit ausī, spindzele, sauc mani velās! Ej pati velās, man basas kājiņas. Kreisā, labā, labā, kreisā!" Nāvi, ko cilvēki nevar ieraudzīt, var redzēt cilvēkam tuvākie mājdzīvnieki – zirgs un suns.

Senajos priekšstatos nāve nav tikai un vienīgi ļauna. Tai piemīt savi tikumi: nāve ir vistaisnīgākā uz pasaules, jo to nevar piekukuļot nedz ar mantu, nedz naudu, – nāve

ņem gan nabago, gan bagāto. Nāve ir arī līdzcietīga, tā aizved pie mirušās mātes bāriņus, kam šaisaulē jācieš tikai bads un mokas.

Senči brīdina nedzīt ar nāvi jokus, – to nedrīkst velti saukt, jo nāve ir dzirdīga un atskrien arī, kad nemaz neesi gribējis viņu sastapt.

Pasakās senie ļaudis ir iztēlojušies, kā būtu tad, ja nāves nemaz nebūtu, – cilvēki tik dzīvotu un dzīvotu. Izrādās, ar laiku tāda mūžīga dzīvošana apnīk un kļūst par slo-

gu, – vecie sāk pēc nāves ilgoties un to aicināt. Bet, kad nāve, no ieslodzījuma atbrīvojusies, sāk sparīgi strādāt, tad vecie nemaz vairs negrib mirt, bēg un lūdzas vēl kaut mazu brītiņu padzīvot šaisaulē. Bet tāda jau ir cilvēka daba, – lai kādu dzīvi tev solītu viņā saulē, tomēr gribas ilgāk pasildīties šajā pašā, jo

Gana laba viņa saule,
Nemīlīga dzīvošana:
Ne dziedāja siki putni
Ne kūkoja dzeguzīte.

PĒCVĀRDS

Tuvāk iepazīsinis latviešu mītisko pasauli, tu varbūt būsi nedaudz vilies. Tajā ir maz teiksmainuma, dēmoniskuma, pārcilvēciska spēka. Ne mums tāda Olimpa kā senajiem grieķiem, ne Valhallas kā ģermāņiem un skandināviem. Daudzajos zemkopja sētā pavadītajos gadsimtos arī latviešu mitoloģija piejaucēta šai sētai, sarukusi mazāka un ikdienišķāka. Tepat vien visi kopā esam – Saules debesīs, veļi zemzemē un cilvēki savās mājās. Tepat Latvijā ir Dieva kalns, katram uzkāpjams, tepat Māras kambari un Mārupīte. Tepat arī Velna ala un Joda dambis.

Agrāk ļaudis brīnījušies:

Vai, Jānīti, Dieva dēls,
Tavu platu cepurīti:
Visa plata pasaulīte
Apakš tavas cepurītes.

Mūsdienu cilvēkam tā seno mītu cepure liekas pavisam maza, tomēr mazai, ar cepuri apsedzamai pasaulei ir arī savs skaistums un savas priekšrocības – viss, kas zem tās, ir pazīstams, pierasts, savs, mājīgs. Garajos gadsimtos mītiskās būtnes ir kļuvušas ļoti cilvēciskas. Gan ar labajiem, gan ļaunajiem senais latvietis ir bijis uz "tu". Grūtā brīdī varējis ar Dievu un Laimu no sirds izrunāties, bet labā omā arī Velnu uz zoba pavilkt. Un savu reizi ne tikai nenobīties, bet arī pažēlot nabaga vilkaci vai pakircināt pūķi.

Tie, kas labāk pazīst vampīrus, troļļus vai dēmonus, varbūt pabrīnīsies, kā latvietis savus ļaunos garus uzrunā – nāvīte, mēritis, raganiņa... Tas, kurš mīlīgi pasaucams, nevar cilvēku bailēs sastindzināt.

Kamēr tu neesi nonācis nemīlīgajā viņšaulē, kur valda klusums un tev ir atņemts vārds un vārda spēks, tu neesi pazudis, jo tev ir sava jaukā valodiņa, ar kuru gan Dievu uzrunāt, gan mošķim pretī stāties.

Kartogrāfe — *Mudīte Reine*
Fotogrāfi — *Aivars Lode, Mārtiņš Salna*
Datorsalicēji — *Līga Beitika, Andris Garančs, Gunta Tarasova*
Dispečere — *Ingrīda Kučinska*
Retuša — *Inese Miķīte*
Montāža — *Iveta Koļesņikova*
Krāsu dalījums — *Baiba Rēvica, Uldis Lukass, Aivars Lūsis, Arnis Lūsis*
Iespiedēji — *Ēriks Markevičs, Aivars Raiskums*

Datorsalikums. Parakstīta iespiešanai 25.03.95. Reģistrācijas apliecība Nr. 2-0610. Formāts 60x90/8. Ofseta tehnika. 12,5 fiz. iespiedl. Metiens 5000 eks. Līgumcena. Pas. nr. 599. Iespiesta a/s «Preses nams», LV 1081 Rīgā, Balasta dambī 3. Iesieta Paraugtipogrāfijas 1. ražotnē, Puškina ielā 12.

OBLIGĀTĀIS EKSEMPLĀRS

Ls 2,-

Kontrollkomplars

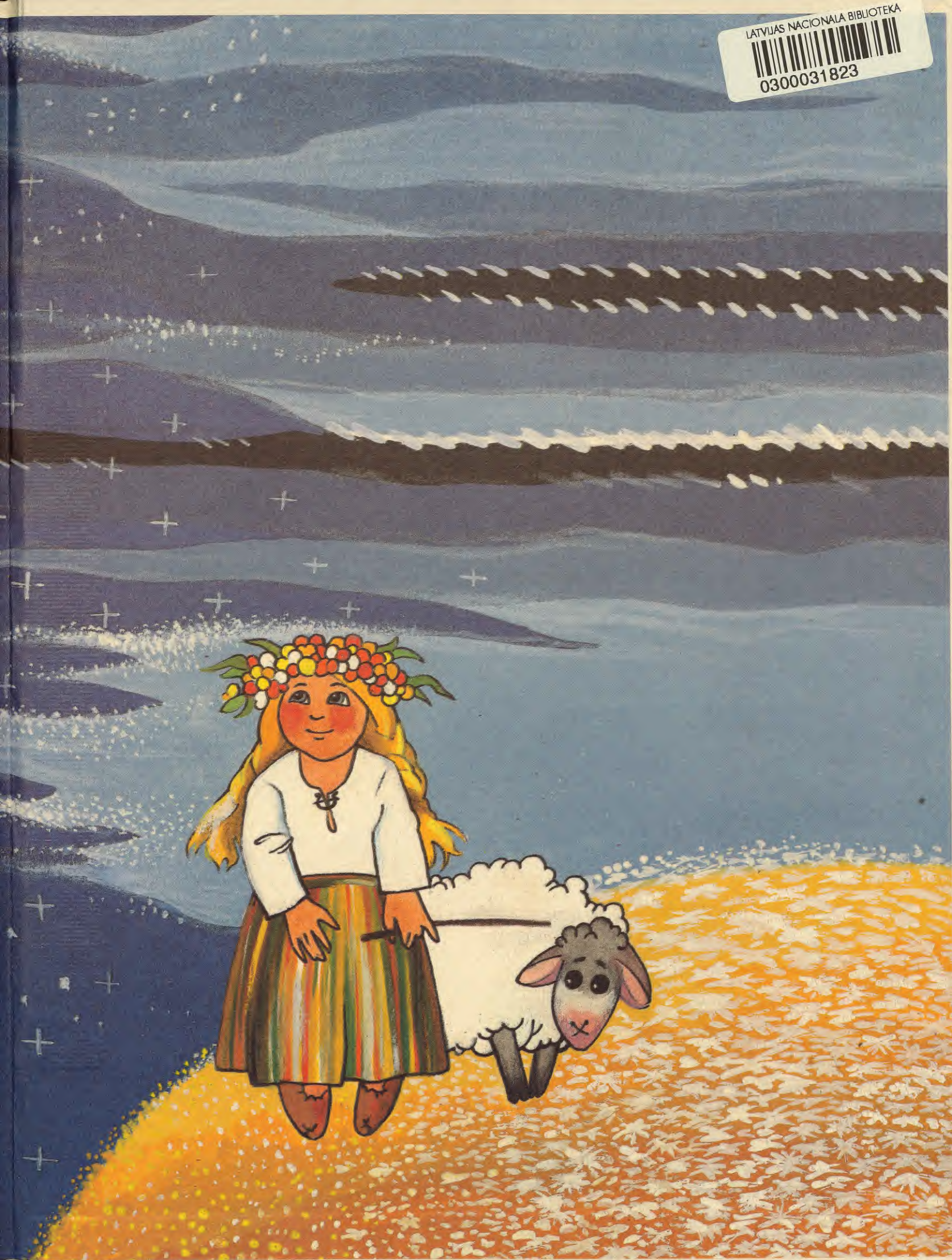

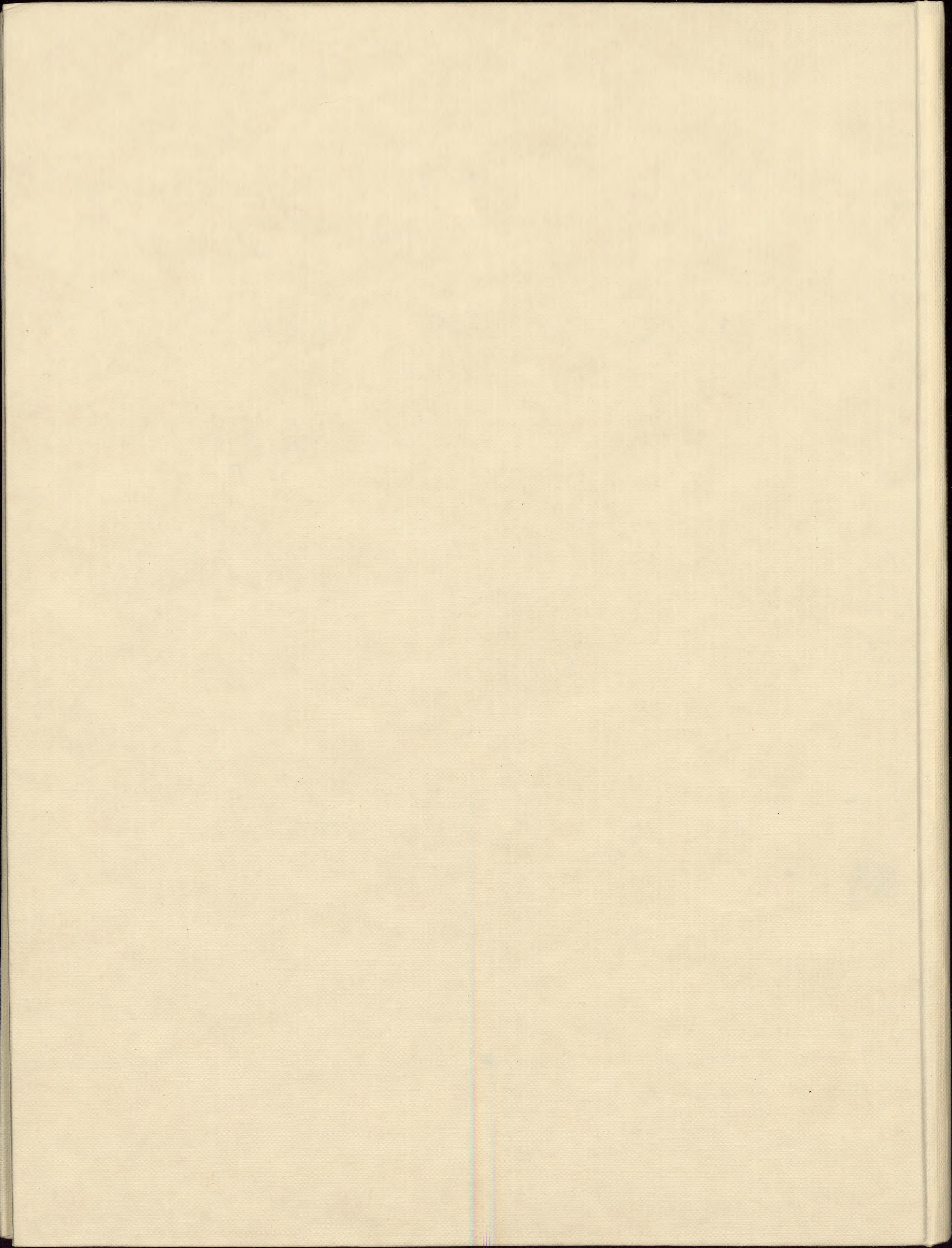
LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0300031823

95-7
7

latviešu mitoloģija bērniem

